Viện Nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE)

BÁO CÁO NGHIÊN CỨU

Hiện trạng trải nghiệm y tế và nhu cầu chuyển đổi giới tính của người chuyển giới ở Việt Nam

Phạm Quỳnh Phương - Vũ Thành Long
Đỗ Quỳnh Anh - Hoàng Ngọc An

BÁO CÁO NGHIÊN CỨU

HIỆN TRẠNG TRẢI NGHIỆM Y TẾ VÀ NHU CẦU CHUYỂN ĐỔI GIỚI TÍNH CỦA NGƯỜI CHUYỂN GIỚI Ở VIỆT NAM

Bản quyền: **Viện Nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE)**
Địa chỉ: Phòng 203, tòa nhà Lakeview D10, Giảng Võ, Ba Đình, Hà Nội
Điện thoại: +8424 6273 7933 -
Fax: +8424 6273 7936
Email: research@isee.org.vn
Website: www.isee.org.vn/vi

Quy định sao chép:
Có thể sao chép, trích dẫn cuốn sách này nhằm phục vụ hoạt động giáo dục hoặc vì các mục đích phi thương mại khác mà không cần xin phép đơn vị giữ bản quyền. Tuy nhiên cần ghi rõ nguồn tài liệu khi sao chép hay trích dẫn.

MỤC LỤC

DANH SÁCH CÁC BẢNG, BIỂU 5

TÓM TẮT CÁC CON SỐ 7

CÁC KHÁI NIỆM VÀ THUẬT NGỮ QUAN TRỌNG 11

1. GIỚI THIỆU NGHIÊN CỨU 15

1.1. Bối cảnh nghiên cứu 15
1.2. Mục tiêu của nghiên cứu 18
1.3. Nội dung và phạm vi nghiên cứu 18
1.4. Phương pháp nghiên cứu 18
1.5. Đặc điểm mẫu khảo sát 21

2. KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU 31

2.1. Trải nghiệm dịch vụ y tế, khám chữa bệnh của người chuyển giới 31
2.2. Nguyên nhân thúc đẩy và sự chuẩn bị cho chuyển đổi giới tính 34
2.3. Trải nghiệm y tế về chuyển đổi giới tính 40
2.4. Nhu cầu tiếp cận các dịch vụ liên quan đến chuyển đổi giới tính 62

3. NHẬN XÉT VÀ KIẾN NGHỊ 79

PHỤ LỤC: BẢNG CÂU HỎI KHẢO SÁT 81

DANH SÁCH CÁC BẢNG, BIỂU

Bảng 1.1: Đặc điểm nhân khẩu-xã hội của các mẫu khảo sát ... 22
Bảng 1.2: Đánh giá tình trạng sức khỏe của người chuyển giới26
Bảng 1.3: Đánh giá tình trạng trải nghiệm triệu chứng trầm cảm ... 26
Bảng 1.4: Đánh giá mức độ phiềm muộn giới ... 27
Bảng 2.1: Các dạng hoóc-môn đang sử dụng... 44
Bảng 2.2: Các hình thức tiêm hoóc-môn
Bảng 2.3: Số người gặp các tác dụng phụ khi sử dụng hoóc-môn... 50
Bảng 2.4: Mức độ dễ dàng trong việc mua hoóc-môn ... 52
Bảng 2.5: Các loại hình phẫu thuật chuyển giới ... 55

Biểu đồ 1.1: Mức độ cởi mở về bản dạng ... 24
Biểu đồ 1.2: Tình trạng cơ thể hiện nay ... 25
Biểu đồ 2.1: Đánh giá trải nghiệm khám chữa bệnh ... 30
Biểu đồ 2.2: Nguồn thông tin về các kỹ thuật chuyển giới ... 38
Biểu đồ 2.3: Những hành động trong thời gian chuẩn bị ... 39
Biểu đồ 2.4: Nguyên nhân dẫn đến việc sử dụng hoóc-môn.... 42
Biểu đồ 2.5: Nguồn thông tin về cơ sở dịch vụ và cung cấp hoóc-môn... 43
Biểu đồ 2.6: Nguyên nhân người chuyển giới tự tiêm hoóc-môn... 46
Biểu đồ 2.7: Mức độ thường xuyên gặp các vấn đề khi sử dụng hoóc-môn... 49
Biểu đồ 2.8: Nguồn mua hoóc-môn ... 51
Biểu đồ 2.9: Các dịch vụ thực hiện phẫu thuật ... 57
Biểu đồ 2.10: Nguồn thông tin về các cơ sở thực hiện phẫu thuật chuyển giới ... 58
Biểu đồ 2.11: Mức độ hài lòng đối với việc sử dụng dịch vụ phẫu thuật... 58

Biểu đồ 2.12: Mức độ hài lòng của các dịch vụ tư vấn tâm lý và khám sức khỏe tâm trí.....59
Biểu đồ 2.13: Những vấn đề gặp phải sau phẫu thuật chuyển giới.....60
Biểu đồ 2.14: Các nguồn lực kinh phí được sử dụng khi người chuyển giới không thể tự chi trả cho các dịch vụ phẫu thuật 62
Biểu đồ 2.15: Các dịch vụ tiềm năng bán hoóc-môn và dụng cụ.....63
Biểu đồ 2.16: Các dịch vụ phẫu thuật chuyển giới dự định được sử dụng.....64

TÓM TẮT CÁC CON SỐ

• **Đặc điểm mẫu khảo sát trực tuyến:**

- 610 người tham gia khảo sát, 408 bản ghi hoàn thiện (306 người chuyển giới nam và 102 người chuyển giới nữ);
- Đặc điểm nhân khẩu xã hội: những người tham gia có độ tuổi từ 14 đến 51 (trung bình trên 23 tuổi); 96,8% độc thân hoặc chưa từng kết hôn; Độ tuổi trung bình khi chính thức phẫu thuật chuyển đổi là gần 24. Người trải qua phẫu thuật sớm nhất là năm 13 tuổi, và muộn nhất là năm 51 tuổi;
- 93,7% nhóm chuyển giới nam thuộc nhóm thường xuyên trải nghiệm phiền muộn giới, trong khi tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nữ là 67,7%;
- 52,9% những người tham gia chưa từng trải qua can thiệp y tế hay sử dụng hoóc-môn; 38,5% chưa phẫu thuật nhưng đang sử dụng hoóc-môn, 8,3% đã trải qua phẫu thuật cắt hoặc cấy ngực.

• **Nguyên nhân dẫn đến suy nghĩ chuyển đổi giới tính**:

- Cảm nhận về sự không phù hợp giữa giới tính mong muốn và cơ thể (88,6%);
- Không thoải mái tự tin trong cơ thể (65,7%);
- Trầm cảm, tâm lý chán nản, thất vọng về cơ thể (25,7%);
- Nắm được các thông tin kiến thức về hoóc-môn và phẫu thuật (34,5%).

• **Sử dụng hoóc-môn:**

- Trong số những người hiện đang sử dụng hoóc-môn, 59,6% chưa từng được khám và tư vấn trước khi bắt đầu sử dụng hoóc-môn. Với những người đã từng nhận được dịch vụ này, gần 30% nhận được tư vấn bởi những cá nhân người kinh doanh hoóc-môn cung cấp; 26,9% ra nước ngoài để được sử dụng dịch vụ liên

quan đến hoóc-môn (chủ yếu là tới các bệnh viện tại Thái Lan); 22,4% tìm kiếm dịch vụ tư vấn và khám trước sử dụng hoóc-môn tại các cơ sở y tế tư nhân trong nước, và chỉ có 13,4% đến các bệnh viện công;

- 40% tự tiêm hoóc-môn cho bản thân, 24,5% nhờ bạn bè người quen tiêm hộ, chỉ có 25,2% tìm đến cơ sở hoặc người có chuyên môn;
- 71% sử dụng hoóc-môn có xuất xứ từ nước ngoài (chủ yếu Thái Lan và Hà Lan); 51,2% sử dụng hoóc-môn không rõ nguồn gốc từ những người bán hoóc-môn trên mạng Internet hoặc các nguồn tư nhân;
- 81,5% người chuyển giới nữ cho biết có thể tiếp cận và mua bất kỳ lúc nào có nhu cầu, trong khi tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nam chỉ là 44,2%;
- Số tiền mỗi tháng cho việc sử dụng hoóc-môn ít nhất là 200 nghìn VNĐ, số tiền cao nhất là 2 triệu VNĐ. Trung bình, nhóm chuyển giới nam phải trả 208 nghìn VNĐ mỗi tháng cho sử dụng hoóc-môn, thấp hơn đáng kể so với nhóm chuyển giới nữ trung bình phải trả 724 nghìn mỗi tháng;
- 55,2% cho biết thường xuyên có nhu cầu nhận được chăm sóc tâm lý, sức khỏe tâm thần khi sử dụng hoóc-môn; 30,9% thỉnh thoảng có nhu cầu được trợ giúp.

- **Phẫu thuật chuyển đổi giới tính**

- Trong số 35 người đã từng trải qua ít nhất một lần phẫu thuật chuyển đổi giới tính, 40% đã ra nước ngoài để thực hiện phẫu thuật, 37,1% thực hiện tại các cơ sở tư nhân trong nước;
- 69,4% được khám đánh giá một cách toàn diện trước khi phẫu thuật, 28,6% được khám đánh giá tuy nhiên chưa được làm đầy đủ, thoả đáng theo như họ mong muốn; 2% cho biết không được khám đánh giá trước phẫu thuật;

- 14,3% không nhận được chăm sóc và tư vấn hậu phẫu, 25,7% có nhận được dịch vụ này tuy nhiên không cảm thấy hài lòng. 60% cho biết họ nhận được khám và tư vấn tâm lý đầy đủ sau phẫu thuật;
- Tổng chi phí cho phẫu thuật chuyển giới tính dao động từ 23 triệu VNĐ đến 1,592,500,000 VNĐ. Với nhóm chuyển giới nam, chi phí trung bình cho phẫu thuật là hơn 147 triệu VNĐ; với nhóm chuyển giới nữ, chi phí trung bình hơn 128 triệu VNĐ;
- Chỉ 40% có thể tự chi trả cho phẫu thuật chuyển giới tính. Với những người không thể tự chi trả, 61,1% vay tiền bạn bè hoặc người quen, 44,4% được gia đình đài thọ hoặc cho vay; 11,1% vay ngân hàng; 11,1% nhận được hỗ trợ từ bệnh viện hoặc cơ sở cung cấp dịch vụ;
- 71,4% cho biết sau khi phẫu thuật, họ gặp rắc rối liên quan đến giấy tờ tuỳ thân, do ngoại hình thật không khớp với thông tin và hình ảnh trên giấy tờ; 14,3% nhận thấy sức khỏe giảm sút sau khi phẫu thuật.

• Nhu cầu y tế liên quan đến chuyển đổi giới tính

- 65,7% những người đã có can thiệp y tế dự định tiếp tục phẫu thuật tạo hình bộ phận sinh dục trong tương lai; 8,6% sẽ tiến hành các hình thức phẫu thuật thẩm mỹ khác; 25,7% không có dự định phẫu thuật thêm gì trong tương lai;
- 87,1% chuyển giới nam và 45,9% chuyển giới nữ dự kiến trong tương lai sẽ sử dụng hoóc-môn;
- 87,7% chuyển giới nam và 32,8% chuyển giới nữ dự kiến phẫu thuật ngực
- 52,9% chuyển giới nam mong muốn phẫu thuật cắt bỏ tử cung; 14,8% chuyển giới nữ dự định cắt bỏ tinh hoàn;
- 25,4% chuyển giới nữ mong muốn phẫu thuật thẩm mỹ trên mặt, trong khi đó tỷ lệ này trong nhóm chuyển giới nam là 11%;

- 56,8% dự định ra nước ngoài làm phẫu thuật; 13% dự định làm tại các cơ sở y tế và bệnh viện tư trong nước; chỉ có 8,6% dự định phẫu thuật ở các cơ sở y tế/bệnh viện công trong nước;
- 28,1% tổng số người tham gia khảo sát không có bất kỳ hình thức bảo hiểm y tế nào (39,4% chuyển giới nữ, và 24,6% chuyển giới nam);
- 94,3% mong muốn Bảo hiểm y tế có thể giúp họ trong việc trang trải chi phí cho các phẫu thuật liên quan đến chuyển đổi giới tính.

CÁC KHÁI NIỆM VÀ THUẬT NGỮ QUAN TRỌNG

Bởi vì thuật ngữ người chuyển giới được định nghĩa là người có bản dạng giới khác với giới tính khi sinh ra của họ, nên việc định nghĩa rõ ràng những khái niệm này cũng rất quan trọng. Phần dưới đây giải thích nghĩa của các khái niệm có liên quan và cách chúng được hiểu trong tài liệu này. Những định nghĩa này dựa trên những định nghĩa đã được thống nhất sử dụng trong các hướng dẫn của Tổ chức Y tế Thế giới (WHO) và Liên hợp quốc[1].

Bản dạng giới là cảm nhận bên trong của một người về việc họ là nam hay nữ, hay là một giới nào khác.

Chuyển giới là một khái niệm rộng, dùng để chỉ tất cả những người có bản dạng giới, thể hiện giới không giống với những chuẩn mực tương ứng với giới tính sinh học của họ.

Giới là từ để chỉ những vai trò, hành vi, hoạt động, và các thuộc tính được xem là chuẩn mực cho nam giới/đàn ông hay nữ giới/đàn bà. Giới là cái hình thành trong quá trình con người lớn lên trong xã hội, ảnh hưởng đến cách họ cư xử, giao tiếp, cảm nhận về chính mình. Những khái niệm, định nghĩa về giới có thể khác nhau tùy theo từng xã hội và nền văn hóa, còn giới tính sinh học thì thường được hiểu giống nhau ở mọi nơi.

[1] Health Policy Project, Asia Pacific Transgender Network, United Nations Development Programme. 2015. Blueprint for the Provision of Comprehensive Care for Trans People and Trans Communities. Washington, DC: Futures Group, Health Project.

Giới tính khi sinh ra: là giới tính mà người đó được xác định ngay khi sinh ra, hoặc trong thời gian ngắn sau khi sinh ra. Việc xác định này có thể phù hợp hoặc không phù hợp với cảm nhận về bản dạng giới của họ khi lớn lên. Trong các tài liệu y khoa và xã hội học, khái niệm này thường được gọi là **"giới tính khi sinh"** hoặc "**giới tính sinh học**." Đối với hầu hết mọi người, bản dạng giới và thể hiện giới sẽ thống nhất với giới tính khi sinh ra của họ. Đối với người chuyển giới, bản dạng giới hoặc thể hiện giới sẽ khác với giới tính khi sinh ra của họ.

Giới tính: là các đặc tính sinh học và cơ thể (gien, nội tiết, giải phẫu) dùng để phân loại con người ta thành nhóm nam giới hay nữ giới (xem thêm định nghĩa về liên giới tính). Tập hợp những đặc điểm sinh học này không loại trừ lẫn nhau, vì chúng xuất hiện một cách tự nhiên dưới nhiều mức độ và sự kết hợp khác nhau. Tuy vậy, trong thực tế, giới tính thường được dùng để phân cực hóa con người vào hệ thống nhị nguyên hoàn toàn đối nghịch nhau (nam và nữ). Thông thường, việc phân định được dựa trên các đặc điểm giới tính chủ yếu (cơ quan sinh dục) và các đặc điểm giới tính thứ yếu (các đặc điểm cơ thể không liên quan tới cơ quan sinh dục như sự phát triển ngực, lông).

Người chuyển đổi giới tính: Đó là những người có bản dạng giới khác với giới tính sinh học của họ. Thường thì những người chuyển giới sẽ thay đổi hay muốn thay đổi cơ thể của mình bằng cách dùng liệu pháp về hoóc-môn, đi phẫu thuật, hay dùng các phương pháp khác để có thể có một cơ thể giống nhất với giới tính mà họ muốn. Quá trình chuyển đổi thông qua các can thiệp về y học như vậy thường được gọi là quá trình chuyển đổi giới tính, nhưng gần đây có người còn gọi đó là quá trình khẳng định giới. Có người chuyển giới nam (nữ sang nam) và người chuyển giới nữ (nam sang nữ).

Liên giới tính là khái niệm để chỉ những người được sinh ra với các đặc điểm giới tính (như nhiễm sắc thể, nội tiết, cơ quan sinh dục) được coi là vừa của nam và vừa của nữ, một phần của nam hay một phần của nữ, hay không phải của nam lẫn nữ.

Thể hiện giới là cách một người cho thấy bản dạng giới của mình thông qua hành vi, quần áo, kiểu tóc, giọng nói, hay các đặc điểm trên cơ thể người đó.

Người chuyển giới nam là những người sinh ra là nữ nhưng có cảm nhận mình là nam và sống như một người nam, đồng thời muốn hoặc có thay đổi cơ thể của mình để giống nhất với bên nam.

Người chuyển giới nữ là những người sinh ra là nam nhưng có cảm nhận mình là nữ và sống như một người nữ, đồng thời muốn hoặc có thay đổi cơ thể của mình để giống nhất với bên nữ.

Không theo định chuẩn giới hay **đa dạng giớ**i: để chỉ một người mà bản dạng giới hay thể hiện giới của họ khác với những mong đợi hay định khuôn của xã hội. Không phải tất cả người chuyển giới đều không theo định chuẩn giới. Nhiều người chuyển giới, cũng như bất kỳ ai khác, thường thấy thỏai mái với việc tuân theo những mong đợi của xã hội về các chuẩn mực cho một người nam hoặc một người nữ. Ngược lại, nhiều người khác không phải là người chuyển giới vẫn có thể không theo định chuẩn giới, do thể hiện giới chứ không phải bản dạng giới của họ.

Phiền muộn giới: Là những sự không thoải mái hay lo âu gây ra bởi sự khác nhau giữa giới tính tự nhận của một người và giới tính khi sinh ra của họ (hoặc với vai trò giới gắn với họ và/hoặc các đặc điểm giới tính chủ yếu và thứ yếu). Một vài người

không theo định chuẩn giới cũng trải qua phiền muộn giới trong một số giai đoạn cuộc đời của họ"

Quá trình chuyển đổi: là quá trình mà nhiều người chuyển giới (không phải tất cả) sẽ trải qua để sống đúng với bản dạng giới của mình. Quá trình này bao gồm việc thay đổi thể hiện giới, như là ngoại hình bên ngoài, quần áo, cử chỉ, hay tên gọi thường ngày dùng trong giao tiếp. Những loại thay đổi này thường được gọi là "chuyển đổi (về mặt) xã hội." Quá trình chuyển đổi cũng có thể bao gồm các can thiệp y sinh học và phẫu thuật để giúp cơ thể của một người thống nhất với bản dạng giới của họ. Các thay đổi này thường được gọi là "chuyển đổi (về mặt) y tế" và có thể bao gồm liệu pháp hoóc-môn nam hóa hay nữ hóa và/hoặc phẫu thuật.

1.
GIỚI THIỆU NGHIÊN CỨU

1.1. Bối cảnh nghiên cứu

Năm 2012 đánh dấu một bước ngoặt quan trọng trong nhận thức xã hội về người chuyển giới ở Việt Nam. Sau một thời gian tiến hành nghiên cứu khám phá cộng đồng người chuyển giới nam và nữ ở Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh, Viện Nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE) xuất bản báo cáo "Khát vọng được là chính mình: người chuyển giới ở Việt Nam - những vấn đề thực tiễn và pháp lý" (iSEE 2012) và tổ chức hội thảo đầu tiên về người chuyển giới tại Việt Nam - thu hút sự quan tâm của các nhà làm luật và giới truyền thông. Nghiên cứu đề cập đến những vấn đề khái quát về cộng đồng người chuyển giới nam (FtM) và chuyển giới nữ (MtF) ở Việt Nam. Sau nghiên cứu này, người chuyển giới chính thức hiện diện trên báo chí và được dư luận xã hội biết đến như một nhóm cư dân với những đặc trưng và nhu cầu đặc thù, khác biệt với người đồng tính. Nghiên cứu này cũng chỉ ra rằng người chuyển giới ở Việt Nam, cho dù phẫu thuật hay không, cũng là nạn nhân của sự kỳ thị, phân biệt đối xử, bạo lực, khó khăn về sinh kế chỉ vì họ mong muốn được sống là chính mình.

Nếu tính trên tỉ lệ 0,3-0,5% dân số[2], Việt Nam có khoảng gần 300.000 người chuyển giới.[3] Cùng với sự phát triển của phong trào đòi quyền bình đẳng cho người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT), sự hiện diện và lên tiếng của những người chuyển giới ngày càng nhiều hơn. Điều này đã có tác động không nhỏ tới sự thay đổi về mặt luật pháp. Khoản 1 Điều 4 của Nghị định 88/2008/NĐ-CP "Cấm thực hiện việc chuyển đổi giới tính đối với những người đã hoàn thiện về giới tính" được xem là một điều luật đã không còn phù hợp, không phản ánh được thực tế cuộc sống của người chuyển giới. Vào ngày 24/11/2015, Quốc hội Việt Nam đã thông qua Bộ Luật Dân sự sửa đổi, thừa nhận pháp luật Việt Nam cần ghi nhận quyền chuyển đổi giới tính "nhằm đáp ứng nhu cầu của một bộ phận trong xã hội", đồng thời quy định tại Điều 37: "Việc chuyển đổi giới tính được thực hiện theo quy định của luật. Cá nhân đã chuyển đổi giới tính có quyền, nghĩa vụ đăng ký thay đổi hộ tịch theo quy định của pháp luật về hộ tịch; có các quyền nhân thân phù hợp với giới tính đã được chuyển đổi theo quy định của Bộ luật này và luật khác có liên quan". Mặc dù Bộ luật có hiệu lực thi hành từ 01/01/2017, nhưng đó chỉ là về mặt nguyên tắc mà chưa được triển khai trong thực tiễn bởi thiếu những quy định cụ thể cho việc cá nhân nào được thực hiện chuyển đổi giới tính, cơ sở khám bệnh, chữa bệnh nào được phép thực hiện chuyển đổi giới tính, quy trình chuyển đổi

[2] Một số nhà nghiên cứu đã rà soát tỷ lệ những người có giới tính mong muốn khác với giới tính sinh học trên nhiều quốc gia và cho rằng tỷ lệ 0,2 - 0,3% dân số, có thể là gần nhất so với thực tế (Winter và Conway, 2011).

[3] "Hiện nay, dân số Việt Nam xếp thứ 3 trong khu vực Đông Nam Á (sau In-đô-nê-xia và Phi-líp-pin), xếp thứ 8 trong khu vực châu Á, và xếp thứ 15 trên thế giới. Tổng dân số của Việt Nam vào 0 giờ ngày 1/4/2016 ước tính đạt 92.447.315 người, tăng 981.580 người so với 1/4/2015 và 1.953.963 người so với 1/4/2014."

Nguồn: Kết quả chủ yếu Điều tra biến động dân số và kế hoạch hóa gia đình thời điểm 1/4/2016, Tổng cục Thống kê.

giới tính như thế nào, thủ tục công nhận người chuyển đổi giới tính để thay đổi giấy tờ hộ tịch...

Để triển khai Bộ Luật Dân sự trên thực tế, Quyết định số 243/QĐ-TTg ngày 05 tháng 02 năm 2016 của Thủ tướng Chính phủ ban hành Kế hoạch triển khai thi hành Bộ Luật Dân sự, trong đó giao Bộ Y tế nghiên cứu, đề nghị xây dựng văn bản quy phạm pháp luật về chuyển đổi giới. Vụ Pháp chế - Bộ Y tế đã tiến hành soạn thảo Luật Chuyển đổi giới tính và bước đầu đưa ra bản dự thảo luật này. Ngày 12-5-2017, Bộ Y tế đã phối hợp với Viện nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE) tổ chức hội thảo lấy ý kiến đánh giá tác động chính sách để chuẩn bị cho lộ trình xây dựng Dự thảo Luật về chuyển đổi giới tính. Hội thảo cũng đã đặt ra những khó khăn thách thức trong việc xây dựng một bộ luật chuyển đổi giới tính nhân văn, phù hợp với nhu cầu của người chuyển giới, đồng thời khắc phục được những tác động không mong muốn khi bộ luật ra đời.

Báo cáo khảo sát về việc làm cho người chuyển giới nữ (iSEE năm 2014) cho thấy một vài con số về thực trạng sử dụng dịch vụ y tế của nhóm chuyển giới nữ. Tuy nhiên, chưa có nghiên cứu nào đánh giá toàn diện về thực trạng sử dụng dịch vụ y tế của người chuyển giới, những vấn đề liên quan đến sức khỏe và nhu cầu y tế của người chuyển giới. Nghiên cứu này, do đó, được tiến hành nhằm tìm hiểu về thực tế trải nghiệm, hiểu biết, quan điểm, và nhu cầu của người chuyển giới ở Việt Nam đối với việc sử dụng hoóc-môn, các dịch vụ phẫu thuật chuyển đổi giới tính và các dịch vụ y tế liên quan, từ đó có những kiến nghị thiết thực cho Ban soạn thảo Luật Chuyển đổi giới tính để đáp ứng và đảm bảo các nhu cầu tiếp cận dịch vụ y tế và chăm sóc sức khỏe cho cộng đồng người chuyển giới tại Việt Nam.

1.2. Mục tiêu của nghiên cứu

- Tìm hiểu trải nghiệm y tế (bao gồm sử dụng hoóc-môn và phẫu thuật) của người chuyển đổi giới tính;
- Khám phá nhu cầu về y tế, tâm lý và pháp luật của người chuyển giới;
- Đưa ra các kiến nghị nhằm đáp ứng được nhu cầu thực tế của người chuyển giới.

1.3. Nội dung và phạm vi nghiên cứu

- Nghiên cứu tập trung vào một số nội dung cơ bản:
  - Đặc điểm nhân khẩu - xã hội, nhận thức về giới tính và bản dạng giới, tình trạng sức khỏe thân thể và sức khỏe tinh thần của người chuyển giới;
  - Quan điểm và trải nghiệm của người chuyển giới về phẫu thuật chuyển giới và sử dụng hoóc-môn;
  - Quan điểm và trải nghiệm của người chuyển giới về các dịch vụ chăm sóc sức khỏe và Bảo hiểm Y tế;
  - Quan điểm và hiểu biết của người chuyển giới đối với pháp luật và chính sách liên quan đến người chuyển giới ở Việt Nam.
- Nghiên cứu khảo sát ý kiến online của những người chuyển giới nam và chuyển giới nữ trên toàn quốc; phỏng vấn sâu với người chuyển giới đang sinh sống hoặc học tập, làm việc tại Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh.

1.4. Phương pháp nghiên cứu

Nghiên cứu này được áp dụng kết hợp phương pháp nghiên cứu định tính và định lượng.

Nghiên cứu định lượng được thực hiện thông qua phương pháp điều tra trực tuyến, bộ câu hỏi sử dụng cho nghiên cứu bao phủ các nội dung cần tìm hiểu, gồm: (i) đặc điểm nhân khẩu - xã hội, giới tính và bản dạng giới, tình trạng sức khỏe thân thể và sức khỏe tinh thần của người chuyển giới; (ii) quan điểm và trải nghiệm của người chuyển giới về sử dụng hoóc-môn, phẫu thuật chuyển giới; (iii) các dịch vụ chăm sóc sức khỏe; (iv) các văn bản pháp luật và chính sách liên quan. Kỹ thuật bước nhảy trong bộ câu hỏi được áp dụng để sàng lọc người trả lời cho từng chủ đề thích hợp, ví dụ những người có trải nghiệm phẫu thuật chuyển giới và sử dụng hoóc-môn sẽ trả lời các câu hỏi khác với nhưng người chưa hề có những trải nghiệm này.

Phương pháp nghiên cứu định tính bao gồm phỏng vấn sâu đối với những người chuyển giới nam và nữ ở độ tuổi và địa bàn khác nhau giúp mang lại những câu chuyện chia sẻ về cảm nhận và những trải nghiệm cụ thể của từng cá nhân đối với phẫu thuật chuyển giới và sử dụng hoóc-môn, cũng như việc tiếp cận các dịch vụ y tế và bảo hiểm y tế của họ. Hợp phần định tính của nghiên cứu này mong muốn mang lại những minh họa cụ thể về các tình huống, trường hợp điển hình, nhằm giải thích các xu hướng, các mối quan hệ được phát hiện trong nghiên cứu định lượng.

Điều tra trực tuyến

Do thực tế các nhóm chuyển giới còn hạn chế công khai trong bối cảnh còn nhiều kỳ thị và định kiến xã hội đối với họ, để tiếp cận đến một mẫu nghiên cứu mang tính bao phủ rộng hơn về địa lý cũng như đảm bảo được tính đa dạng về bản dạng và xu hướng tính dục của người chuyển giới, nhóm nghiên cứu quyết định áp dụng phương pháp nghiên cứu thông qua bảng hỏi trực tuyến và thực hiện thu thập thông tin thông qua dịch vụ chuyên hỗ trợ nghiên cứu điều tra trực tuyến Surveymonkey

(surveymonkey.com). Thông báo giới thiệu và thư mời tham gia nghiên cứu được đăng trên trang tin chính thức của iSEE, ICS và hầu hết các trang tin, diễn đàn, trang cộng đồng (Facebook) của các nhóm LGBT trên cả nước. Ví dụ như: FTM Vietnam Organization (3650 thành viên), FTM Vietnam (2656 thành viên), Gender Galaxy (2024 thành viên), Những người Chuyển giới khởi xướng - Transcore (7609 thành viên), Người Chuyển Giới Việt Nam (8490 thành viên), Transguy Fitness (6713 thành viên), Trans guys VN (13514 thành viên), Trung tâm ICS (70105 người theo dõi).

Trong thời gian từ tháng 10 - 11/2017 đã có **610** lượt người tham gia khảo sát, cho thấy sự quan tâm đặc biệt của cộng đồng người chuyển giới trong việc xây dựng chính sách y tế dành cho họ. Các bản ghi có phần trả lời mâu thuẫn về logic và các bản ghi có nhiều thông tin bỏ trống đều bị loại ra khỏi bộ số liệu phân tích cuối cùng. **408** phiếu trả lời hoàn thành đầy đủ các câu hỏi được ghi nhận, với 306 người trả lời tự nhận là người chuyển giới nam và 102 người tự nhận là người chuyển giới nữ. Phân tích số liệu định lượng được thực hiện với phần mềm SPSS, chủ yếu sử dụng thống kê mô tả.

Việc tham gia vào trả lời bộ câu hỏi trực tuyến hoàn toàn trên tinh thần tự nguyện của người trả lời. Trước khi bắt đầu vào nội dung câu hỏi, chúng tôi cung cấp thông tin giới thiệu nghiên cứu và lời mời tham gia, bao gồm đầy đủ thông tin về mục đích của cuộc điều tra cũng như giới thiệu về những chủ đề mà cuộc điều tra này sẽ tìm hiểu đến. Người trả lời sau đó sẽ lựa chọn giữa việc đồng ý và không đồng ý với việc tham gia vào cuộc điều tra này. Với những người không đồng ý tham gia, bộ câu hỏi lập tức kết thúc. Chỉ với những người lựa chọn đồng ý tham gia, bộ câu hỏi trực tuyến mới chính thức được hiển thị. Do việc tham gia vào cuộc điều tra là hoàn toàn trực tuyến và khuyết danh, để đảm bảo tính chính xác của thông tin thu được, chúng tôi đặt chế độ lọc IP

(mỗi một địa chỉ IP chỉ có thể tham gia trả lời một lần), đồng thời trong bộ câu hỏi có một số câu mang tính logic nhằm kiểm định lại độ tin cậy của thông tin được cung cấp trong quá trình phân tích về sau.

Phỏng vấn sâu

Nhóm nghiên cứu đã tiến hành phỏng vấn sâu tại Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh - hai thành phố lớn nơi có nhiều người chuyển giới công khai và có điều kiện tiếp cận các dịch vụ y tế.

Các câu hỏi phỏng vấn được thiết kế bán cấu trúc với một số các câu hỏi mở liên quan đến những trải nghiệm cá nhân của họ như:

+ Nhận thức về bản dạng giới thời tuổi thơ và hiện tại;

+ Nguyên nhân và động lực thúc đẩy nhu cầu chuyển giới;

+ Nguồn thông tin (về thuốc, hoóc-môn, cơ sở y tế, các bước chuyển giới, v.v);

+ Trải nghiệm tiếp cận dịch vụ y tế (đánh giá về cơ sở y tế: mức độ hài lòng, chi phí, cảm giác trước và sau phẫu thuật);

+ Nhu cầu, nguyện vọng về dịch vụ y tế và luật pháp.

1.5. Đặc điểm mẫu khảo sát

1.5.1. Khảo sát trực tuyến

Chúng tôi đã thu được 408 bản ghi được làm sạch với 408 người chuyển giới. Mẫu khảo sát chúng tôi thu được có một số đặc điểm như sau (Bảng 1.1):

- *Địa bàn*: Trong số 408 người chuyển giới trả lời khảo sát, phần lớn hiện đang sống tại các vùng đô thị, thành phố lớn, tập trung chủ yếu tại Thành phố Hồ Chí Minh (42,9%) và Hà Nội (19%).

- *Độ tuổi* của người tham gia trả lời trực tuyến khá phong phú, trải từ 14 tuổi đến 51 tuổi. Tuy nhiên, đa phần họ thuộc các nhóm tuổi trẻ (trong độ tuổi đi học - đại học và phổ thông trung học), tuổi trung bình của người tham gia trong nghiên cứu này là hơn 23 tuổi, nhóm MtF có tuổi trung bình cao hơn một chút so với nhóm FtM (23,7% so với 22,9%).
- *Tình trạng hôn nhân:* Hầu hết chưa từng kết hôn (96,8%).
- *Tình trạng học vấn:* Nhóm FtM có trình độ học vấn cao hơn so với nhóm MtF, hơn 1/2 số người trả lời FtM có trình độ đại học hoặc cao hơn, trong khi tỷ lệ này ở nhóm MtF chỉ gần 27%.
- *Tình trạng việc làm:* Tình trạng công việc hiện tại của mẫu nghiên cứu khá đa dạng. Với những người hiện đang có việc làm, kể cả toàn thời gian và bán thời gian, thu nhập bình quân của họ vào khoảng gần 7 triệu VNĐ mỗi tháng, nhóm FtM cho thấy họ có thu nhập trung bình mỗi tháng cao hơn một chút so với nhóm MtF.

Bảng 1.1: Đặc điểm nhân khẩu - xã hội của các mẫu khảo sát

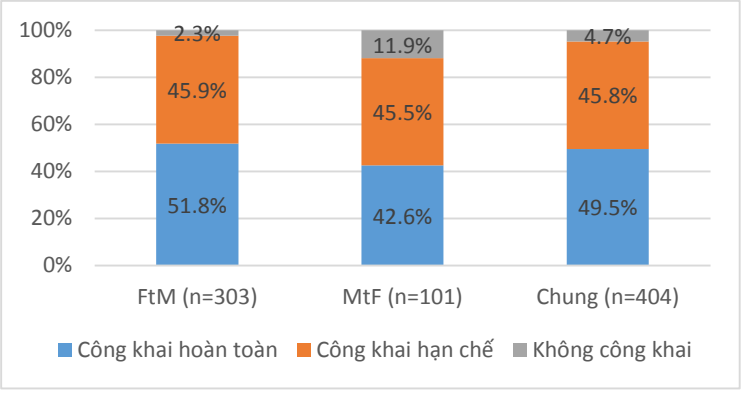
	FtM	MtF	Chung
Nơi sống hiện tại	N=306	N=102	N=408
Hà Nội	14,8%	31,7%	19,0%
Thành phố Hồ Chí Minh	46,6%	31,7%	42,9%
Đà Nẵng	2,6%	3,0%	2,7%
Các tỉnh/thành phố miền Bắc khác	11,8%	12,9%	12,1%
Các tỉnh/thành phồ miền Trung khác	4,6%	7,9%	5,4%
Các tỉnh/thành phố miền Nam khác	19,7%	12,9%	18,0%
Tuổi trung bình			
Tuổi trung bình	22,91	23,77	23,12
Độ lệch chuẩn	4,277	6,125	4,798
(tuổi từ 14 đến 51)			

Đặc điểm nơi sống hiện tại			
Đô thị/thành phố	76,6%	76,0%	76,4%
Ngoại ô thành phố, thị trấn, thị xã	18,5%	17,0%	18,1%
Nông thôn	5,0%	7,0%	5,5%
Tình trạng hôn nhân**			
Độc thân, chưa/không kết hôn	98,40%	92,00%	96,80%
Kết hôn	1,30%	5,00%	2,20%
Ly thân/ly dị	0,30%	3,00%	1,00%
Học vấn***			
Tiểu học	0,0%	2,0%	0,5%
Trung học cơ sở	4,9%	20,8%	8,9%
Phổ thông trung học	21,0%	35,6%	24,6%
Cao đẳng, trường học dạy nghề	23,6%	14,9%	21,4%
Đại học và các bậc học cao hơn	50,5%	26,7%	44,6%
Công việc hiện tại***			
Không đi học cũng không làm việc (thất nghiệp, đang tìm việc, không muốn đi làm)	2,6%	4,0%	3,0%
Đang đi học toàn thời gian	24,6%	5,9%	20,0%
Vừa đi học vừa đi làm	18,4%	23,8%	19,7%
Đang đi làm toàn thời gian	34,1%	33,7%	34,0%
Nội trợ	0,0%	2,0%	0,5%
Làm tự do, thời vụ	11,5%	22,8%	14,3%
Tự kinh doanh	8,9%	7,9%	8,6%
Với những người hiện đang có việc làm	n=207	n=75	n=282
Thu nhập trung bình hàng tháng (VNĐ)**	7,217,415	6,182,667	6,942,216

***: Chi bình phương p<0.01 ***: Chi bình phương p<0.001*

- *Tình trạng công khai:*

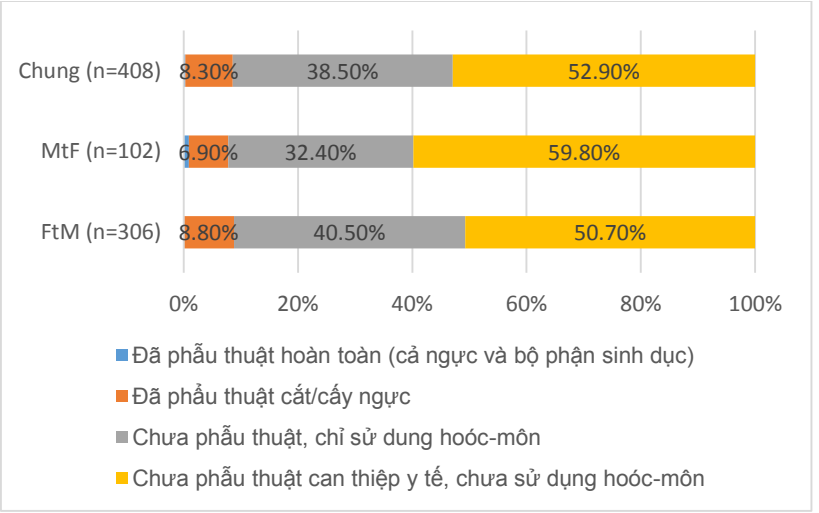
Gần một nửa số người trả lời đã công khai hoàn toàn về bản dạng giới của họ, tỷ lệ này cao hơn một chút ở nhóm FtM so với nhóm MtF (51,8% so với 42,6%), tuy nhiên sự khác biệt này không ở mức có ý nghĩa thống kê (Biểu đồ 1.1).

Biểu đồ 1.1: Mức độ cởi mở về bản dạng

- *Tình trạng cơ thể*

Có một trường hợp duy nhất - là người chuyển giới nữ - hiện đã phẫu thuật hoàn toàn (cả phần trên và dưới). Hơn một nửa (52,9%) chưa từng trải qua can thiệp y tế hay sử dụng hoóc-môn; 38,5% hiện chưa phẫu thuật tuy nhiên đang sử dụng hoóc-môn, 8,3% đã trải qua phẫu thuật cắt hoặc cấy ngực. Sự khác biệt về những tỷ lệ này ở hai nhóm là không đáng kể (Biểu đồ 1.2).

Biểu đồ 1.2: Tình trạng cơ thể hiện nay

Với những người đã trải qua phẫu thuật chuyển giới, độ tuổi trung bình khi chính thức phẫu thuật chuyển giới tính trong nghiên cứu này là gần 24 tuổi (với độ lệch chuẩn là khoảng 6 tuổi). Người trải qua phẫu thuật sớm nhất là năm 13 tuổi, và muộn nhất là năm 51 tuổi.

- *Tình trạng sức khỏe*

Theo kết quả khảo sát (Bảng 1.2), có hơn 26% người trả lời cảm thấy sức khỏe của bản thân hiện tại không ổn hoặc rất không ổn, tỷ lệ này ở nhóm MtF cao hơn đáng kể so với nhóm FtM. Cụ thể là 30,6% MtF cho biết họ cảm thấy không ổn (so với 21,6% ở nhóm FtM), và 6.1% MtF cảm thấy rất không ổn (so với 1,3% ở nhóm FtM).

Bảng 1.2: Đánh giá tình trạng sức khỏe của người chuyển giới

Tự đánh giá tình trạng sức khỏe hiện tại**	FtM (n=305)	MtF (n=98)	Chung (n=403)
Rất không ổn	1,3%	6,1%	2,5%
Không ổn	21,6%	30,6%	23,8%
Bình thường	48,5%	46,9%	48,1%
Khá tốt	18,7%	11,2%	16,9%
Rất tốt	9,8%	5,1%	8,7%

***: Chi bình phương p<0.01 ***: Chi bình phương p<0.001*

Sức khỏe tinh thần

Với thang đo dựa trên mức độ thường xuyên trải nghiệm với 9 triệu chứng liên quan đến tình trạng trầm cảm (chỉ số cronbach's alpha = 0,897) với giá trị chạy từ 9 (không bao giờ trải nghiệm) đến 45 (luôn luôn trải nghiệm các triệu chứng), kết quả cho thấy có 8.7% người trả lời cho biết họ thường xuyên trải nghiệm những triệu chứng trầm cảm, tỷ lệ này ở nhóm MtF cao hơn so với ở nhóm FtM (10.6% so với 8%) (Bảng 1.3).

Bảng 1.3: Đánh giá tình trạng trải nghiệm triệu chứng trầm cảm

	FtM (n=299)	MtF (n=94)	Chung (n=393)
Thang đo trầm cảm**	22,70	23,82	22,96
độ lệch chuẩn	6,95	7,52	7,09
Mức độ trải nghiệm trầm cảm			
Nhóm ít trải nghiệm triệu chứng trầm cảm (9-20)	40,8%	36,2%	39,7%
Nhóm trung bình (21-33)	51,2%	53,2%	51,7%
Nhóm thường xuyên trải nghiệm triệu chứng trầm cảm (34 -45)	8,0%	10,6%	8,7%

*** ANNOVA F test, p<0.01*

Phiền muộn giới

Phân tích mức độ thường xuyên trải nghiệm với 6 triệu chứng liên quan đến phiền muộn giới (chỉ số cronbach's alpha = 0,886) với giá trị từ 6 (không bao giờ trải nghiệm) đến 30 (luôn luôn), cho thấy nhóm FtM trải nghiệm phiền muộn giới cao hơn đáng kể so với nhóm MtF. Cụ thể có đến 93,7% nhóm FtM thuộc nhóm thường xuyên trải nghiệm phiền muộn giới, trong khi tỷ lệ này ở nhóm FtM chỉ là 67,7% (Bảng 1.4).

Bảng 1.4: Đánh giá mức độ phiềm muộn giới

	FtM (n=302)	MtF (n=96)	Chung (n=398)
Thang đo phiền muộn giới* **	28,06	23,78	27,03
độ lệch chuẩn	2,99	5,57	4,19
Mức độ phiền muộn giới* **			
Thấp (5-13)	0,3%	4,2%	1,3%
Trung bình (14-22)	6,0%	28,1%	11,3%
Cao (22-30)	93,7%	67,7%	87,4%

****: ANNOVA F test, Chi bình phương p<0.001*

1.5.2. Mẫu phỏng vấn sâu

* Địa bàn phỏng vấn sâu: Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh

* Với tiêu chí tìm người chuyển giới đã có kinh nghiệm về phẫu thuật hoặc trải nghiệm với các dịch vụ y tế, chúng tôi đã phỏng vấn 20 trường hợp, trong đó có 10 người thuộc nhóm FTM và 10 người thuộc nhóm MTF (mỗi địa bàn nghiên cứu phỏng vấn 5 FTM và 5 MTF).

* Độ tuổi: Người nhiều tuổi nhất là 51 tuổi, và trẻ nhất là 20 tuổi.

* Trong số 20 người được phỏng vấn, tất cả đều đã sử dụng hoóc-môn, 3 trường hợp MtF đã phẫu thuật hoàn toàn cả phần ngực và bộ phận sinh dục, 9 trường hợp đã phẫu thuật phần trên (làm ngực đối với chuyển giới nữ, và cắt bỏ phần ngực đối với chuyển giới nam), trong số đó có 7 trường hợp tiến hành tại các cơ sở bệnh viện công và tư trong nước, 2 trường hợp tiến hành ở nước ngoài (Thái Lan).

1.5.3. Hạn chế của nghiên cứu

- Về thời gian: Nghiên cứu được tiến hành trong thời gian khá ngắn (từ tháng 9 đến tháng 11/2017), vì vậy đây chỉ là một nghiên cứu nhanh tìm hiểu thực trạng sử dụng và nhu cầu y tế của người chuyển giới.
- Về đối tượng phỏng vấn: Mặc dù đa số người chuyển giới chưa trải qua việc sử dụng hoóc-môn cũng như phẫu thuật, nhưng để tìm hiểu về trải nghiệm y tế, phỏng vấn sâu tập trung vào người chuyển giới đã sử dụng hoóc-môn và/hoặc đã phẫu thuật. Vì vậy, một hạn chế là nghiên cứu này chưa tìm hiểu được quan điểm của những người chuyển giới chưa trải qua bất cứ sự can thiệp y tế nào.
- Do số lượng người chuyển giới nữ tiếp cận internet ít hơn và ít sẵn lòng trả lời khảo sát hơn, nên số lượng mẫu khảo sát của người chuyển giới nam chiếm số lượng lớn, vì vậy có thể ảnh hưởng đến con số chung của hai giới.
- Mặc dù đã cố gắng tối đa hóa sự đa dạng trong việc chọn mẫu, nhóm nghiên cứu cũng gặp khó khăn trong việc tiếp cận với các thông tín viên: Người chuyển giới ở độ tuổi 9x (từ 18-28 tuổi) sẵn lòng chia sẻ và cởi mở hơn so với những người chuyển giới ở lứa tuổi trung niên; khó tiếp cận các thông tín viên ở Hà Nội hơn là ở Thành phố Hồ Chí Minh. Đối với khảo sát định lượng, do số người chuyển giới nữ tiếp cận bảng hỏi online ít hơn hẳn so với chuyển giới nam, nên số lượng mẫu thu về của người

chuyển giới nam chiếm ưu thế (trong số 408 bản ghi hoàn thiện, có 306 người trả lời tự nhận là người chuyển giới nam và 102 người tự nhận là người chuyển giới nữ, vì vậy có thể số liệu định lượng sẽ phản ánh thực tế của người chuyển giới nam nhiều hơn.

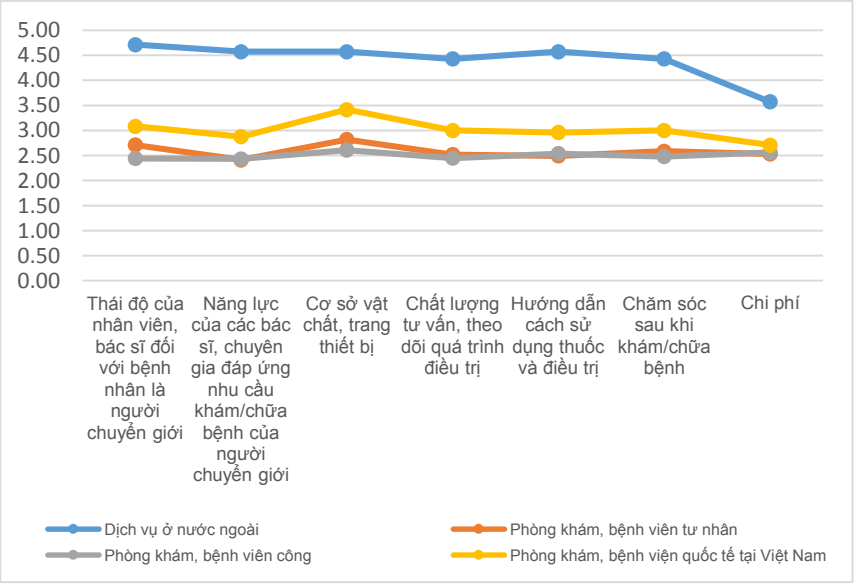
1.5.4. Đạo đức nghiên cứu

Chúng tôi đã thay đổi tên họ những người tham gia phỏng vấn để bảo vệ danh tính của họ. Địa điểm phỏng vấn được chọn tùy theo yêu cầu của các thông tín viên, diễn ra ở bất cứ nơi nào họ cảm thấy thoải mái và không bị áp lực nhất. Đa số, các buổi phỏng vấn thường diễn ra ở các quán café. Mỗi buổi phỏng vấn thường kéo dài ít nhất 1 tiếng, được ghi âm với sự cho phép của thông tín viên, và được gỡ băng và mã hóa tài liệu phỏng vấn. Việc phân tích các phỏng vấn dựa trên mục tiêu trả lời cho câu hỏi nghiên cứu.

2.
KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU

2.1. Trải nghiệm dịch vụ y tế, khám chữa bệnh của người chuyển giới

78,3% số người trả lời cho biết họ đã từng khám/chữa bệnh hoặc sử dụng các dịch vụ y tế tại các phòng khám/bệnh viện. Trong đó, 63,2% đã từng trải nghiệm dịch vụ tại các bệnh viện công, 26,8% tại các bệnh viện tư nhân, 7,7% tại các bệnh viện quốc tế tại Việt Nam, và 2,3% đã từng khám chữa bệnh ở nước ngoài (Biểu đồ 2.1). Khi đánh giá về trải nghiệm này, những người đã từng trải nghiệm khám/chữa bệnh tại các cơ sở ngoài nước cho thấy họ hài lòng về mọi khía cạnh đánh giá hơn hẳn những người trải nghiệm tại các cơ sở trong nước.

Biểu đồ 2.1: Đánh giá trải nghiệm khám chữa bệnh

Đáng chú ý là người chuyển giới gặp phải sự kỳ thị và khó khăn khi tiếp cận và sử dụng các dịch vụ y tế, chăm sóc sức khỏe, một phần vì họ chưa trải qua phẫu thuật chuyển đổi: *những người chưa phẫu thuật thì họ sẽ khám với giới tính nào. Bước vào phòng khám nam thì khám chung sao dám cởi đồ, còn bước vào phòng nữ thì ngoại hình đó sao coi?* (Chuyển giới nam, 51 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh). Mặt khác, theo chuyển giới nam, 41 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh sự khó khăn còn vì sự soi mói, tò mò của bác sĩ:

> *"Có đợt mới đây anh bị cảm, đi khám. Gặp bác sĩ vô mới hỏi, 'ủa sao kỳ vậy'. Mình nói 'không có kỳ anh, em là người chuyển giới'. Thì bác sĩ cũng khám xong lúc mà đứng lên kêu anh đi thử máu á, 'ủa ủa sao em không để tóc dài'. Bác sĩ mà không biết về vấn đề này thì mình có ngồi mình giải thích đi nữa thì nó cũng mất thời gian, họ tò mò giống như là họ muốn hỏi, muốn vặn vẹo vậy đó."*

Tại các cơ sở y tế Việt Nam hiện nay vẫn chưa cung cấp dịch vụ chuyên khoa dành cho người chuyển giới, đội ngũ y bác sĩ vẫn chưa có đầy đủ kiến thức. Nhiều người chuyển giới cho biết họ bị bác sĩ xác định là "có vấn đề về tư tưởng": b*ác sĩ bảo 'hoóc-môn của nó bình thường, tức là bình thường so với nữ, không vấn đề gì đâu, chỉ có về thay đổi tư tưởng của nó thôi, không thì muốn kiểm tra kỹ hơn thì lên đại học Y thì có xét nghiệm về nhiễm sắc thể'* (Chuyển giới nam, 22 tuổi, Hà Nội), hoặc là có "bệnh tâm thần"*: "đợt đó em trầm cảm vì thấy bức bối cơ thể, mẹ em đưa em đến bệnh viện Bạch Mai khám. Bác sĩ bảo chuyển em vào khám tâm thần. Thế là em bỏ về luôn"* (Chuyển giới nam, 21 tuổi, Hà Nội).

Thái độ thiếu tôn trọng, thiếu hiểu biết và tò mò của bác sĩ "*khiến các bạn không còn muốn khám tại các cơ sở y tế nữa"* (chuyển giới nữ, 29 tuổi, Hà Nội). Điều này đặc biệt hay xảy ra ở các bệnh viện công lập.

"Khi mà mình tới xét nghiệm của bệnh viện nhà nước, phải đưa tên tuổi rồi chờ đợi, rồi những cái nhìn hơi khó chịu này khác, rồi những lời xì xào nói chung là mình không thích… Vì thế mình cũng hạn chế đi vào bệnh viện công, cho nên mình chọn bệnh viện tư nhân. Tư nhân thì nhanh là một và mình có thời gian nói chuyện với bác sĩ nhiều hơn, rồi đảm bảo cái sự riêng tư hơn…"

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh)

Mặt khác, vì những e ngại kỳ thị, những người chuyển giới có xu hướng tránh việc phải đi khám sức khỏe sinh sản:

"Nói chung từ nhỏ tới lớn chưa bao giờ anh phải đi khám phụ khoa, còn đi, đi siêu âm bụng thì có. Khi mà vô thì hai cái cô siêu âm kêu lên 'trời ơi, ủa sao cái này nữ mà'… Cái nam khoa thật sự ra mà nói, những người chuyển giới hầu như họ không vô khám. Mà bây giờ theo anh thấy là mấy bạn gần như là cứ hỏi nhau chỗ nào có kỳ thị hay không. Thì rồi các bạn ấy mới đi tới cái chỗ đó khám. Mà nó cũng không phải là cái chuyên khoa nữa, mà chỉ đơn giản là giống như là thử máu, rồi nồng độ hoóc-môn, rồi siêu âm này kia thôi."

(Chuyển giới nam, 41 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Nhiều người chuyển giới cho biết họ cũng thường xuyên gặp khó khăn khi đi khám chữa bệnh mà dùng thẻ bảo hiểm y tế:

"Mình là 1 người đã phẫu thuật chuyển giới nhưng cũng bị hạn chế. Mình có mua thẻ bảo hiểm y tế nhưng đi khám họ cứ bảo mình đi mượn thẻ bảo hiểm của ai. Tên thì tên nữ, hoàn toàn mình là nữ giới. Có một số chỗ từ chối trả bảo hiểm cho mình, tới lúc người ta hỏi, mình thì không sao nhưng có một số bạn ngại ngùng giải thích là người chuyển giới."

(Chuyển giới nữ, 29 tuổi, Hà Nội)

Chính do tâm lý sợ bị kỳ thị khi sử dụng dịch vụ nên nhiều người chuyển giới khai thông tin giả và từ bỏ quyền sử dụng bảo hiểm y tế: "*Em là vẫn khám ở đấy nhưng mà các anh đi trước kiểu có truyền lại một cái đi khám không phải khai tên thật ý ạ, cứ khai tên giả đi xong rồi vào khám. Không dùng bảo hiểm thì người ta sẽ không biết, thì lúc đấy mình sẽ không sử dụng bảo hiểm"* (chuyển giới nam, 22 tuổi, Hà Nội).

Có thể thấy người chuyển giới nói chung gặp nhiều định kiến khi tiếp cận các dịch vụ y tế thông thường. Những người chuyển giới nữ đã phẫu thuật sinh dục do không có đầy đủ thông tin và dịch vụ y tế để hỗ trợ theo dõi tình trạng sức khỏe tình dục, do vậy, thường gặp phải nhiều rủi ro về sức khỏe.

2.2. Nguyên nhân thúc đẩy và sự chuẩn bị cho chuyển đổi giới tính

2.2.1. Nguyên nhân thúc đẩy

Khi được hỏi về độ tuổi và nguyên nhân dẫn đến suy nghĩ về chuyển đổi giới tính, kết quả khảo sát cho thấy người chuyển giới trong khảo sát bảng hỏi, nhìn chung, có những suy nghĩ đầu tiên về việc phẫu thuật chuyển đổi giới tính vào khoảng năm 18 tuổi (với khoảng lệch chuẩn là 4 tuổi). Người cho biết có suy nghĩ này sớm nhất là vào năm 12 tuổi, muộn nhất là năm 28 tuổi.

Cảm nhận về sự không phù hợp giữa giới tính mong muốn và cơ thể (88,6%) hoặc *không thoải mái tự tin trong cơ thể* (65,7%) là nguyên nhân phổ biến nhất cho suy nghĩ về việc chuyển giới. Nhu cầu được sống với cơ thể mong muốn nếu không được đáp ứng có thể tạo ra cảm giác "bức bối giới", dẫn đến các căng thẳng tâm lý. Nhiều trường hợp dẫn đến các ảnh hưởng tâm lý kéo dài như trầm cảm, làm ảnh hưởng đến cuộc sống của người chuyển giới:

"Một khoảng thời gian em bị trầm cảm, cảm thấy rất là khó chịu về nó [cơ thể sinh học nữ], đi đâu mình cũng phải che giấu nó, kiểu như không che giấu nó đi mình không thể tự tin được, kiểu mình muốn bước ra kia với một cái hình ảnh nó là một người nam. Trong khi đấy thì cơ thể ví dụ như ngực không phát triển, xong rồi chiều cao thì không cải thiện, giọng thì càng ngày nó càng trong lên, nó không vỡ. Mình cũng cảm thấy kiểu muốn cắt đi một số phần không mong muốn ở trên người đi… Nó rất là bức bối với mình, chỉ muốn làm ngay thôi."

(Chuyển giới nam, 22 tuổi, Hà Nội)

Tuy nhiên tại Việt Nam hiện nay hiếm có bác sĩ tâm lý có hiểu biết và kinh nghiệm chuyên môn để hỗ trợ cho nhu cầu được trợ giúp tâm lý của người chuyển giới.

"Anh bị trầm cảm rất là lâu. Những bạn mà bất ổn như anh thì thường là họ cố họ vượt qua thôi. Thứ nhất là gặp bác sĩ tâm lý thì về kinh tế thường là nó mắc hơn so với chữa bệnh bình thường. Cho nên mọi người cứ nghĩ là thôi không sao đâu cứ tự mình vực dậy được, tự mình vượt qua được. Cho nên riêng vấn đề các bạn tự đi tìm bác sĩ tâm lý thì anh không thấy các bạn đề cập tới… Anh có cảm giác rằng anh và các bạn không tin vào bác sĩ tâm lý."

(Chuyển giới nam, 33 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Sự bức bối và trầm cảm có thể tạo ra những căng thẳng về tinh thần, giảm sự tự tin và trạng thái trầm cảm kéo dài có thể ảnh hưởng nặng nề tới cuộc sống của người chuyển giới. Chính vì thế, việc chuyển đổi giới tính, có thể chỉ bắt đầu bằng việc dùng hoóc-môn, giúp đem lại sự tự tin cho họ:

"Thực sự sau khi dùng hoóc-môn và phẫu thuật thì tớ thấy thoải mái hơn rất nhiều. Tớ không phải gò bó trong áo bó

nữa. Về phần công việc của tớ phải đi công tác nhiều. Tớ đi công trường nhiều, tớ đi công trường thì gặp người lạ thì người ta vẫn gọi là nam chả qua nam có nét nữ tính thôi người ta vẫn xưng anh với mình. Nếu đi cùng cơ quan thì người ta cũng chẳng nói gì cả người ta sẽ mặc định luôn mình là con trai thì tớ thấy đấy là lợi thế của mình, vì đi công trường ở tỉnh xa xôi thì nó là an toàn cho bản thân, mọi người nghĩ mình là nam thì mọi người không làm được gì mình cả. Tóm lại tớ cảm thấy thoải mái hơn, tự tin hơn..."

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Hà Nội)

Mặt khác, sự *hiểu biết sau khi tiếp cận đến các kiến thức* về giới và giới tính cũng khiến mang lại những suy nghĩ về việc chuyển giới (34,3%). Một tỷ lệ đáng kể người trả lời cho biết sự *trầm cảm, tâm lý chán nản, thất vọng về cơ thể* của họ (25,7%), hoặc những kiến thức mà họ có được khi tham gia các hội đoàn cũng thôi thúc họ nghĩ đến chuyển đổi cơ thể (11,4%). Cũng có trường hợp không sử dụng hoóc-môn nhưng vẫn quyết định phẫu thuật, do được *một cơ sở thẩm mỹ viện tài trợ*, với điều kiện ràng buộc là cô sẽ phải quảng bá hình ảnh cho họ.

Sự kỳ thị từ bên ngoài cũng là lý do thúc đẩy quyết định chuyển giới. Một người chuyển giới nam (21 tuổi, Hà Nội) là sinh viên tại chức năm thứ 3 của một trường đại học cho biết để không làm tăng thêm gánh nặng cho mẹ - đã ly hôn, em xin đi làm thêm ở một công ty xe buýt. Bị kỳ thị vì bề ngoài ăn mặc giống như nam giới, nhưng giọng nói và khuôn mặt mang nhiều nét nữ, em quyết định sử dụng hoóc-môn để thay đổi cơ thể. Cũng có nhiều người quyết định sử dụng hoóc-môn để có cơ hội công việc tốt hơn trong bối cảnh còn nhiều định kiến xã hội:

"Em nghĩ đến chuyện tiêm hoóc-môn từ sau khi hết cấp 3. Nhưng lúc đó em cảm thấy mọi thứ còn xa vời. Đến năm ngoái khi em xin đi làm ở một xí nghiệp xe buýt. Khi em trên

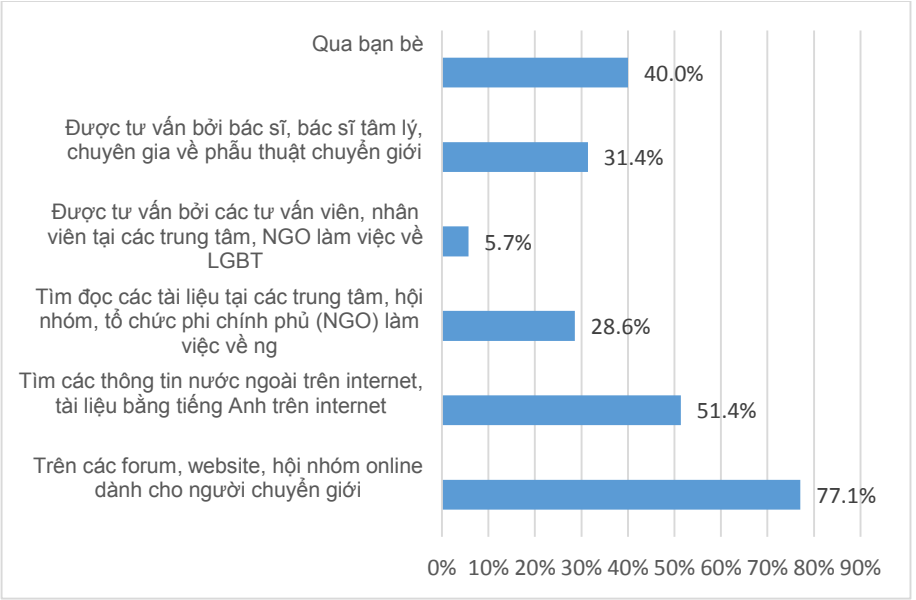
xe bán vé thì rất nhiều người hỏi là: nam hay nữ. Lúc đó em cũng chưa dám nói mình là người chuyển giới. Em bảo là "nam", thì họ thắc mắc là sao nam mà giọng nói thế này thế kia. Ông lái xe biết nên bảo khách là "nó nói dối, nó là nữ đấy". Em rất là bực mình, muốn phải thay đổi giọng nói. Thế là trong 2 tháng em tìm hiểu tiêm hoóc-môn phải làm những gì, tác dụng thế nào. Thê là em mua sustanon 250 màu xanh về em tự tiêm."

(Chuyển giới nam, 21 tuổi, Hà Nội)

2.2.2. Tìm kiếm thông tin về chuyển đổi giới tính

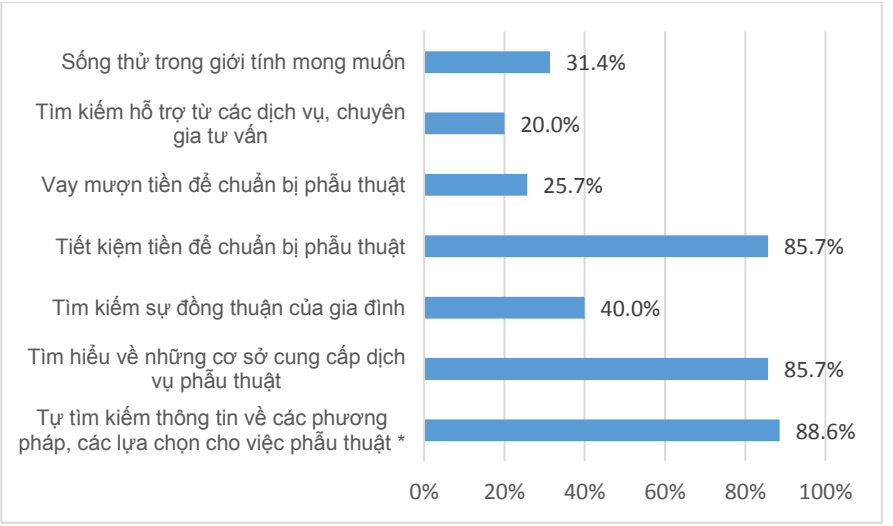
Sau khi có những suy nghĩ đầu tiên về chuyển đổi giới tính, người chuyển giới trải qua những giai đoạn tìm kiếm, tìm hiểu thông tin để có những hành động cụ thể, chuẩn bị tâm lý, tài chính, và sự đồng thuận để tiến đến quyết định và hiện thực hoá suy nghĩ này.

Để biết về các kỹ thuật chuyển giới hiện có và thích hợp với mình, họ tìm đến những thông tin được cung cấp thông qua các website, forum, hội nhóm dành cho người chuyển giới trên Internet (77,1%), hoặc trao đổi, trò chuyện với bạn bè (40%); bên cạnh đó, các trung tâm, hội nhóm, tổ chức phi chính phủ làm việc về LGBT cũng là một nguồn cung cấp thông tin khá phổ biến (28,6%).

Biểu đồ 2.2: Nguồn thông tin về các kỹ thuật chuyển giới (n=35)

Biểu đồ 2.3 thể hiện trong thời gian từ những suy nghĩ về việc chuyển giới đến khi đưa ra quyết định chính thức phẫu thuật, hầu hết (88,6%) đã chủ động tìm kiếm thông tin về các phương pháp phẫu thuật mà họ có thể lựa chọn, 85,7% tìm hiểu về các cơ sở cung cấp dịch vụ và chuẩn bị điều kiện tài chính cho phẫu thuật; 40% dành nỗ lực tìm kiếm sự đồng thuận của gia đình; một tỷ lệ nhỏ hơn bắt đầu sống thử trong giới tính mình mong muốn (31,4%), hay tìm đến các chuyển gia tư vấn (20%).

Biểu đồ 2.3: Những hành động trong thời gian chuẩn bị (n=35)

Có những người chuyển giới cho biết để chuẩn bị cho quá trình chuyển giới tính, cần phải có sự thay đổi "phi y tế" trước để cho xã hội quen với hình ảnh mới của mình:

> *"Bản thân mình cũng có bức bối, khó chịu trong cơ thể bởi vì mình chỉ mong muốn là thức dậy là cơ thể của mình được như mình mong muốn, có tóc dài luôn, cơ thể mềm mại như người phụ nữ. Nhưng mà đó là một cái giấc mơ mà mình nghĩ không bao giờ thành hiện thực được, mình nghĩ phải chấp nhận cái điều đấy, và cái quá trình mình chuyển đổi giới tính nó phải diễn ra từ từ để cho mọi người quen dần đi với hình ảnh của mình. Từ việc là nữ hóa dần là từ việc nuôi tóc dài dần, từ việc thay đổi, cũng không hẳn là thay đổi mà cái dáng đi của mình nó cũng nữ tính hóa đi dần, từ cách nói ăn nói thì mình nghĩ mọi người sẽ dễ dàng chấp nhận hơn, so với việc mình đột ngột thay đổi trong 1 đêm trong 1 ngày."*
>
> (Chuyển giới nữ, 24 tuổi, Hà Nội)

Xuất phát từ khao khát được sống với cơ thể mong muốn nên mặc dù hiểu rõ những ảnh hưởng về sức khỏe khi tiến hành can

thiệp y tế thì người chuyển giới vẫn sẵn sàng chấp nhận các rủi ro mà họ có thể phải đối mặt "*cái quá trình đó thực sự rất là đau đớn mặt khác là tổn hại đến tuổi thọ… khi bạn phẫu thuật bộ phận sinh dục thì cái nguy cơ mà bạn chết trên bàn mổ cũng cao, bạn chống cự với mạng sống mình…*" (Chuyển giới nam, 25 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh), *"trước khi quyết định tiêm hoóc-môn thì anh đã tìm hiểu rất là lâu rồi. Dù biết ảnh hưởng sức khỏe nhưng mà anh không chấp nhận cơ thể mình là nữ. Anh không chấp nhận đi ra đường người ta kêu anh là chị… Anh quyết định đánh đổi"* (Chuyển giới nam, 33 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh); *"mai chết hôm nay chị cũng trèo lên bàn luôn…chị có những người bạn đã phẫu thuật qua rồi, người ta thân quen với chị, người ta nói sẽ nguy hiểm. Nhưng mà đối với người chuyển giới ở Việt Nam từ nhỏ tới lớn là không sợ nguy hiểm, biết nguy hiểm cũng làm"* (Chuyển giới nữ, 43 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh).

2.3. Trải nghiệm y tế về chuyển đổi giới tính

2.3.1. Trải nghiệm sử dụng hoóc-môn

Câu chuyện của Nhiên (MtF)

Nhiên tốt nghiệp ngành quản trị kinh doanh một trường đại học có tiếng ở Thành phố Hồ Chí Minh, có chứng chỉ dạy sau đại học và là giảng viên đại học. Nhưng trong lòng chị lại luôn đau đáu một mong ước giản đơn, được "sống làm người phụ nữ bình thường". Nhiên sinh năm 1985 với giới tính trên giấy tờ là nam giới, mang một cái tên con trai. Từ lúc nhỏ Nhiên luôn cảm thấy mình là con gái, đến tuổi dậy thì khi bắt đầu cảm nhận được sự khác biệt với bạn bè đồng lứa thì lại nhầm tưởng mình là gay vì thiếu nguồn kiến thức. Rồi nhờ đọc sách báo, tài liệu chị mới nhận ra mình thực sự là ai, mình cần phải làm gì.

Thời gian đầu Nhiên phải tìm tòi, liên lạc qua vài người mới tìm được nguồn thuốc, nhưng phải ngừng vì bị áp xe thuốc, sau này thử dùng lại

cũng chỉ ổn vài mũi tiêm đầu, cơ thể chị không thích ứng được với thuốc tiêm. Cách sử dụng thuốc cũng không có thông tin rõ ràng vì mỗi người hướng dẫn khác nhau, thời điểm đó y bác sĩ lại ngại đụng chạm đến vấn đề này, có rất ít nơi tư vấn hay chịu hợp tác giúp tiêm hoóc-môn. Bởi vậy, theo lời Nhiên đa phần mọi người đều tự tiêm hoặc tiêm giúp cho nhau chứ không đến các cơ sở y tế. Từ mấy năm nay, Nhiên đã chuyển sang dùng thuốc uống, chị nói so với thuốc tiêm, thuốc uống tốn kém lại tác dụng chậm, nhưng chị vẫn theo phương pháp này vì đỡ hại cho sức khỏe hơn.

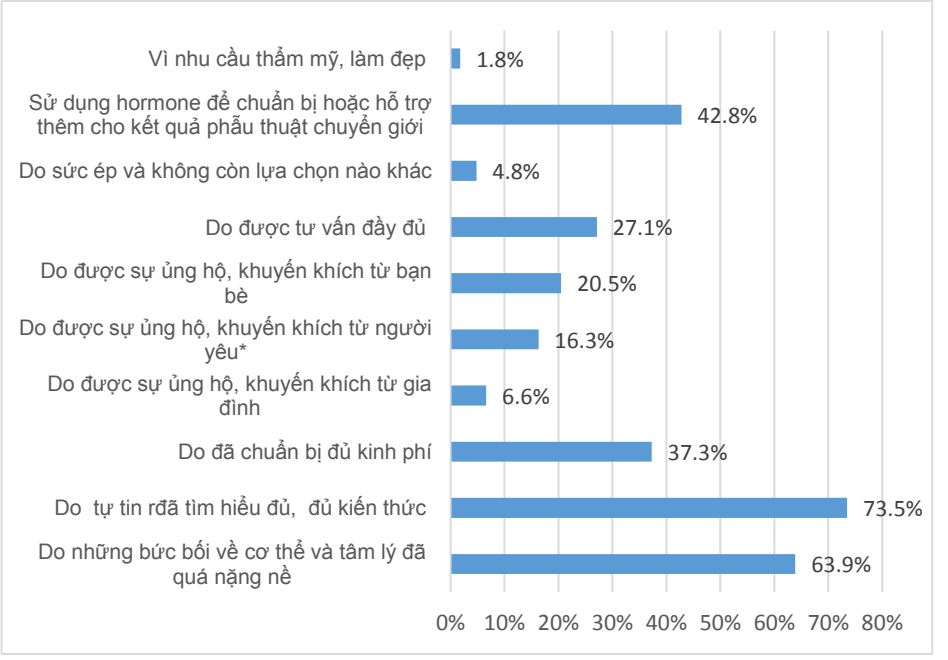
Tuy vất vả như vậy, nhưng việc sử dụng hoóc-môn không đem lại được cho Nhiên sự tự tin hoàn toàn. Từ khi hiểu được mình là ai, Nhiên đã luôn muốn được phẫu thuật chuyển giới, mong muốn có được thân thể của một người phụ nữ, được "sống cuộc sống như một người phụ nữ". "Hơn hai mươi năm trời nay, trong lòng chị, cái ý muốn đó chưa bao giờ ngưng từng ngày". Nhưng Nhiên chỉ muốn điều chỉnh lại cơ thể mình cho "đúng với người nữ" chứ không muốn chỉnh sửa thêm gì khác, bởi vì với chị cơ thể là do mẹ cho mình, "bà sinh ra thế nào thì mình phải trân trọng".

Lý do mà Nhiên tới bây giờ vẫn chưa thực hiện phẫu thuật là vì chị muốn được phẫu thuật tại Việt Nam, muốn chờ "mọi thứ nó được hợp pháp hóa, nó có quy trình cụ thể". Nói về những dự thảo luật cho người chuyển giới, Nhiên bày tỏ mong muốn có những đề xuất giúp định hướng cho người chuyển giới ngay từ khi còn nhỏ để có thể "phát triển hoàn hảo" theo đúng giới tính của mình và có những chuyên khoa về người chuyển giới giúp họ được chăm sóc cả về tâm lý và sức khỏe. Chị hy vọng bảo hiểm xã hội có thể hỗ trợ phần nào chi phí chăm sóc sức khỏe cho người chuyển giới, vì nhiều người chuyển giới không có thu nhập ổn định, đặc biệt là những người chuyển giới nữ. Bên cạnh đó, tư tưởng xã hội cũng cần phải thoáng hơn, tạo điều kiện bình đẳng trong công việc cho người chuyển giới, thì họ mới có thể "tự đứng vững bằng thực lực", có khả năng tự chi trả những chi phí y tế cần thiết.

2.3.1.1. Độ tuổi sử dụng hoóc-môn

Trên toàn bộ mẫu nghiên cứu, hiện có 166 người trả lời hiện đang sử dụng hoóc-môn, trong đó có 27 người là chuyển giới nữ và 139 người là chuyển giới nam.

Trung bình, đến khoảng hơn 22 tuổi (độ lệch chuẩn khoảng 3,5 tuổi) thì người trả lời bắt đầu sử dụng hoóc-môn, người sớm nhất sử dụng vào năm 12 tuổi và người muộn nhất là 37 tuổi. Lý do được họ giải thích cho việc chính thức bắt đầu sử dụng hoóc-môn đa phần là do họ đã đủ tự tin vì đã tìm hiểu kiến thức về hoóc-môn (73,5%), hoặc do những bức bối về cơ thể và tâm lý đã trở nên quá nặng nề và họ không thể trì hoãn việc bắt đầu sử dụng (63,9%). 42,8% người tham gia khảo sát cho biết họ bắt đầu sử dụng hoóc-môn để chuẩn bị cho việc phẫu thuật chuyển giới, hoặc để hỗ trợ thêm cho kết quả của phẫu thuật chuyển giới (Biểu đồ 2.4).

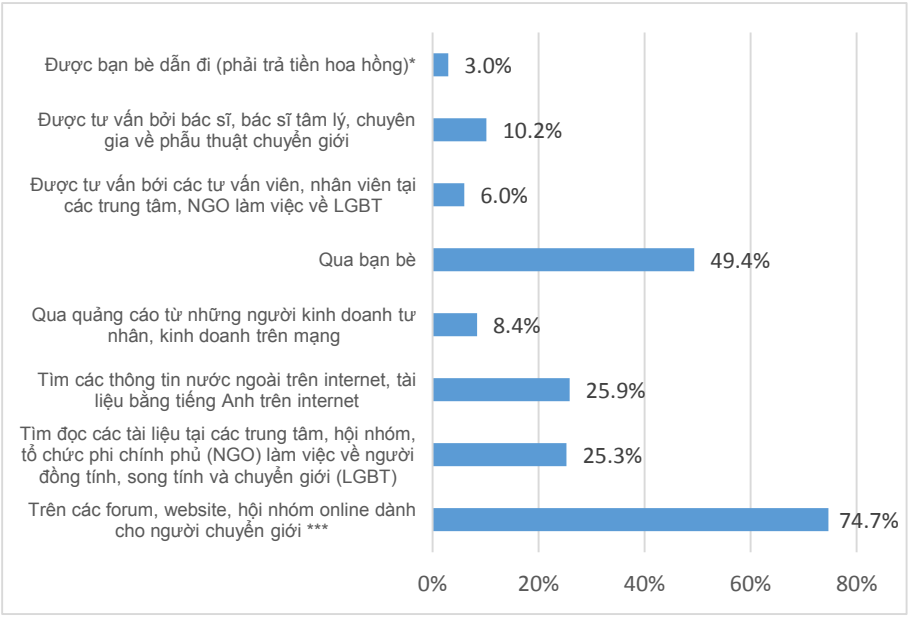

Biểu đồ 2.4: Nguyên nhân dẫn đến việc sử dụng hoóc-môn (n=166)

2.3.1.2. Thực trạng việc sử dụng hoóc-môn

Ở Việt Nam hiện tại không có những dịch vụ chuyên biệt hay các bác sĩ chuyên khoa về chuyển đổi giới tính, do đó người chuyển giới không các có thông tin hướng dẫn/ tư vấn từ bác sĩ chuyên môn khi quyết định sử dụng hoóc-môn: *"Thách thức khó khăn lớn nhất mà anh thấy ở hoóc-môn là ở Việt Nam không có bác sĩ, mà cái vấn đề đó không có bác sĩ thì một thời gian dài, những người chuyển giới nam như anh sẽ gặp nguy hiểm thôi, chắc chắn trước hay sau thôi"* (Chuyển giới nam, 33 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh).

Theo biểu đồ 2.5, các diễn đàn, nhóm hội trên Internet dành cho người chuyển giới là kênh mà người chuyển giới tìm kiếm thông tin về các cơ sở dịch vụ và cung cấp hoóc-môn phổ biến nhất (74,7%). Tiếp đến, chia sẻ giữa bạn bè cũng là một nguồn thông tin được nhiều người tin dùng (49,4%).

Biểu đồ 2.5: Nguồn thông tin về cơ sở dịch vụ và cung cấp hoóc-môn (n=166)

Khi phân tích riêng giữa hai nhóm, có thể nhận thấy nhóm chuyển giới nam sử dụng kênh thông tin từ forum, hội nhóm dành cho người chuyển giới cao hơn hẳn so với nhóm chuyển giới nữ (79,9% so với 48,1%). Trong khi đó nhóm chuyển giới nam sử dụng kênh thông tin môi giới giữa bạn bè người quen và phải trả tiền hoa hồng cao hơn hẳn nhóm chuyển giới nữ (11,1% so với 1,4%).

Trong số những người hiện đang sử dụng hoóc-môn, có đến 59,6% cho biết họ chưa từng được khám và tư vấn trước khi bắt đầu sử dụng hoóc-môn. Với những người đã từng nhận được dịch vụ này, gần 30% nhận được tư vấn bởi chính những cá nhân người kinh doanh cung cấp hoóc-môn và dịch vụ hỗ trợ. Những cá nhân này đa phần cũng không phải những người có chuyên môn mà chỉ chia sẻ lại kinh nghiệm sử dụng hoóc-môn của bản thân hoặc tham khảo các tài liệu trên mạng. 26,9% ra nước ngoài để được sử dịch vụ này, chủ yếu là tới các bệnh viện tại Thái Lan. 22,4% tìm kiếm dịch vụ tư vấn và khám trước sử dụng hoóc-môn tại các cơ sở y tế tư nhân trong nước, và chỉ có 13.4% đến các bệnh viện công.

Bảng 2.1: Các dạng hoóc-môn đang sử dụng

Dạng hoóc-môn hiện đang sử dụng	FtM (n=139)	MtF (n=27)	Chung (n=166)
Thuốc tiêm	52,50%	59,30%	53,60%
Thuốc uống viên***	0,70%	37,00%	6,60%
Thuốc bôi**	0,00%	7,40%	1,20%

****: Chi bình phương p<0.001*

Nhìn chung, người chuyển giới tự sử dụng thuốc và hoóc-môn dựa trên hướng dẫn của những người có kinh nghiệm trong cộng đồng, không có được sự trợ giúp để được theo dõi quá trình và ảnh hưởng của việc sử dụng hoóc-môn đối với sức khỏe.

"Năm 19 tuổi thì coi trên Internet, nhập từ khóa lên, nó hiện lên mấy chữ như thuốc ngừa thai, thế là mình mới bắt đầu uống thuốc ngừa thai. Thời điểm đó là không có đúng, sau này mình mới biết là không đúng. Đến năm 22 tuổi mới biết là không đúng... Cứ uống vậy đó, xong thấy cơ thể mình thay đổi không nhiều, cảm thấy người khó chịu sao sao."
(Chuyển giới nữ, 24 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

"Chỉ tự bản thân mình truyền tay nhau rồi uống. Chị sử dụng rồi, chị truyền lại cho em, mình chỉ biết là uống vào, tiêm vào thôi, còn cái cơ thể nó chịu hay không do bản thân mình. Sử dụng cách đây được 1 năm rồi nhưng mà cái thời gian đầu em bị sốc thuốc, mệt á, nên em uống được một thời gian sau em ngưng bởi vì em quá không có đủ sức khỏe để đi làm, em không biết là do thuốc hay là do cơ thể của em, vì đâu có được điều trị hay được khám các kiểu đâu. Rồi em bắt đầu sử dụng lại được khoảng 3 tháng nay rồi… Nhưng mà không ngờ là rất là mệt, em sợ tiêm tới giờ luôn, em chỉ uống thuốc, nhưng mà em không có uống hoóc-môn nha. Em uống thuốc tránh thai của phụ nữ. Cũng có đa số những bạn mới bắt đầu không biết gì họ đều sử dụng thuốc tránh thai, tại vì trong thuốc tránh thai có thành phần hoóc-môn nữ bổ sung cho tụi em, và đa số là từ như vậy phát triển."
(Chuyển giới nữ, 20 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Đối với hoóc-môn tiêm (Bảng 2.2), có 40% người trả lời cho biết họ tự tiêm hoóc-môn cho bản thân, 24,5% nhờ bạn bè người quen tiêm hộ, chỉ có 25,2% tìm đến cơ sở hoặc người có chuyên môn để nhận được dịch vụ này. Nhóm chuyển giới nam có tỷ lệ người tự tiêm hoóc-môn (42,6%) cao hơn đáng kể so với nhóm chuyển giới nữ (21,1%). Trong khi nhóm chuyển giới nữ nhờ bạn/người quen (36,8%) tiêm hộ cao hơn đang kể so với nhóm chuyển giới nam (22,8%). Tỷ lệ người chuyển giới nữ tìm đến cơ sở y tế chuyên môn hoặc người có chuyên môn để được tiêm

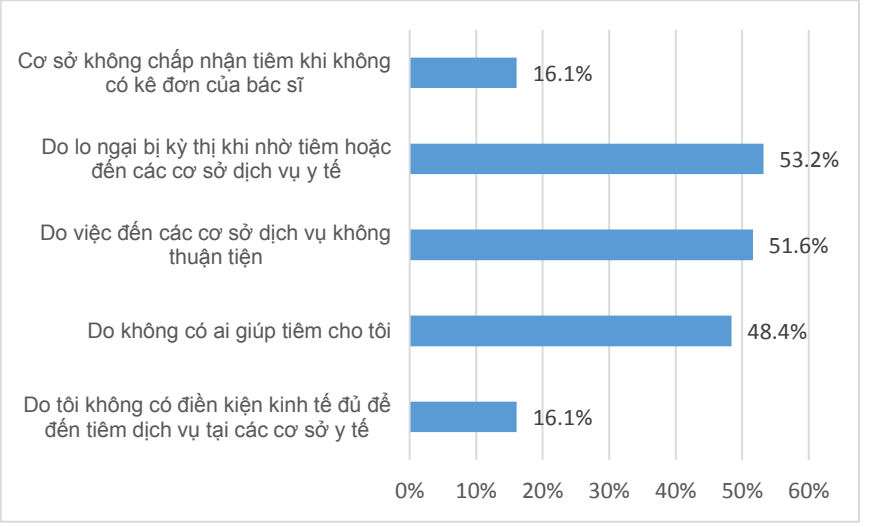
(42,1%) cũng cao hơn đáng kể so với tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nữ (22,8%).

Bảng 2.2: Các hình thức tiêm hoóc-môn

Việc tiêm thuốc *	FtM (n=136)	MtF (n=19)	Chung (n=155)
Tôi tự tiêm	42,6%	21,1%	40,0%
Tôi nhờ bạn, người quen, người thân tiêm hộ	22,8%	36,8%	24,5%
Người bán hoóc-môn tiêm cho tôi	11,8%	0,0%	10,3%
Tôi đến tiêm tại cơ sở y tế chuyên môn hoặc người có chuyên môn tiêm cho	22,8%	42,1%	25,2%

**: Chi bình phương p<0.05*

Để giải thích cho việc tự tiêm hoóc-môn (Biểu đồ 2.6), phần lớn lý do được đưa ra là: việc thường xuyên đến các cơ sở dịch vụ là không thuận tiện (51,6%), lo ngại bị kỳ thị khi nhờ tiêm hoặc đến cơ sở dịch vụ y tế (53,2%), không có ai giúp (48,4%), và không có điều kiện kinh tế để tiêm dịch vụ (16,1%):

Biểu đồ 2.6: Nguyên nhân người chuyển giới tự tiêm hoóc-môn

Một người chuyển giới nữ cho biết:

"Lúc đó chị không có kiến thức cụ thể nên chỉ nghe các chị đi Thái Lan về bảo tiêm 1 tuần 1 lần hoặc 5 ngày/1 lần. Nhưng sau này chị tìm hiểu thì thấy mỗi người không có cái nào chung hết mà tùy theo cơ địa tùy người. Các bạn sĩ bên khoa sản, nội tiết khuyên chị là 10 người tiêm thì 9 người bị áp xe nên họ khuyên chị không tiêm nữa. Thực sự đối với tất cả các bác sĩ tại thời điểm đó họ không có trả lời mình đâu mà đôi khi họ nhìn mình với ánh mắt hơi lạ lẫm. Thậm chí có lần chị cầm ống hoóc-môn tới 1 y sĩ làm thêm tại nhà để tiêm nhưng cô ấy từ chối, cô ấy cũng hỏi, chị phải năn nỉ 5-7 lần cổ mới tiêm. Nhưng cô ấy tiêm cho chị 1-2 lần nhưng cô ấy lại ngưng, không tiêm nữa. Có nghĩa là thực sự tất cả các y bác sĩ rất ngại đụng vào những vấn đề này."

(Chuyển giới nữ, 32 tuổi, sống tại Đồng Nai)

Đối với hoóc-môn tiêm, trong số những người tự tiêm thuốc cho bản thân, chỉ có 29% đã từng được tập huấn một cách bài bản về kỹ thuật tiêm, 71% còn lại chưa từng được dạy mà họ tự tìm hiểu và tiêm cho mình. Để giải thích cho việc tự tiêm hoóc-môn (Biểu đồ 2.6), phần lớn lý do được đưa ra là: việc thường xuyến đến các cơ sở dịch vụ là không thuận tiện (51,6%), lo ngại bị kỳ thị khi nhờ tiêm hoặc đến cơ sở dịch vụ y tế (53,2%) và do không có ai giúp (48,4%). Một người chuyển giới nam (21 tuổi) ở Hà Nội cho biết, sau một hai lần nhờ tiêm hộ, em quyết định đăng ký theo học một khoá y tế dự phòng để học tiêm cho bản thân:

"Em chẳng biết thông tin về hoóc-môn ở đâu cả, nên em lên mạng tìm đọc. Sau đó em quen một anh ở trong Sài Gòn. Anh ấy bán thuốc cho em. Thế là em đi khám sức khỏe ở Medlatec xem chỉ số máu có ok không. Lúc đầu em có nhờ một anh tiêm được 1-2 lần, sau thấy ngại, nên em đăng ký đi học cao đẳng y tế dự phòng. Sau học kỳ đầu đã học được cách tiêm

rồi, em nghỉ học luôn. Đi học chỉ là để biết cách tự tiêm cho mình thôi".

(Chuyển giới nam, 21 tuổi, Hà Nội)

Việc tự tiêm hoặc nhờ người quen tiêm khiến người chuyển giới đối mặt với nhiều rủi ro về sức khỏe, thậm chí là tính mạng. Theo Chuyển giới nam, 25 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh:

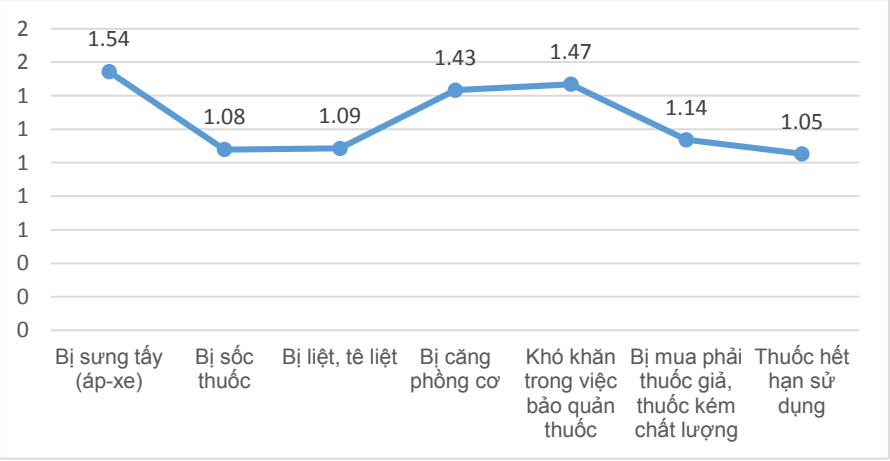
"Rủi ro thì có nhiều, hoóc-môn bây giờ của mình đang sử dụng có thể gọi là thuốc độc hạng B vì bản thân cơ thể nữ đang sản xuất estrogen bây giờ mình đi kích thích sản xuất testogeron cho nên làm trái ngược cái quá trình của cơ thể. Nếu như mình sử dụng mà mình không hiểu về nó, ví dụ như mình tự tiêm cái loại đó là mình chỉ có thể tiêm vào cơ không được tiêm vào máu sẽ dẫn tới khả năng bị dồn, tắc nghẽn mạch máu dẫn đến tử vong. Rồi tiêm liều lượng quá nhiều bị sốc thuốc cũng tử vong. Mà dùng mà không có bảo hành tốt mà mua thuốc giả này nọ nói chung cũng tử vong. Rất là nguy hiểm cho nên phải hiểu về nó, tìm một người điều dưỡng tin cậy kiến thức tố."

Những phản ứng không mong muốn của cơ thể đối với hoóc-môn có thể xảy ra do sử dụng phải hoóc-môn kém chất lượng, cường độ và liều lượng sử dụng không thích hợp và đặc biệt là biến chứng, tai nạn khi tiêm thuốc.

"Đơn giản là lúc đầu em tìm hiểu kỹ những cái khác nhưng mà em quên mất tìm hiểu cái quan trọng nhất, đấy là tiêm [hoóc-môn] vào bắp... Em không nghĩ ra em lại bảo tiêm như bình thường, tiêm vào động mạch. Đấy là cái sai sót duy nhất của em, đến bây giờ em vẫn thấy sợ. May là có chị em là bác sĩ, nên là chị em bảo thuốc dạng dầu sao mày lại tiêm vào đấy, thế là bà ý bắt em đi hỏi bằng được cái người mua thuốc đi, 'không mày bị lừa đấy'... Không thì em chắc bây giờ em cũng không ngồi đây rồi."

(Chuyển giới nam, 22 tuổi, sống tại Hà Nội)

Những vấn đề được ghi nhận xảy ra thường xuyên khi sử dụng hoóc-môn bao gồm bị sưng tấy, bị căng cơ, khó khăn trong bảo quản thuốc. Trong khi đó những vấn đề ít xảy ra thường xuyên hơn là: sốc thuốc, tê liệt, hay thuốc bị hết hạn sử dụng.

Biểu đồ 2.7: Mức độ thường xuyên gặp các vấn đề khi sử dụng hoóc-môn

Ngoài ra, người chuyển giới khi sử dụng hoóc-môn cũng gặp phải nhiều tác dụng phụ như nổi mụn nhiều (86,3% người chuyển giới nam và 22,2% người chuyển giới nữ), tăng cân (54,8%), rối loạn tâm lý, cảm xúc (24,7%) (Bảng 2.3). Khi gặp phải những vấn đề này, chỉ có trên 30% người chuyển giới nam và 20,0% người chuyển giới nữ tìm kiếm sự tư vấn hỗ trợ của chuyên gia, bác sĩ. Một người chuyển giới nữ đã phẫu thuật ngực (do một thẩm mỹ viện tài trợ) cho biết mặc dù đã phẫu thuật ngực nhưng cô mới chỉ duy nhất sử dụng một viên thuốc tránh thai và hai mũi tiêm, vì sức khỏe không cho phép cô tiếp tục dùng hoóc-môn:

> *"Đến bây giờ thì em chỉ mới sử dụng một viên thuốc tránh thai một lần để uống trải nghiệm. Sau khi uống thì em cảm nhận được rằng sức khỏe của mình không phù hợp để sử dụng. Em cũng may mắn là bản thân mình cũng không quá*

là to cao như các bạn nam khác. Mọi người cũng bảo là uống hoóc-môn cho nó nữ tính hóa, mềm mại. Nhưng em trang trải cuộc sống sinh viên không có điều kiện, mà sức khỏe cũng không cho phép, nên là sau khi tiêm thử hai mũi tiêm hoóc-môn, em quyết định không sử dụng nữa."

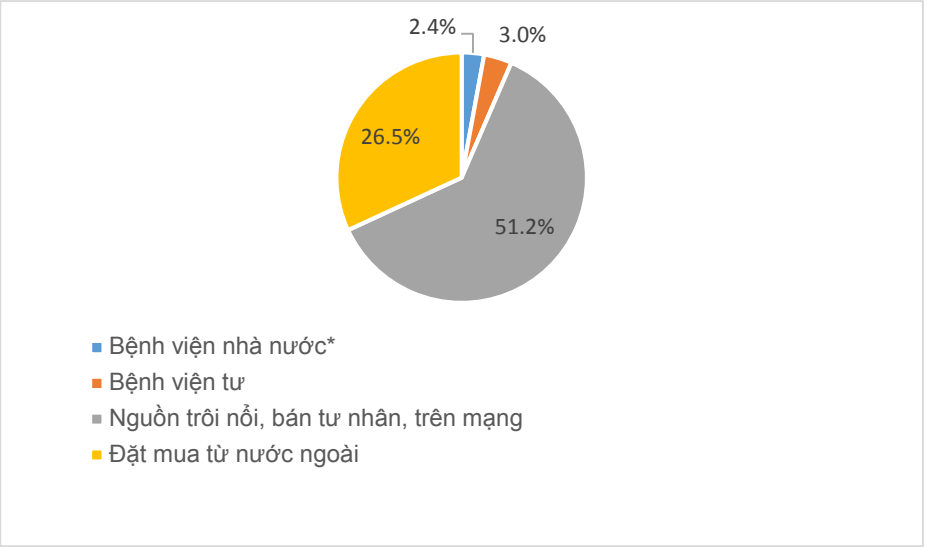
Bảng 2.3: Số người gặp các tác dụng phụ khi sử dụng hoóc-môn

Tác dụng phụ, các vấn đề khi dùng hormnone	FtM (n=139)	MtF (n=27)	Chung (n=166)
Không gặp tác dụng phụ nào***	1,4%	22,2%	4,8%
Nổi mụn nhiều***	86,3%	22,2%	75,9%
Rụng tóc	13,7%	11,1%	13,3%
Tăng kích cỡ âm vật	88,5%	-	-
Tăng ham muốn tình dục***	84,2%	14,8%	72,9%
Tăng cân	57,6%	40,7%	54,8%
Mắc bệnh đái tháo đường	1,4%	0,0%	1,2%
Tăng huyết áp	14,4%	14,8%	14,5%
Rối loạn tâm lý, cảm xúc	24,5%	25,9%	24,7%
Rối loạn chức năng gan, tăng men gan	15,8%	11,1%	15,1%
Bệnh lý đa hồng cầu	6,5%	0,0%	5,4%
Giảm ham muốn tình dục ***	2,9%	44,4%	9,6%
Rối loạn cương dương	-	7,40%	-

2.3.1.3. Tiếp cận dịch vụ và nguồn hoóc-môn được sử dụng

Theo biểu đồ 2.8, đa số người sử dụng hoóc-môn (71%) cho biết loại hoóc-môn mà họ đang sử dụng có xuất xứ từ nước ngoài. Cụ thể, đa phần cho biết có xuất xứ từ Thái Lan và Hà Lan. Ngoài ra một tỷ lệ nhỏ cho biết hoóc-môn mà họ sử dụng có nguồn gốc từ Mỹ, Anh, Đức, Nhật, Afghanistan, Pakistan, Pháp, Thuỵ Điển và Malaysia. Tỷ lệ có được hoóc-môn từ các bệnh viện công và

tư trong nước là rất thấp (2,4% và 3,0%), mà chủ yếu là mua nguồn trôi nổi, hoặc tư nhân bán, bán trên mạng (51,2%), và mua ở nước ngoài (26,5%)

Biểu đồ 2.8: Nguồn mua hoóc-môn (n=166)

Chỉ có 61,8% cho biết họ cảm thấy an toàn và tin cậy vào nguồn cung cấp hoóc-môn hiện nay họ có thể tiếp cận. Trong khi đó, việc không có dịch vụ khám và tư vấn chuyên môn trong việc sử dụng hoóc-môn dẫn tới việc người chuyển giới không có đơn từ bác sĩ, do đó khó có thể tiếp cận được với nguồn thuốc từ các bệnh viện.

> *"Cái tình trạng khan hiếm thì thỉnh thoảng xảy ra nhưng mà khi xảy ra nó rất là cao trào. Có thể là nhà thuốc đang giữ thuốc lại sau, tại vì vào khoảng tháng 7 sau khi đài VTV hay là một cái kênh truyền hình báo chí nói chung là cũng có tiếng ở Việt Nam đọc một cái bài tình trạng sử dụng hoóc-môn ở hội chuyển giới, mà chủ yếu là nói về mấy bạn chuyển giới nữ. Nội dung chính của phóng sự là cái vấn đề bán hoóc-*

môn ở Việt Nam rất là dễ trong khi thuốc này là thuốc phải có chỉ định của bác sĩ mới được. Sau cái tin đó thì khi mà mình hay các bạn của mình tới nhà thuốc mua thì giá liên tục đẩy lên cao và kêu là không có hàng hoặc là mua chỉ với số lượng giới hạn thôi…. Sau cái tin đó là cái lượng hoóc-môn ở các thành phố lớn đều bị khan hiếm hết."

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại TP HCM)

Tuy nhiên khi phân tích sâu hơn cho thấy, nhóm chuyển giới nữ có tiếp cận đến hoóc-môn từ bệnh viện nhà nước cao hơn hẳn so với nhóm chuyển giới nam (cụ thể là 11,1% so với 0,7%). Việc tiếp cận đến hoóc-môn dường như dễ dàng hơn cho nhóm chuyển giới nữ khi có đến 81,5% người tham gia khảo sát cho biết họ có thể tiếp cận và mua bất kỳ lúc nào có nhu cầu, trong khi tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nam chỉ là 44,2% (Bảng 2.4). Điều này có thể do nhóm chuyển giới nam chủ yếu sử dụng thuốc tiêm, còn nhóm chuyển giới nữ có thể sử dụng các loại hoóc-môn dạng thuốc uống, thuốc bôi. Đồng thời nhóm chuyển giới nam cũng cho biết nguồn hoóc-môn cho họ không đầy đủ và thường xuyên (37,7%), nhiều hơn tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nữ (14,8%).

Bảng 2.4: Mức độ dễ dàng trong việc mua hoóc-môn

Việc mua, có được hoóc-môn có dễ dàng không?**	FtM (n=139)	MtF (n=27)	Chung (n=66)
Rất dễ dàng, có thể tiếp cận và mua bất cứ khi nào có nhu cầu	44,2%	81,5%	50,3%
Có thể tiếp cận, tuy nhiên phải thông qua nhiều thủ tục phức tạp	8,0%	0,0%	6,7%
Không có nguồn cung cấp đầy đủ và thường xuyên	3,0%	14,8%	33,3%
Rất khó khăn và tốn kém	10,9%	3,7%	9,7%

***: Chi bình phương p<0.01*

2.3.1.4. Chi phí sử dụng hoóc-môn

Theo ghi nhận trong nghiên cứu này, số tiền mỗi tháng cho việc sử dụng hoóc-môn mà người sử dụng phải trả ít nhất là 200 nghìn VNĐ, số tiền cao nhất là 2 triệu VNĐ. Trung bình, nhóm chuyển giới nam phải trả 208 nghìn VNĐ mỗi tháng cho sử dụng hoóc-môn, thấp hơn đáng kể so với nhóm chuyển giới nữ trung bình phải trả 724 nghìn mỗi tháng.

Có 9,7% người sử dụng hoóc-môn cho biết họ không có đủ khả năng tự chi trả cho hoạt động này bằng thu nhập của bản thân. Khi đó, họ đã vay tiền của bạn bè hoặc người quen (50%), gia đình cho hoặc cho vay (62,5%) để trang trải chi phí này. Một tỷ lệ nhỏ (6,3%) được hỗ trợ chi phí hoóc-môn bởi bệnh viện, cơ sở cung cấp dịch vụ.

2.3.2. Trải nghiệm phẫu thuật

Câu chuyện của Khởi (FtM)

Khởi sinh năm 1966 tại Sài Gòn. Ngay từ khi 6-7 tuổi Khởi đã chỉ thích mặc quần áo nam và luôn nghĩ mình là con trai. Thời kỳ những năm 70 khó khăn, Khởi nghỉ học khi đang học cấp 2 để phụ mẹ bán hàng, trang trải thu nhập cho gia đình. Những năm 90, Khởi khát khao được can thiệp y tế để có thể trở thành một người đàn ông thật sự. Khởi tìm đọc thông tin ở nhiều nguồn như báo Sài Gòn tiếp thị, báo Khoa học phổ thông, v.v… Gặp những bài về các bác sĩ có chuyên môn trong Nam ngoài Bắc, Khởi liên hệ với tòa soạn để xin thông tin liên lạc. Cuối cùng Khởi tìm được một bác sĩ được đào tạo chuyên môn về chuyển đổi giới tính từ Hà Lan làm việc tại Thành phố Hồ Chí Minh. Vị bác sĩ vô cùng tâm huyết, tập trung nghiên cứu chuyên môn về người chuyển giới và chấp nhận làm không lương để được tiếp tục làm việc tại bệnh viện về lĩnh vực này. Vị bác sĩ tìm kiếm những người chuyển giới để tập hợp một danh sách đệ trình gửi lên Bộ Y tế. Tuy nhiên một phần do ở thời điểm đó thông tin và kiến thức còn hạn chế, mọi người bị nhầm lẫn giữa đồng tính nữ (lesbian)

và chuyển giới (transgender); một phần do sự kỳ thị của xã hội nên người chuyển giới sống ẩn mình. Vì thế dù đã cố hết sức nhưng nhóm của bác sĩ và Khởi chỉ tìm kiếm được mười mấy người chuyển giới. Khởi đã cùng vị bác sĩ ra Hà Nội 3 lần để gửi đơn nhưng những nỗ lực này đều không đạt được kết quả. Không thể phẫu thuật, năm 30 tuổi Khởi vận động y tá tiêm hoóc-môn cho mình. Khởi tiêm đều đặn được 6 tháng thì phải dừng phần vì nhóm tan rã, phần vì không có điều kiện kinh tế để duy trì sử dụng hoóc-môn.

Thất vọng và suy sụp sau khi tình yêu đổ vỡ - người vợ không hôn thú đã chia tay Khởi, lấy hết tiền bạc, nhà cửa mà anh cũng không có cơ sở để thưa ra tòa phân chia tài sản - mong ước được phẫu thuật của Khởi lại càng cháy bỏng. Hơn 30 năm anh bó ngực bằng những áo bó do tự tay mình thiết kế, phải mặc áo sơ mi có 2 túi ngực để che dấu đường nét trên cơ thể. Anh ao ước "được mặc áo thun như người ta mà không mặc được." Khởi ở nhà dành thời gian lên mạng tìm hiểu thông tin để tiến hành phẫu thuật ngực. Sau khi tham khảo thông tin về giá cả, chất lượng do những người khác chia sẻ lại trên diễn đàn dành cho người chuyển giới nam. Tháng 8/2017, Khởi quyết định thực hiện phẫu thuật tại một bệnh viện công lập tại Thành phố Hồ Chí Minh với chi phí phẫu thuật khoảng 40 triệu đồng.

Sau khi phẫu thuật xong, Khởi nằm hồi sức khoảng 11 ngày rồi xuất viện. Niềm vui là thế nhưng chỉ tới khi tháo băng thì Khởi mới phát hiện rằng phẫu thuật không đạt được kết quả như ý muốn. Ngực của Khởi vẫn tiếp tục tích mỡ và có cảm giác bị đau nhói: "Nó hỏng hoàn toàn, nó tệ hơn những ca hỏng khác… Nhưng thất bại, bắt đền ai? Nếu mà kiện bệnh viện thì lớn lao lắm, khó lấy lại được tiền. Mà sửa lại cho hoàn chỉnh thì cần nhiều tiền."

Trên toàn bộ mẫu khảo sát trực tuyến, có 35 người đã từng trải qua ít nhất một cuộc phẫu thuật liên quan đến chuyển đổi giới tính, trong đó có 27 người là chuyển giới nam và 8 người là chuyển giới nữ. Nguyên nhân khiến họ quyết định phẫu thuật là vì: đã chuẩn bị đủ kinh phí (74,3%), tự tin vì đã có đủ kiến thức

và quyết định đúng đắn (71,4%), và do những bức bối về cơ thể và tâm lý đã quá nặng nề khiến họ không thể trì hoãn hơn nữa (62,9%). Đôi khi các lý do thúc đẩy phẫu thuật lại vì những sở thích trong cuộc sống. Một số người chuyển giới nam cho biết lý do cắt đi một bộ phận không mong muốn trên cơ thể vì thôi thúc được cởi áo để bơi: "*Từ bé em rất thích bơi. Nhưng từ khi em bắt đầu nhận thức được mình là con trai, bắt đầu bó ngực thì em không được bơi. Em thèm lắm, nên sau khi dùng hooc môn vài tháng, em quyết định phẫu thuật cắt bỏ ngực"* (Chuyển giới nam, 21 tuổi, Hà Nội), "*Cái ước mơ của mình là muốn được cởi trần tắm biển vậy, chỉ cần vậy thôi muốn vậy thôi đó…"* (Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh).

2.3.2.1. Các loại hình phẫu thuật

Trong các loại hình thì phẫu thuật ngực là phổ biến nhất (Bảng 2.5): phẫu thuật cấy ngực (cả 8 trường hợp chuyển giới nữ) hoặc cắt bỏ ngực (96,3% chuyển giới nam). 3,7% nhóm chuyển giới nữ đã thực hiện cắt bỏ buồng trứng/tử cung. 12,5% người chuyển giới nữ đã thực hiện phẫu thuật tạo hình âm đạo/âm vật. 8,6% số người trả lời còn thực hiện thêm các phẫu thuật thẩm mỹ khác.

Bảng 2.5: Các loại hình phẫu thuật chuyển giới

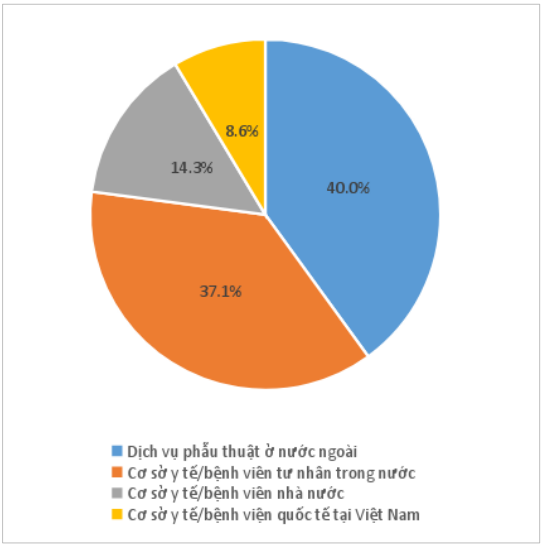
Những phẫu thuật đã thực hiện	FtM (n=27)	MtF (n=8)	Chung (n=35)
Phẫu thuật cắt bỏ hoặc nâng cấy ngực	96,3%	100,0%	97,1%
Phẫu thuật cắt bỏ tử cung/buồng trứng	3,7%	-	2,9%
Tạo hình âm đạo/âm vật	-	12,5%	2,9%
Phẫu thuật thẩm mỹ khác	3,70%	25,00%	8,60%

2.3.2.2. Nơi thực hiện phẫu thuật

Trong số những người đã thực hiện phẫu thuật tham gia trả lời khảo sát, có đến 40% đã sử dụng dịch vụ ở nước ngoài. Số còn lại sử dụng các dịch vụ trong nước bao gồm: dịch vụ của cơ sở y tế, bệnh viện tư nhân (37,14%), dịch vụ của cơ sở y tế, bệnh viện nhà nước (14,29%) và cơ sở y tế, bệnh viện quốc tế tại Việt Nam (8,57%) - thể hiện trong biểu đồ 2.9.

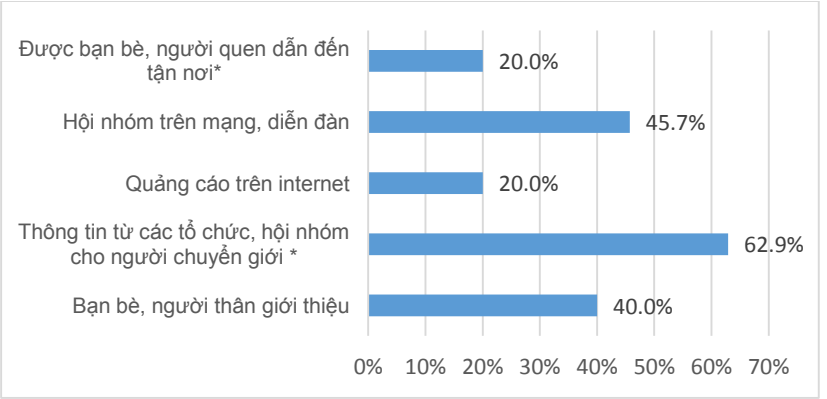
Do các dịch vụ dành cho người chuyển giới ở Việt Nam chưa được công nhận và chưa được quan tâm đầu tư, nhiều người chuyển giới đến Thái Lan để thực hiện can thiệp y tế. Các dịch vụ của Thái Lan được đánh giá là có chi phí cao hơn so với thực hiện trong nước, nhưng do chất lượng được đánh giá tốt nên vẫn là lựa chọn của nhiều người chuyển giới: "*Nó có bảo hành và có giấy tờ đầy đủ cho mình mang về. Vì họ là được phép, còn mình thì không. Rồi về cách phục vụ này, về cách chăm sóc mình bên đấy thì khá là ok"* (Chuyển giới nam, 22 tuổi, Hà Nội); *"Các bạn ấy một lần hỏng rồi nên không yên tâm ấy, giờ đang kiếm tiền sang Thái cho chắc*" (Chuyển giới nam, 28 tuổi, Hà Nội). Chị H, một người đã phẫu thuật chuyển giới tính hoàn toàn đã 12 năm cho biết "trình độ" của bác sĩ Việt Nam không thể nào so sánh được với bác sĩ Thái Lan: "*Chị khuyên mấy đứa trẻ đừng có dại phẫu thuật ở Việt Nam, cố gắng mà tiết kiệm tiền sang Thái làm, đỡ phải làm lại"* (Chuyển giới nữ, 49 tuổi, Hà Nội). Một người chuyển giới nữ khác cũng khẳng định: "*Bác sĩ bên Thái làm rất đẹp luôn, nhưng mà tiền lại khác. Còn bao nhiêu đổ xô, bao nhiêu chuyển giới đổ xô Dr. Thep hết"* (Chuyển giới nữ, 43 tuổi, Thành phố Hồ Chí Minh). Thậm chí có những dịch vụ do cá nhân thực hiện việc đưa, dẫn người có nhu cầu thực hiện phẫu thuật chuyển đổi giới tính từ Việt Nam sang Thái Lan. Theo một vài chia sẻ, dịch vụ đưa dẫn này rất được ưa chuộng, tuần nào cũng có 1 - 3 khách hàng tìm đến.

"...Ở những bệnh viện lớn thì chi phí cao, ở Sài Gòn có một chị là đại diện bệnh viện Yanhee ở Việt Nam thì chị cũng có hỗ trợ, cho mình biết giá cả như thế nào. Ví dụ mình có nhu cầu đi phẫu thuật, phẫu thuật thẩm mỹ cũng được, phẫu thuật gì cũng được hoặc mình có nhu cầu khám chữa bệnh mình liên hệ thì chị sẽ đặt lịch hẹn. Đến ngày hẹn thì chị sẽ hỗ trợ mình book vé máy bay, book khách sạn sẵn, mình cứ việc đi qua bên bển rồi có người đưa rước mình đầy đủ. Chị làm cho bệnh viện quốc tế, với bệnh viện Yanhee là bệnh viện lớn nên chi phí sẽ hơi cao, dao động tầm từ 6000 - 8000 đô."
(Chuyển giới nữ, 24 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Biểu đồ 2.9: Các dịch vụ thực hiện phẫu thuật

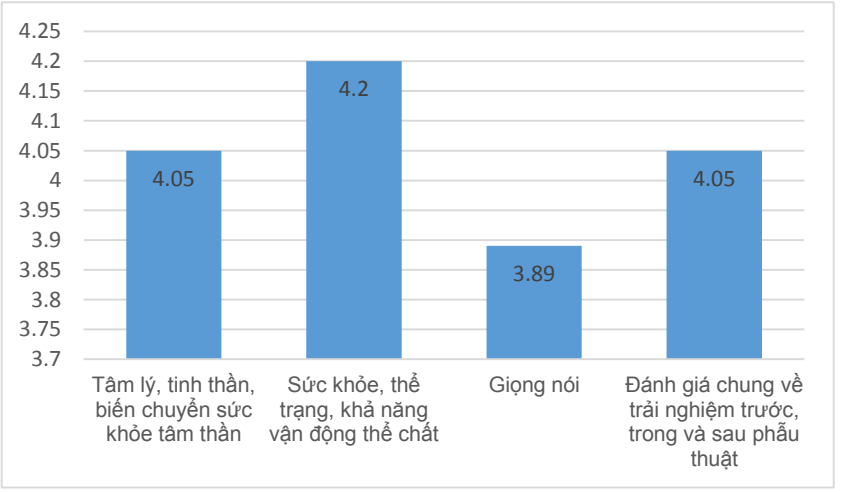
Theo biểu đồ 2.10, người chuyển giới tìm thông tin về các cơ sở thực hiện phẫu thuật tin cậy chủ yếu qua các hội nhóm, tổ chức, NGO (62,9%), tiếp đến là các thông tin được chia sẻ trên mạng, các diễn đàn cho người chuyển giới (45,7%). Bạn bè, những người đã chuyển giới hoặc có kinh nghiệm cũng là một nguồn tin được nhiều người trả lời sử dụng (40%).

Biểu đồ 2.10: Nguồn thông tin về các cơ sở thực hiện phẫu thuật chuyển giới (n=35)

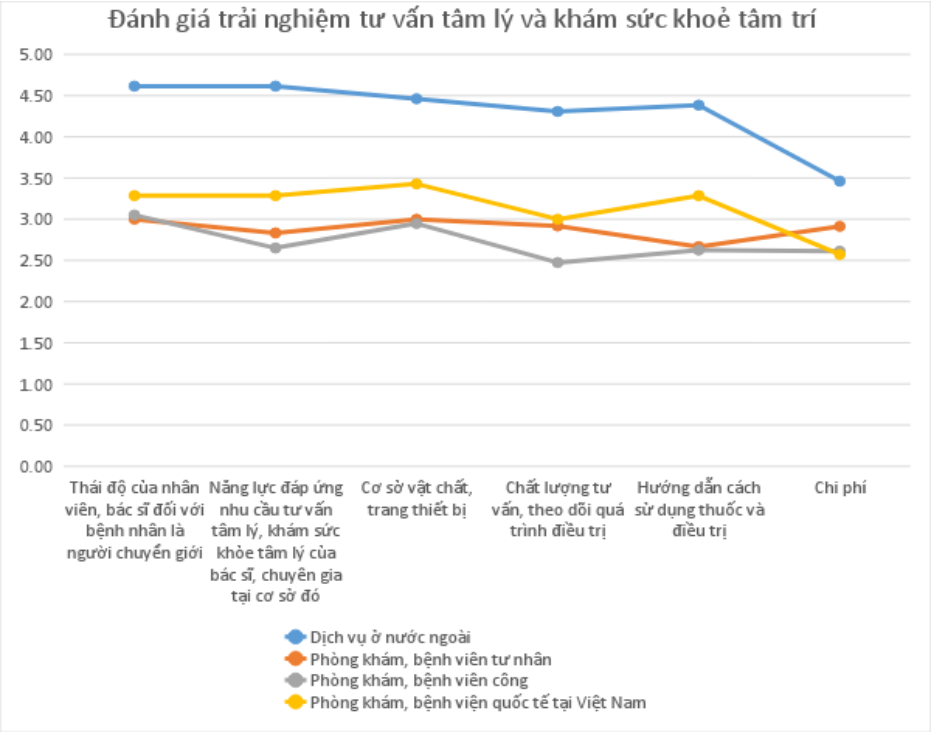
2.3.2.3. Đánh giá về kết quả phẫu thuật

Qua biểu đồ 2.11 có thể thấy, hầu hết người trả lời cho biết họ khá hài lòng với các kết quả mang lại sau trải nghiệm phâu thuật chuyển giới, sự hài lòng thể hiện rõ nhất trong sự biến chuyển về tâm lý, tinh thần và sức khỏe nói chung.

Biểu đồ 2.11: Mức độ hài lòng đối với việc sử dụng dịch vụ phẫu thuật

Kết quả khảo sát cũng cho thấy những người đã từng trải nghiệm các dịch vụ tư vấn tâm lý và khám sức khỏe tâm trí tại các cơ sở y tế nước ngoài có mức độ hài lòng cao hơn hẳn so với tại các cơ sở trong nước ở mọi khía cạnh (Biểu đồ 2.12).

Biểu đồ 2.12: Mức độ hài lòng của các dịch vụ tư vấn tâm lý và khám sức khỏe tâm trí

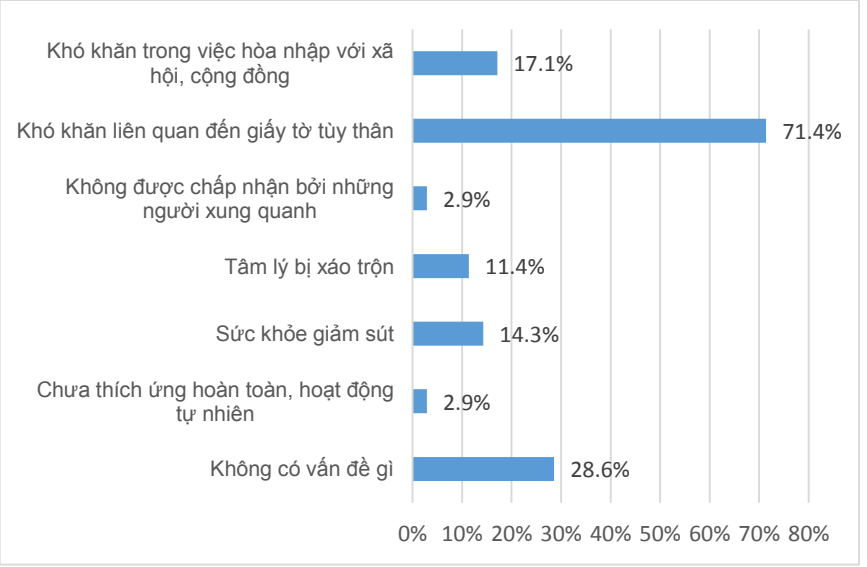
65,7% cho biết họ được khám đánh giá một cách toàn diện trước khi phẫu thuật, 37% cho biết họ có được khám đánh giá tuy nhiên theo cảm nhận họ không thấy việc này được làm đầy đủ, thoả đáng theo như họ mong muốn, 2,9% cho biết họ không được khám đánh giá trước phẫu thuật.

Những người tham gia khảo sát cho biết, trung bình, 5 tuần sau phẫu thuật, họ có thể quay trở lại cuộc sống sinh hoạt như

bình thường (với độ lệch chuẩn vào khoảng 5 tuần), người hồi phục nhanh nhất được biết là trong 1 tuần, và người chậm nhất là sau 16 tuần.

Có đến 14,3% cho biết họ không nhận được chăm sóc và tư vấn hậu phẫu, 25,7% có nhận được dịch vụ này tuy nhiên họ không cảm thấy hài lòng. 60% cho biết họ nhận được khám và tư vấn tâm lý đầy đủ sau phẫu thuật.

Bên cạnh 28,6% cho biết họ không gặp vấn đề gì sau phẫu thuật, phần lớn cho biết họ gặp rắc rối liên quan đến giấy tờ tuỳ thân, do ngoại hình thật không khớp với thông tin và hình ảnh trên giấy tờ (71,4%). Một tỷ lệ ít cho biết họ gặp một số vấn đề khác nhau (cụ thể trong biểu đồ 2.13).

Biểu đồ 2.13: Những vấn đề gặp phải sau phẫu thuật chuyển giới (n=35)

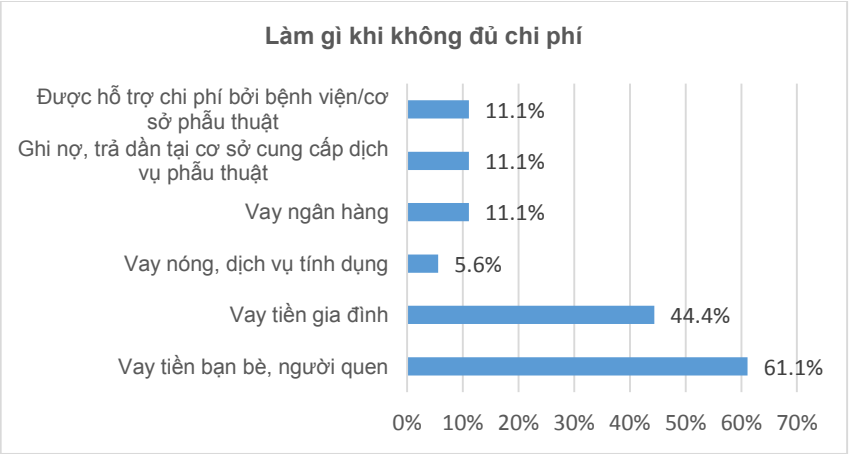
2.3.2.4. Chi phí cho phẫu thuật chuyển giới

Tổng chi phí cho việc phẫu thuật chuyển giới tính đến nay của những người tham gia trả lời trong nghiên cứu này dao động từ 23.000.000 VNĐ đến 1.592.500.000 VNĐ. Với nhóm chuyển giới nam, chi phí trung bình cho phẫu thuật chuyển giới là hơn 147 triệu VNĐ; với nhóm chuyển giới nữ, chi phí trung bình này là hơn 128 triệu VNĐ.

Cụ thể hơn, chi phí trung bình cho phẫu thuật ngực ở nhóm chuyển giới nam là gần 87 triệu VNĐ, ở nhóm chuyển giới nữ là gần 98 triệu VNĐ. Chi phí trung bình cho phẫu thuật tạo hình bộ phận sinh dục ở nhóm chuyển giới nữ là 667 triệu VNĐ và 1 trường hợp chuyển giới nữ phải trả 85 triệu VNĐ. Nhóm chuyển giới nam trung bình trả 99 triệu cho những phẫu thuật thẩm mỹ khác, trong khi nhóm chuyển giới nữ trung bình trả 31,6 triệu cho những phẫu thuật dạng này.

Chi phí phẫu thuật lớn là nguyên nhân khiến ít người thực hiện biện pháp can thiệp này do không có khả năng chi trả. Theo biểu đồ 2.14, chỉ có 40% người trả lời cho biết họ có thể tự chi trả hoàn toàn cho việc phẫu thuật chuyển giới tính, còn lại 61,1% vay tiền bạn bè hoặc người quen, 44,4% được gia đình đài thọ hoặc cho vay. Bên cạnh đó, một số người nhận được hỗ trợ từ bệnh viện hoặc cơ sở cung cấp dịch vụ (11,1%).

Với những người tự chi trả, họ phải tích lũy trong một khoảng thời gian dài, điều này giải thích cho số lượng người đã thực hiện phẫu thuật thống kê trong khảo sát này chỉ chiếm 8,6% mặc dù nhu cầu đối với can thiệp này không hề nhỏ. Ngoài ra, chi phí phẫu thuật cao cũng khiến nhiều người tìm kiếm các dịch vụ "chui" giá thấp từ các cơ sở tư nhân hoặc các dịch vụ ngoài luồng của các bệnh viện công lập, ẩn chứa nhiều rủi ro.

Biểu đồ 2.14: Các nguồn lực kinh phí được sử dụng khi người chuyển giới không thể tự chi trả cho các dịch vụ phẫu thuật

2.4. Nhu cầu tiếp cận các dịch vụ liên quan đến chuyển đổi giới tính

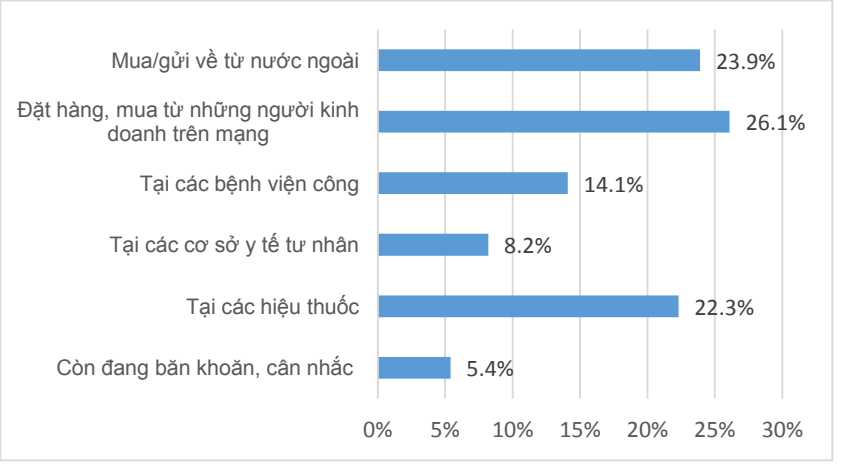
2.4.1. Nhu cầu sử dụng hoóc-môn và phẫu thuật chuyển giới

Khoảng gần 1/4 số người tham gia khảo sát đã từng nghĩ đến tuy nhiên chưa quyết định có sử dụng hoóc-môn hay tiến hành phẫu thuật hay không (22,7% đối với chuyển giới nam và 26,3% đối với chuyển giới nữ). Trong khi khoảng một nửa số chuyển giới nam (51,3%) có ý định sẽ tiến hành cả hai biện pháp can thiệp là sử dụng hoóc-môn và phẫu thuật thì chỉ có khoảng 21,1% chuyển giới nữ có ý định này. Đối với nhóm chuyển giới nữ, nhu cầu sử dụng hoóc-môn có tỉ lệ cao nhất so với các lựa chọn còn lại nhưng cũng chỉ chiếm 34,2%. Những số liệu này cho thấy sự khác biệt giữa hai nhóm: *chuyển giới nam có nhu cầu cao đối với phẫu thuật, còn chuyển giới nữ có xu hướng chỉ muốn sử dụng hoóc-môn*. Đáng chú ý là có tới 39,4% chuyển giới nữ chưa từng nghĩ đến vấn đề này, hoặc chưa quyết định hoặc không có ý định sử dụng bất cứ biện pháp can thiệp nào.

Khi phân tích thang đo về những lo ngại với giá trị đi từ 1 (rất lo ngại) đến 5 (rất yên tâm), có thể nhận thấy nhóm chuyển giới nam cảm thấy không tin tưởng vào cơ sở vật chất tại các nơi cung cấp dịch vụ, thái độ nhân viên tại cơ sở cung cấp dịch vụ đối với người chuyển giới, và nguồn gốc chất lượng của các loại hoóc-môn hơn hẳn so với cảm nhận của nhóm chuyển giới nữ đối với những vấn đề này. Nhóm chuyển giới nữ tin tưởng nhiều nhất vào dịch vụ cung cấp thông tin trong suốt quá trình phẫu thuật cũng như trước và sau phẫu thuật.

"...bây giờ bạn nào có điều kiện 3 tháng, 6 tháng bay qua bệnh viện bên Thái Lan theo dõi liên tục như vậy. Nhưng nếu ở Việt Nam sự đi lại nó sẽ kinh tế, thuận lợi hơn thì nó sẽ hay hơn... Cơ sở y tế phải đảm bảo, có cấp phép của bộ y tế, các bác sĩ có tay nghề, cả về phẫu thuật và tiêm hoóc-môn chứ đừng để các em đi tùm lum bên ngoài. Đó là mong muốn của các em mà một khi không đáp ứng được thì các em sẽ kiếm các cơ sở lậu. Mà các cơ sở lậu thì cái nguy hiểm nó nhiều. Ảnh hưởng tới cái tính mạng sức khỏe."

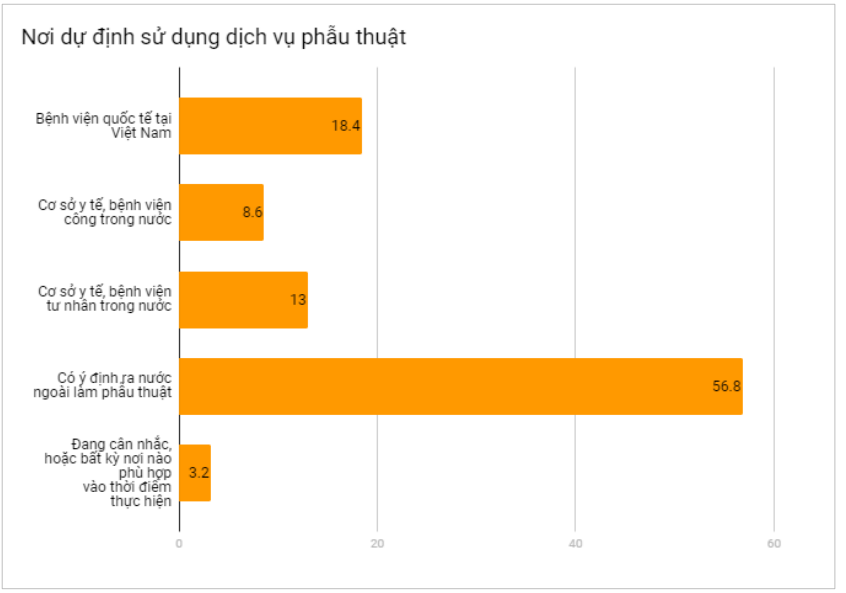
(Chuyển giới nam, 51 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Biểu đồ 2.15: Các dịch vụ tiềm năng bán hoóc-môn và dụng cụ (n=184)

25,7% người trả lời cho biết họ không có dự định phẫu thuật thêm gì trong tương lai, trong khi 65,7% dự định tiếp tục phẫu thuật tạo hình bộ phận sinh dục trong tương lai, và 8,6% sẽ tiến hành các hình thức phẫu thuật thẩm mỹ khác.

Theo biểu đồ 2.16, hơn một nửa những người được hỏi có dự định phẫu thuật có mong muốn ra nước ngoài để thực hiện (56,8%), cho thấy xu hướng ưa chuộng các dịch vụ chuyên nghiệp ở nước ngoài mặc chi phí cao và tốn thời gian, công sức di chuyển. Đối với thị trường trong nước, các cơ sở y tế, bệnh viện quốc tế và tư nhân vẫn có sức hút hơn so với các cơ sở công lập (18,4% và 13% so với 8,6%).

Biểu đồ 2.16: Các dịch vụ phẫu thuật chuyển giới dự định được sử dụng

2.4.2. Nhu cầu có thêm nhiều cơ sở y tế được cấp phép hỗ trợ cho người chuyển giới

Kết quả phỏng vấn sâu với những người chuyển giới cho thấy nhu cầu của họ có bệnh viện riêng hoặc khoa riêng dành cho người chuyển giới.

"Mình nên có cơ sở y tế dành riêng cho cộng đồng LGBT, theo dõi giống như bây giờ, có điều kiện 3 tháng 6 tháng bay qua bệnh viện bên Thái Lan theo dõi liên tục như vậy. Nhưng nếu ở Việt Nam sự đi lại nó sẽ kinh tế, thuận lợi hơn thì nó sẽ hay hơn."

(Chuyển giới nam, 51 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

"Dịch vụ y tế thì anh mong muốn dành riêng cho người chuyển giới là những bệnh viện công, những bệnh viện nhà nước thì có cái khoa khám dành riêng cho người chuyển giới. Anh nghĩ điều đó nó không khó bởi vì nó nằm trong tầm tay hết, chỉ là xét nghiệm là cần một bác sĩ chuyên về cái này thôi."

(Chuyển giới nam, 33 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Một số người chuyển giới khá lạc quan về trình độ của bác sĩ và cơ sở y tế Việt Nam:

"Em nghĩ là nếu ở Hà Nội mà làm dịch vụ cắt ngực thì nên đến Xanh Pôn. Ca phẫu thuật của em mất 50 triệu, kể cả ăn ở mấy hôm thì mất khoảng 70 triệu, nhưng khá ổn. Còn trong Thành phố Hồ Chí Minh thì có mấy cơ sở tư cũng nổi tiếng".

(Chuyển giới nam, 21 tuổi, sống tại Hà Nội)

"Là người Việt Nam, trình độ bác sĩ Việt nam hoàn toàn làm được, thậm chí cái chăm sóc và sự hiểu nhau của bác sĩ và bệnh nhân còn cao hơn đi nước ngoài. Vì mình biết đi nước ngoài các bạn ấy phải chịu nhiều cái sự bất đồng ngôn ngữ

này, chăm sóc thiếu thốn này, khó khăn này nên theo mình nghĩ nếu có điều kiện mình làm ở Việt Nam là tốt nhất. Theo mình chất lượng ở Việt Nam tốt hơn, chăm sóc tốt hơn nhưng bên Thái rẻ hơn. Nếu như phẫu thuật phần trên thì Việt Nam rơi vào khoảng 40 triệu. Còn bên Thái Lan thì rơi vào khoảng 1200 đô tới 1500 đô, nó rẻ hơn mười mấy 20 triệu. Còn nếu làm phẫu thuật phần dưới bên Thái thì khoảng 35 triệu mà ở Việt Nam thì chi phí thấp nhất là 50-80 triệu, nhưng mà thực sự bên Việt Nam cái chế độ chăm sóc khác hẳn."

(Chuyển giới nữ, 29 tuổi, sống tại Hà Nội)

"Lúc trước chưa phẫu thuật ngực, mặc nhiên anh nghĩ chỉ bên Thái mới làm được thôi, mà cái chi phí như vậy là cao. Sau khi anh phẫu thuật ở Việt Nam anh thấy chi phí nó quá là ok, nó quá rẻ đi thì anh chia sẻ với mấy bạn ở đây đã đi làm được rồi, thì bản thân anh cũng muốn là tại sao mình phải phụ thuộc bên Thái như vậy."

(Chuyển giới nam, 33 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Bên cạnh đó, cũng có những người chuyển giới lo lắng là chất lượng các bệnh viện ở Việt Nam thường không tốt. Vì vậy, theo họ, "*nếu như bệnh viện nào có đầy đủ trang thiết bị, đầy đủ kỹ thuật và bác sĩ thì nên cho phép bệnh viện đó thực hiện chứ không cụ thể là bệnh viện nào"* (Chuyển giới nữ, 24 tuổi, sống tại TP HCM), hoặc:

"Cơ sở y tế phải đảm bảo, có cấp phép của bộ y tế, các bác sĩ có tay nghề, cả về phẫu thuật và tiêm hoóc-môn chứ đừng để các em đi tùm lum bên ngoài. Đó là mong muốn của các em mà một khi không đáp ứng được thì các em sẽ kiếm các cơ sở lậu. Mà các cơ sở lậu thì cái nguy hiểm nó nhiều. Ảnh hưởng tới cái tính mạng sức khỏe."

(Chuyển giới nam, 51 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Liên quan đến sử dụng hoóc-môn, do tính chất phải sử dụng thường xuyên nên người chuyển giới có nhu cầu được hỗ trợ tại các tuyến địa phương để họ có thể dễ dàng tiếp cận:

"Có thể hỗ trợ như là tất cả các cơ sở y tế có thể tiêm cho nếu các bạn có giấy chứng nhận. Ví dụ giấy chứng nhận được quyền sử dụng thuốc này là người chuyển giới và đã sử dụng thuốc này. Giống như Thái Lan họ đưa tớ giấy chứng nhận và tớ có thể đi tiêm ở bất kể cơ sở y tế nào gần nhà. Bảo hiểm y tế họ tiêm thuốc giá rẻ hơn chẳng hạn và hỗ trợ tiêm cho các bạn ý."

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Hà Nội)

Cũng có người chuyển giới đề nghị nên phân tuyến cụ thể về cơ sở y tế điều trị cho người chuyển giới theo mức độ phức tạp về kỹ thuật của tiến trình chuyển đổi:

"Theo mình nghĩ cái điều trị hoóc-môn hay xét nghiệm tâm lý thì có thể làm ở bất kỳ bệnh viện nào cũng thế. Điều trị hoóc-môn cũng thế, chỉ là tiêm thôi mà. Xét nghiệm cũng thế, xét nghiệm liên quan tới hoóc-môn hay xét nghiệm máu thì nó cũng rất đơn giản. Còn theo những những cái phẫu thuật chuyên biệt như phẫu thuật chuyển giới, phẫu thuật thẩm mỹ thì mình nghĩ ở đâu có điều kiện làm được, làm phần ngực thì ok, còn làm phần dưới thì nên là cơ sở y tế có trang thiết bị đầy đủ, bác sĩ chuyên môn. Nếu một số cơ sở tư nhân mà chứng minh họ có đầy đủ trang thiết bị, đội ngũ bác sĩ giỏi thì người ta có thể làm."

(Chuyển giới nữ, 29 tuổi, sống tại Hà Nội)

Ngoài lo lắng về chất lượng cơ sở vật chất của bệnh viện, cũng có nhiều người chuyển giới cho rằng bác sĩ Việt Nam còn thiếu kiến thức, và mong muốn có đội ngũ y bác sĩ được đào tạo chuyên môn về chuyển đổi giới tính, đáp ứng được các nhu cầu khám và theo dõi sức khỏe đặc thù của người chuyển giới.

"Chị muốn ở Việt Nam các bác sĩ có một cái khoa chuyên về các vấn đề cho người chuyển giới vì cái lúc chị đi khám bệnh để đo nồng độ nội tiết máu thì chính các bác sĩ hiện tại bây giờ cũng không rõ cái phác đồ điều trị của nó như thế nào. Chị phải miêu tả dựa trên những cái kiến thức chị có. Các bác sĩ nói chung chưa được đào tạo từ vấn đề tâm lý tới chăm sóc sức khỏe, nên chị mong các bác sĩ được đào tạo nhiều hơn và người chuyển giới được chăm sóc sức khỏe toàn diện giống như những người khác."

(Chuyển giới nữ, 32 tuổi, sống tại Đồng Nai)

"Việt Nam không làm được thì cũng phải biết tư vấn cho người ta, vì nhiều người chuyển giới về không có nơi nào khám, không biết khám ở đâu. Như bạn chị đó, vô trong chỗ khám phụ khoa đó, khám tới khám lui. Y tá nó hỏi 'ủa sao không có buồng trứng'... bác sĩ nói là tại không biết chuyện em đi phẫu thuật..."

(Chuyển giới nữ, 43 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

"Bây giờ mình chỉ muốn là có Bác sĩ chuyên về khám hoóc-môn và hướng dẫn liệu trình tiêm vì ở Việt Nam bây giờ toàn là tự tiêm... Còn nếu mà muốn khám, thường các bạn mà muốn tiêm thường hỏi mình là muốn tiêm thì cần những cái gì, tiêm ở đâu, chứng tỏ là thông tin các bạn nhận được khá là ít... Ở Việt Nam làm gì có bác sĩ nào dám hướng dẫn... Mình có các chỉ số yêu cầu các bạn ý kiểm tra có thể yêu cầu kiểm tra theo chỉ số đấy. Còn nếu bác sĩ mà thoải mái thì các bạn có thể nói chuyện với bác sĩ về vấn đề sử dung hoóc-môn giới tính. Hoặc họ sẽ hướng dẫn mình sang gặp một bác sĩ nào đấy.."

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Hà Nội)

2.4.3. Sử dụng thẻ Bảo hiểm y tế và các dịch vụ y tế

Loại hình bảo hiểm y tế xã hội (bảo hiểm y tế nhà nước) là loại hình bảo hiểm y tế phổ biến (66,4%) mà người chuyển giới sử dụng. Tuy nhiên, 28,1% số người trả lời trong nghiên cứu này hiện không có bất kỳ hình thức bảo hiểm y tế nào, trong số này tỷ lệ chuyển giới nữ không có bảo hiểm y tế cao hơn đáng kể so với tỷ lệ này ở nhóm chuyển giới nam (39,4% so với 24,6%).

Lý do phổ biến nhất cho việc không mua bảo hiểm y tế được ghi nhận là do người trả lời cảm thấy không cần thiết (46,4%), quan điểm này trong nhóm chuyển giới nam (57,3%) cao hơn đáng kể so với nhóm chuyển giới nữ (24,3%). Trong khi đó, nhóm chuyển giới nữ cho biết họ gặp khó khăn trong việc tiếp cận đến bảo hiểm y tế (51,4%) cao hơn hẳn trải nghiệm này với nhóm chuyển giới nam (26,7%).

Mặt khác, có 32,3% người sở hữu thẻ bảo hiểm y tế cho biết họ chưa từng bao giờ sử dụng những tiện ích của thẻ này. Với những người đã từng sử dụng bảo hiểm y tế, có 43,5% cho biết họ không gặp bất cứ khó khăn trở ngại gì.

Tuy nhiên, một số khó khăn trong việc sử dụng thẻ bảo hiểm y tế đối với người chuyển giới được ghi nhận, bao gồm: ảnh trên thẻ trông không giống với người thật, tên gọi và thông tin thẻ không trùng khớp với người thật (25,4%), nhân viên y tế có thái độ kỳ thị với người chuyển giới (19,7%), hay bảo hiểm không thanh toán cho loại dịch vụ y tế mà họ cần đến (11,4%). Mặt khác, 94,3% người trả lời cho biết họ mong muốn bảo hiểm y tế có thể giúp họ trong việc trang trải chi phí cho các phẫu thuật liên quan đến chuyển đổi giới tính:

> *"Bản thân em muốn có thể dễ dàng được dùng bảo hiểm như những người bình thường trong việc kiểm tra hoóc-môn, trong việc khám chữa bệnh. Rồi nếu mà có chỗ nào như là*

để khám về tâm lý này, để khám về điều chỉnh hoóc-môn này, ví dụ tăng liều giảm liều này, để có chỗ tiêm cho những người chuyển giới thì sẽ tốt hơn bao nhiêu."

(Chuyển giới nam, 22 tuổi, sống tại Hà Nội)

2.4.4. Nhu cầu pháp lý đi kèm với việc sử dụng các dịch vụ y tế

Lý do khiến các dịch vụ tại nước ngoài (chủ yếu là Thái Lan) được ưa chuộng không chỉ bởi sự chuyên nghiệp và chất lượng mà còn bởi các dịch vụ y tế liên quan đến chuyển đổi giới tính ở đây hợp pháp và có thể cung cấp các giấy tờ xác nhận đi kèm. Người chuyển giới ở Việt Nam cũng có nhu cầu được cung cấp giấy tờ chứng nhận sau khi thực hiện can thiệp y tế để làm cơ sở chứng minh tư cách người chuyển giới khi đi làm thủ tục thay đổi giới tính trên giấy tờ nhân thân trong tương lai. Hiện nay hầu hết các cơ sở y tế của Việt Nam không có giấy tờ chứng nhận thực hiện can thiệp y tế cho người chuyển giới mà chỉ coi đó là phẫu thuật thẩm mỹ, phẫu thuật chỉnh hình. Do đó nhiều người chuyển giới lo lắng về việc không thể đáp ứng được giấy tờ để làm cơ sở được xác định tư cách chuyển giới sau này đã lựa chọn đến Thái Lan để thực hiện phẫu thuật.

"Mình đang muốn đi Thái Lan tại vì Thái Lan có giấy của bệnh viện chuyên về chuyển giới. Những cái giấy tờ chứng tỏ sử dụng hoóc-môn. Chuyển giới phẫu thuật các kiểu còn làm ở thẩm mỹ viện chẳng qua là cái giấy phẫu thuật thẩm mỹ, nó không có về mặt pháp lý. Nếu như sau này có những cái Việt Nam cải tiến, ví dụ như luật cần những cái giấy tờ như xác nhận bệnh viện [mà làm ở Việt Nam không có giấy tờ] thì coi như thôi thua rồi đó... Tuy là cái cơ hội này mình không biết tới khi nào tại vì Việt Nam bây giờ mình cũng chưa biết đến năm 2 ngàn bao nhiêu mới có thể thông qua bộ luật rõ ràng cho người chuyển giới cho nên mình phải tự

chuẩn bị từ bây giờ. Mình sẽ đi qua Thái Lan để mình khám trực tiếp bác sĩ bên đó về sử dụng hoóc-môn để có giấy tờ rõ ràng. Sau đó thì khi có đủ tiền mình cũng đi qua Thái Lan phẫu thuật…"

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

Nhiều người đã hoặc đang có ý định thực hiện phẫu thuật ở Thái Lan bày tỏ băn khoăn về việc những giấy tờ do bệnh viện Thái Lan cung cấp có được coi là cơ sở để xác định can thiệp y tế của họ hay không:

"Giấy tờ của mình ở Thái Lan thì về Việt Nam có giá trị như thế nào? Rồi thực tế nếu như sau khi những tuyến bệnh viện nào sẽ hỗ trợ khi mà khám liên quan đến vấn đề trong quá trình chuyển giới liên quan đến sử dụng hoóc-môn phẫu thuật này nọ sẽ cấp giấy tờ cho người bệnh nhân đó ra sao rồi cái giấy tờ đó nó ảnh hưởng đến các giấy tờ khác như thế nào?"

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh).

Mặc dù còn nhiều rào cản và khó khăn khi tiếp cận các dịch vụ y tế trong nước, nhiều người chuyển giới chia sẻ, họ vẫn muốn lựa chọn dịch vụ y tế trong nước bởi lý do chi phí và vì có mong muốn được công nhận tư cách và quyền lợi người chuyển giới ngay tại Việt Nam. Theo họ điều này không chỉ tạo điều kiện để người chuyển giới Việt Nam được thụ hưởng các quyền tiếp cận dịch vụ y tế bình đẳng, mà việc hợp thức hóa mua bán hoóc-môn, dịch vụ phẫu thuật chuyển đổi giới tính cũng tạo ra một không gian mới trong lĩnh vực chăm sóc sức khỏe tại Việt Nam bởi nhu cầu của cộng đồng người chuyển giới cũng không hề nhỏ.

"Chị thực sự vẫn muốn thực hiện ở Việt Nam chứ chị không muốn thực hiện ở Thái Lan. Chị hoàn toàn tin tưởng năng lực của các bác sĩ Việt Nam có thể hoàn toàn làm được nhưng họ sợ bị tước bằng hay dính líu tới pháp luật không ai

muốn cả. Nhưng nếu luật pháp cho phép thì chị sẽ phẫu thuật ở Việt Nam vì những cái này là điều chính đáng và bác sĩ họ học thì họ sẽ muốn sử dụng năng lực của mình chứ không ai muốn không dùng vào làm việc gì cả thì tại sao mình không để các bác sĩ làm giúp mình được đó. Thế nên chị muốn làm ở Việt Nam để tiện chăm sóc sức khỏe và ở gần gia đình. Chứ phẫu thuật ở nước ngoài phải chờ đợi chứ thực ra chị hiện tại cũng không giống các chị em khác mọi người có quyết định khác nhau. Có chị em họ muốn là gấp làm liền nhưng thực sự chị cũng đã chờ 20 mấy năm rồi, giờ chờ có thêm mấy năm nữa cũng không sao."

(Chuyển giới nữ, 32 tuổi, sống tại Đồng Nai)

Người chuyển giới cũng bày tỏ nhu cầu cần có những hướng dẫn cụ thể về việc tiến hành thay đổi thông tin cá nhân trên giấy tờ sau khi đã được xác nhận tư cách người chuyển giới về mặt y tế. Một số đề xuất cần có cơ chế để người chuyển giới có thể dễ dàng thực hiện thủ tục này tại các địa phương mà họ sinh sống theo cơ chế một cửa, tiết kiệm thời gian, công sức và chi phí cho họ.

"Mình có mong muốn những thủ tục giấy tờ đơn giản được mức nào thì được mức đó chứ đừng có rườm rà quá. Như H sử dụng hoóc-môn từ lâu rồi, từ năm 19 tuổi mà mình tự ý sử dụng, đâu có ai xác nhận. Nếu H muốn đổi giấy tờ thì phải gặp bác sĩ rồi đợi 2 năm nữa hay sao? Đa số các bạn không có kinh phí nhiều và việc cứ đi gặp bác sĩ hoóc-môn rồi bác sĩ này bác sĩ kia nhiều thì không có chi phí để trả cho các bác. Cái đó là khuyến khích các bạn nên đi chứ không bắt buộc trong luật."

(Chuyển giới nữ, 24 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

"Theo mình biết nếu bây giờ các bạn đã đến bộ y tế và xác nhận mình là người chuyển giới này, về cơ thể mình đã

chuyển giới đầy đủ. Mà trước cái thời điểm luật ban hành, theo mình nghĩ các bác nên quy về quy chế một cửa, tất cả giấy tờ của bản thân, gom thành một bộ giấy tờ gồm tên tuổi, nhân thân có xác nhận của bộ y tế, nộp lên một cơ quan duy nhất ví dụ công an quận, công an phường hay sở tư pháp hay bất kỳ nơi nào các bác thấy lưu trữ thông tin của công dân toàn quốc thì nên có hướng dẫn công văn cụ thể là mang giấy tờ cần thiết, cần có cái phòng riêng, hay một cái ban nhỏ trong cái cơ quan người ta chuyên phụ trách vấn đề này và họ sẽ lo tất tần tật về thủ tục đổi tên, tất cả quy về một mối và các bạn không bạn đi lại nhiều, xin giấy tờ khắp nơi, rất là khó. Mình nghĩ nếu được, có những cái dịch vụ riêng phục vụ các bạn thì rất là tốt. Mình thấy chi phí để làm những việc như thế, các bạn đã bỏ ra cả khoản tiền để thay đổi giới tính thì cái việc bỏ tiền ra để thay đổi giấy tờ thì đấy là việc các bạn sẽ hướng tới. Chứ các bạn đi lại nhiều có bạn cũng ngại ấy."

(Chuyển giới nữ, 29 tuổi, sống tại Hà Nội)

"Mình rất là mong muốn bộ luật của Việt Nam sẽ thay đổi tất cả các giấy tờ tùy thân cho những người chuyển giới thành nữ giới. Tại vì khi cơ thể không khớp lại với giấy tờ thì rất nhiều điều, không đứng tên nhà được, không mua xe được, ra những chỗ cần phải chứng minh họ sẽ soi mói mình, tiền bạc ngân hàng các kiểu mình ..., họ đã bỏ tiền ra, thời gian ra, công sức ra, sức khỏe ra, cả tánh mạng ra để đánh đổi thành người con gái. Nhưng mà tại sao có một cái phần nhỏ xíu đó thôi, không giúp họ…"

(Chuyển giới nữ, 20 tuổi, sống tại Thành phố Hồ Chí Minh)

2.4.5. Nhu cầu được công nhận là người chuyển giới không cần chuyển đổi giới tính

Được xác nhận tư cách người chuyển giới để làm cơ sở thay đổi thông tin nhân thân trên giấy tờ là một nhu cầu bức thiết của cộng đồng người chuyển giới. Tuy nhiên việc thiết lập các cơ sở, tiêu chí để xác minh tư cách người chuyển giới vẫn còn đang gây ra nhiều tranh cãi. Với một vài người chuyển giới nhiều tuổi đã từng trải qua phẫu thuật, thì chỉ có ai phẫu thuật hoàn toàn mới là "người chuyển giới", còn lại những người không trải qua phẫu thuật, thì "*chỉ là lũ ăn mặc, độn lên vớ vẩn. Sao gọi là chuyển giới được. Ở Hà Nội chỉ có vài người chuyển giới thôi"* (Chuyển giới nữ, 49 tuổi, sống tại Hà Nội cho biết. Tuy nhiên, theo Chuyển giới nữ, 49 tuổi, Hà Nội: "*Chị đã sống đến tuổi này rồi, chẳng cần ai phải công nhận hay đổi giấy tờ gì. Từ khi chị còn ăn mặc như con trai người ta đã gọi chị là chị rồi, nữa là bây giờ chị đã phẫu thuật trên dưới như một phụ nữ. Chị chẳng cần ai công nhận."*

Mặt khác, khá nhiều những người chuyển giới trẻ tuổi chia sẻ họ cảm thấy không nhất thiết phải thực hiện phẫu thuật mà hài lòng với việc sử dụng hoóc-môn. Nhiều trường hợp khác, do không có thể trạng tương thích với việc sử dụng hoóc-môn nên yêu cầu bắt buộc dùng hoóc-môn trong một thời gian dài là không khả thi với họ:

> *"Để xác định thì nên tùy theo sức khỏe…Tài chính cũng là vấn đề. Chi phí hoóc-môn thì không nói làm gì, nhưng mà với cái giá phẫu thuật bên Thái là 100 còn việt nam là 8 chục thì nhiều bạn không đủ tiền. Mình có tham gia trên FtM group Việt Nam có rất nhiều bạn chỉ là lao động tay chân thôi, thế nên sẽ không có nhiều kinh phí đâu vì thu nhập nó kém."*
>
> (Chuyển giới nam, 25 tuổi, Hà Nội).

"Em cho rằng yêu cầu phải dùng hoóc-môn hay phẫu thuật mới được coi là chuyển giới là không nhân văn, vì có phải ai cũng đủ sức khỏe để dùng hoóc-môn hay có điều kiện kinh tế để phẫu thuật đâu. Như em cảm thấy bức bối nên em muốn cắt ngực đi, nhưng như đứa bạn em, nó không thấy có vấn đề gì với cơ thể nó, mặc áo chẽn ngực là được rồi, nó không muốn làm gì cả. Thì cũng phải công nhận cho nó chứ".

(Chuyển giới nam, 21 tuổi, sống tại Hà Nội)

Với những người không bị bức bối hay phiền muộn với cơ thể, thì nhu cầu phẫu thuật để chuyển đổi giới tính không thực cần thiết.

"Thực sự với những cái đường nét nam tính thì chị không bao giờ thấy thoải mái cả nhưng chị hy vọng khi mà chị sử dụng nội tiết thì các đường nét nó sẽ mềm ra hoặc có thể dùng tới những cái thủ thuật hay trang điểm để nó hài hòa hơn chứ không nhất thiết phải phẫu thuật. Chị thì chị không có chủ trương phẫu thuật thẩm mỹ đâu, cái điều chị mong muốn định hướng cơ thể mình thành cơ thể nữ."

(Chuyển giới nữ, 32 tuổi, sống tại Đồng Nai)

Thậm chí việc sử dụng hoóc-môn, cũng không thật cần thiết, mà có thể trải qua một bài kiểm tra tâm lý là đủ "*nếu có một bài test tâm lý thực sự hữu ích ấy thì cũng được. Mình nghĩ cái mức lương của mọi người và cái chi phí hoóc-môn hiện tại có thể trang trải được, còn phẫu thuật thì hơi khó vì nhiều người không đủ kinh phí phẫu thuật"* (Chuyển giới nam, 28 tuổi, Hà Nội). Hay như:

"Không sử dụng hoóc-môn cũng được, như H chia sẻ việc sử dụng hoóc-môn là việc cá nhân, không nên bắt buộc là phải đến gặp bác sĩ này nọ. Muốn thay đổi giấy tờ, một là mình có xác nhận của bác sĩ tâm lý, hai là mình đến cơ quan chức năng có chứng nhận là đã sử dụng hoóc-môn hoặc đã phẫu

thuật ngực, đã có xác nhận sống như người con gái rồi thì có thể thay đổi giấy tờ. Chứ không ràng buộc phải có những thủ tục về tâm lý, về hoóc-môn, về phẫu thuật, ba cái tờ giấy đó để thay đổi được thông tin giấy tờ thì nó hơi rườm rà. Cái tùy chọn, cái lựa chọn của mỗi người, như là người ta dùng hoóc-môn và sống như con gái, hoặc là người ta không dùng hoóc-môn nhưng phẫu thuật để sống như con gái, vẫn có những trường hợp đó."

(Chuyển giới nữ, 24 tuổi, sống tại TP HCM)

"Mình nghĩ mình là nữ, mặc đồ nữ và cư xử và sống như một người nữ thì được gọi là người chuyển giới luôn. Nếu như mặc như kiểu chị hoặc là mặc nữ hết rồi mới coi như một người con gái thì cái đề xuất chuyển đổi cũng hay hơn. Tại vì bây giờ mình sống hoàn toàn như một người nữ... Mà mình đã sống như thế 10 năm rồi."

(Chuyển giới nữ, 31 tuổi, sống tại Hà Nội)

2.4.6. Nhu cầu sử dụng dịch vụ tư vấn tâm lý

16,4% số người tham gia cho biết đã từng sử dụng dịch vụ tư vấn tâm lý hoặc khám sức khỏe tâm trí. Trong đó, 36,9% đã tìm đến dịch vụ này tại các phòng khám, bệnh viện tư nhân trong nước, 32,3% đến các bệnh viên công, 10,8% sử dụng dịch vụ tại các bệnh viện quốc tế tại Việt Nam, và 20% ra nước ngoài để tìm kiếm các dịch vụ này. Cụ thể, đa phần những người cho biết họ tìm kiếm dịch vụ tại Thái Lan, ngoài ra một tỷ lệ nhỏ khác cho biết họ đã từng sử dụng dịch vụ này tại Úc, Mỹ, Malaysia, Pháp, Thuỵ điển. Khi đánh giá về trải nghiệm này, có thể nhận thấy những người đã từng trải nghiệm các dịch vụ tư vấn tâm lý và khám sức khỏe tâm trí tại các cơ sở y tế nước ngoài cho thấy họ hài lòng về tất cả các khía cạnh đánh giá cao hơn hẳn so với tại các cơ sở trong nước.

Người chuyển giới có nhu cầu được sống với cơ thể mong muốn của họ. Nếu nhu cầu này không được đáp ứng có thể tạo ra cảm giác "bức bối giới", dẫn đến các căng thẳng tâm lý. Nhiều trường hợp dẫn đến các ảnh hưởng tâm lý kéo dài như trầm cảm, làm ảnh hưởng đến cuộc sống của người chuyển giới. Tuy nhiên tại Việt Nam hiện nay hiếm có bác sĩ tâm lý có hiểu biết và kinh nghiệm chuyên môn để hỗ trợ cho nhu cầu được trợ giúp tâm lý của người chuyển giới.

"Cái trầm cảm của ngày xưa nó còn ghê hơn cái trầm cảm bây giờ... Thứ nhất là bản thân mình cảm thấy mình bất thường là mình đã không hài lòng rồi. Và những tình yêu thương của gia đình đối với mình nó quá lớn... Anh bị trầm cảm rất là lâu. Những bạn mà bất ổn như anh thì thường là họ cố họ vượt qua thôi. Thứ nhất là gặp bác sĩ tâm lý thì về kinh tế thường là nó mắc hơn so với chữa bệnh bình thường. Cho nên mọi người cứ nghĩ là thôi không sao đâu cứ tự mình vực dậy được, tự mình vượt qua được. Cho nên riêng vấn đề các bạn tự đi tìm bác sĩ tâm lý thì anh không thấy các bạn đề cập tới... Anh có cảm giác rằng anh và các bạn không tin vào bác sĩ tâm lý."

(Chuyển giới nam, 33 tuổi, sống tại TP HCM)

40% cho biết họ cần thường xuyên nhận được tư vấn và chăm sóc tâm lý sau khi trải qua phẫu thuật chuyển giới, 31,4% thỉnh thoảng có nhu cầu này. Chỉ có 28,6% cho biết họ không cần đến tư vấn và chăm sóc tâm lý sau chuyển giới.

"Bây giờ mình chỉ muốn là có Bác sĩ chuyên về khám hoóc-môn và hướng dẫn liệu trình tiêm vì ở Việt Nam bây giờ toàn là tự tiêm... Nếu mà muốn khám, thường các bạn mà muốn tiêm thường hỏi mình là muốn tiêm thì cần những cái gì tiêm ở đâu, chứng tỏ là thông tin các bạn nhận được khá là ít... Ở Việt nam làm gì có bác sĩ nào dám hướng dẫn... Mình có các

chỉ số yêu cầu các bạn ý kiểm tra có thể yêu cầu kiểm tra theo chỉ số đấy. Còn nếu bác sĩ mà thoải mái thì các bạn có thể nói chuyện với bác sĩ về vấn đề sử dụng hoóc-môn giới tính. Hoặc họ sẽ hướng dẫn mình sang gặp 1 bác sĩ nào đấy."

(Chuyển giới nam, 25 tuổi, sống tại Hà Nội)

3.
NHẬN XÉT VÀ KIẾN NGHỊ

- Người chuyển giới thường nhận thức được về bản dạng giới của bản thân từ rất sớm, ngay từ khi còn nhỏ khoảng 5-7 tuổi. Bởi vậy nếu không được đáp ứng các nhu cầu được thay đổi ngoại hình và cơ thể, người chuyển giới thường bị rơi vào trạng thái 'bức bối giới', ảnh hưởng đến sức khỏe tâm trí và cuộc sống của họ.

Khuyến nghị:

- Cần có những kênh thông tin chính thông cung cấp các tư liệu, nghiên cứu, và tư vấn sức khỏe tinh thần và hướng dẫn y tế thích hợp cho người chuyển giới khi họ xuất hiện nhu cầu;
- Không nên xác định trong luật một độ tuổi tuyệt đối, duy nhất để được thừa nhận giới tính mong muốn, vì độ tuổi bắt đầu sử dụng hoóc-môn thay thế và phẫu thuật chuyển giới cũng cần có sự khác nhau.

- Mặc dù cộng đồng người chuyển giới có nhu cầu không nhỏ đối với việc sử dụng hoóc-môn và phẫu thuật, tuy nhiên kết quả khảo sát cho thấy phần đông người chuyển giới chưa từng trải qua can thiệp y tế hay sử dụng hoóc-môn. Không phải ai cũng mong muốn sử dụng những can thiệp này, chủ yếu do những lý do về sức khỏe, kinh tế, tôn giáo, hoặc chỉ muốn sử dụng một trong hai biện pháp kể trên.

Khuyến nghị:

- Không nên đặt ra các điều kiện, yêu cầu can thiệp y tế, bao gồm việc triệt sản, để được thừa nhận giới tính mong muốn;
- Không nên đặt ra các yêu cầu phải chuẩn đoán y học với

các chứng rối loạn hoặc bệnh lý về giới, mà nên tôn trọng nguyên tắc tự nhận dạng của mỗi cá nhân.

- Việc mua bán, sử dụng hoóc-môn và các dịch vụ phẫu thuật chuyển đổi giới tính ở Việt Nam hiện nay vẫn bị coi là "phi chính thức", do đó các cơ sở y tế, bệnh viện chưa chú trọng vào việc xây dựng đội ngũ bác sĩ, y tá có chuyên môn về chuyển đổi giới tính. Từ thực tế này, người chuyển giới ở Việt Nam có xu hướng ưa chuộng sử dụng dịch vụ phẫu thuật ở nước ngoài, chủ yếu là Thái Lan do chất lượng và nằm trong khả năng tài chính, dễ di chuyển. Tuy nhiên, nhiều người chuyển giới khó lòng tiếp cận được với các dịch vụ y tế có chất lượng (do không có khả năng chi trả dịch vụ ở nước ngoài hoặc do vấn đề pháp lý tại các cơ sở y tế ở Việt Nam) và buộc phải tự mình tìm hiểu thông tin liên quan đến quá trình chuyển đổi giới tính hoặc tìm đến những dịch vụ "chui", không an toàn.

Khuyến nghị:

- Trước khi Luật Chuyển giới được chính thức ban hành, Bộ Y tế nên có một quyết định cho phép các bệnh viện hỗ trợ kỹ thuật, tư vấn và có thể cả việc cung cấp, tiêm hoóc-môn cho người chuyển giới, để hạn chế rủi ro xảy ra đối với họ;
- Các cơ sở y tế, bệnh viện nên chú trọng vào việc đào tạo chuyên môn về chuyển đổi giới tính cho các bác sĩ, y tá để xây dựng môi trường thân thiện và đáp ứng được các nhu cầu y tế của người chuyển giới.
- Các cơ sở y tế, bệnh viện nên đầu tư và phát triển các dịch vụ tư vấn tâm lý cho người chuyển giới có nhu cầu sử dụng nội tiết tố và/hoặc phẫu thuật chuyển đổi giới tính. Những dịch vụ tư vấn tâm lý này nên được xây dựng và phát triển theo hướng rộng rãi để người chuyển giới có thể dễ dàng tiếp cận không chỉ ở các cơ sở y tế, bệnh viện công lập trung ương, mà còn ở các tuyến địa phương, cơ sở y tế và bệnh viện tư nhân.

PHỤ LỤC:

BẢNG CÂU HỎI KHẢO SÁT

HIỆN TRẠNG VÀ NHU CẦU ĐỐI VỚI DỊCH VỤ PHẪU THUẬT CHUYỂN GIỚI VÀ SỬ DỤNG HOÓC-MÔN TẠI VIỆT NAM

GIỚI THIỆU

Hiện Vụ Pháp chế - Bộ Y tế đang thực hiện soạn thảo Luật Chuyển đổi giới tính. Viện Nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE) thân mời các bạn là công dân Việt Nam, tự nhận mình là người chuyển giới tham gia vào nghiên cứu "Hiện trạng và nhu cầu đối với dịch vụ phẫu thuật chuyển giới và sử dụng hoóc-môn ở Việt Nam".

Nghiên cứu này được thiết kế nhằm tìm hiểu về thực tế trải nghiệm, hiểu biết, quan điểm, và nhu cầu của người chuyển giới ở Việt Nam đối với việc sử dụng hoóc-môn, các dịch vụ phẫu thuật chuyển đổi giới tính và các dịch vụ y tế liên quan, từ đó có thể giúp chúng tôi đưa ra các khuyến nghị thiết thực cho Bạn soạn thảo Luật Chuyển đổi giới tính để đáp ứng và đảm bảo các nhu cầu tiếp cận dịch vụ y tế và chăm sóc sức khỏe cho cộng đồng người chuyển giới tại Việt Nam.

Nếu bạn là người chuyển giới hiện đang sinh sống và làm việc tại Việt Nam; đã và đang bắt đầu tiếp cận và sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển đổi giới tính; và muốn góp sức cho tiến trình vận động và xây dựng Luật Chuyển đổi giới tính, chúng tôi xin mời bạn tham gia chia sẻ các câu chuyện và trải nghiệm cá nhân trong khảo sát này.

Bạn chỉ cần từ 20 đến 30 phút để hoàn thành bảng khảo sát này. Mọi thông tin liên quan đến danh tính của bạn sẽ được giữ bí mật tuyệt đối và sẽ không sử dụng cho bất kỳ mục đích nào khác ngoài nghiên cứu. Chúng tôi cam kết sẽ không tiết lộ bất kỳ thông tin cá nhân nào của người trả lời cho bên thứ ba.

Sau khi hoàn thành khảo sát, bạn vui lòng gửi bảng hỏi về địa chỉ email hnan@isee.org.vn hoặc gửi về địa chỉ Phòng 203, Tòa nhà D10 Giảng Võ, phường Giảng Võ, quận Ba Đình, Thành phố Hà Nội. Nếu bạn có câu hỏi hoặc đóng góp về nghiên cứu, xin liên hệ với bạn Hoàng Ngọc An qua số điện thoại 0909612689. Chúng tôi xin chân thành cảm ơn sự hợp tác của bạn.

1. Tôi là người Việt Nam, trên 16 tuổi, và là một người chuyển giới. Tôi đồng ý tham gia trả lời khảo sát cho nghiên cứu "Hiện trạng và nhu cầu đối với dịch vụ phẫu thuật chuyển giới và sử dụng hoóc-môn ở Việt Nam".
    a. Đồng ý
    b. Không đồng ý

PHẦN A: THÔNG TIN CHUNG

2. Bạn tự xác định mình là?
    a. Chuyển giới nam (FTM, transguy, transman, người sinh ra là nữ nghĩ mình là nam)
    b. Chuyển giới nữ (MTF, transgirl, transwoman, người sinh ra là nam nghĩ mình là nữ)
    c. Khác (Vui lòng ghi rõ)

3. Giới tính sinh học (khi sinh ra) của bạn là?
    a. Nữ
    b. Nam
    c. Khác (Vui lòng ghi rõ)

4. Bạn đã công khai về bản dạng giới của mình hay chưa? (Bản dạng giới là cảm nhận bên trong của một người về việc họ là nam, nữ, hay một giới nào khác)
    a. Công khai hoàn toàn
    b. Công khai hạn chế
    c. Không công khai
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

5. Tuổi (tính theo năm sinh dương lịch) của bạn là?

6. Hiện tại bạn sinh sống ở đâu?
    a. Hà Nội

b. Thành phố Hồ Chí Minh
c. Đà Nẵng
d. Các tỉnh/thành miền Bắc khác
e. Các tỉnh/thành miền Trung khác
f. Các tỉnh/thành phố miền Nam khác

7. Nơi sống hiện nay của bạn là đô thị hay nông thôn?
   a. Đô thị/thành phố
   b. Ngoại ô thành phố, thị trấn, thị xã
   c. Nông thôn

8. Tình trạng hôn nhân hiện nay của bạn là?
   a. Độc thân, chưa/không kết hôn
   b. Kết hôn
   c. Ly thân/ly dị

9. Trình độ học vấn của bạn là?
   a. Chưa bao giờ đi học/không biết chữ
   b. Tiểu học
   c. Trung học cơ sở
   d. Phổ thông trung học
   e. Cao đẳng/trường học dạy nghề
   f. Đại học và các bậc học cao hơn
   g. Khác (Vui lòng ghi rõ)

10. Nghề nghiệp hiện nay của bạn là gì?
    a. Không đi học cũng không làm việc (thất nghiệp, đang tìm việc, không muốn đi làm)
    b. Đang đi học toàn thời gian
    c. Vừa đi học vừa đi làm
    d. Đang đi làm toàn thời gian
    e. Nghỉ hưu

f. Nội trợ
g. Làm tự do, thời vụ
h. Tự kinh doanh
i. Khác (Vui lòng ghi rõ)

11. Thu nhập trung bình hàng tháng của bạn là bao nhiêu?
    a. Không có thu nhập
    b. Vui lòng ghi rõ thu nhập:

12. Bạn tự đánh giá tình trạng sức khỏe nói chung hiện nay của mình như thế nào?
    a. Rất không ổn
    b. Ổn
    c. Bình thường
    d. Khá tốt
    e. Rất tốt

13. Về sức khỏe tinh thần, trong 12 tháng gần lại đây bạn có trải nghiệm những trạng thái tâm lý hay dấu hiệu sau đây không?

	Không bao giờ	Hiếm khi, một vài lần	Thỉnh thoảng	Thường xuyên	Luôn luôn
a. Mong muốn ăn mặc, thể hiện, hành xử với giới tính khác với giới tính sinh học					
b. Mong muốn có các đặc điểm tâm lý (suy nghĩ, hành vi, cư xử) của giới tính khác với giới tính sinh học					
c. Mong muốn sở hữu một hoặc nhiều đặc điểm cơ thể của					

giới tính khác với giới tính sinh học					
d. Mong muốn loại bỏ một phần hoặc toàn phần các đặc điểm và bộ phận cơ thể sinh học gắn với giới tính sinh học					
e. Cảm giác chán ghét các đặc điểm cơ thể chưa trải qua việc sử dụng hoóc-môn, phẫu thuật chuyển đổi giới tính					
f. Cảm giác chán ghét và mong muốn chối bỏ tham gia các hoạt động xã hội và vai trò gắn với giới tính sinh học (ví dụ: mặc đồng phục, sử dụng nhà vệ sinh, đại từ xưng hô, v.v. gắn với giới tính sinh học)					

14. Về sức khỏe tinh thần, trong 12 tháng gần đây bạn có trải nghiệm những trạng thái tâm lý hay dấu hiệu sau đây không?

	Không bao giờ	Hiếm khi, một vài lần	Thỉnh thoảng	Thường xuyên	Luôn luôn
a. Không muốn, không có hứng thú làm việc gì					
b. Buồn bã, u ám , vô vọng					
c. Bị mất ngủ hoặc ngủ quá nhiều					
d. Mệt mỏi, thiếu năng lượng sống					
e. Chán ăn hoặc ăn nhiều không kiểm soát					

f. Tự thấy bản thân tồi tệ, là kẻ thất bại, làm gia đình thất vọng					
g. Khó giữ tập trung (ví dụ như khi đọc sách hay xem tivi)					
h. Nói và hành động chậm hơn bình thường					
i. Suy nghĩ tiêu cực (ví dụ như muốn làm đau bản thân, tự tử, v.v.)					

15. Bạn có hút thuốc lá không?
    a. Không bao giờ
    b. Đã từng hút, tuy nhiên rất hiếm khi
    c. Thỉnh thoảng, đôi khi
    d. Thường xuyên, tôi là người nghiện thuốc lá

16. Bạn có uống rượu, bia hoặc các đồ uống có cồn khác không?
    a. Không bao giờ
    b. Đã từng uống rượu, tuy nhiên rất hiếm khi
    c. Thỉnh thoảng, đôi khi
    d. Thường xuyên, tôi là người nghiện rượu

17. Bạn có sử dụng chất kích thích khác (cần sa, thuốc lắc, ma túy đá, v.v.) không?
    a. Không bao giờ
    b. Đã từng sử dụng ma túy, tuy nhiên rất hiếm khi
    c. Thỉnh thoảng, đôi khi
    d. Thường xuyên, tôi là người nghiện ma túy

18. Tình trạng cơ thể của bạn hiện nay là?
    a. Đã phẫu thuật hoàn toàn (cả ngực và bộ phận sinh dục) *(chuyển đến **Phần B**, câu 19)*

b. Đã phẫu thuật cắt/cấy ngực *(chuyển đến **Phần B**, câu 19)*
c. Đã phẫu thuật bộ phận sinh dục *(chuyển đến **Phần B**, câu 19)*
d. Chưa phẫu thuật, chỉ sử dụng hoóc-môn *(chuyển đến **Phần C**, câu 47)*
e. Chưa phẫu thuật can thiệp y tế, chưa sử dụng hoóc-môn *(chuyển đến **Phần D**, câu 78)*

PHẦN B: TRẢI NGHIỆM PHẪU THUẬT CHUYỂN GIỚI

19. Bạn **có ý định** (suy nghĩ về việc) phẫu thuật chuyển giới từ lúc mấy tuổi? Vui lòng ghi số tuổi vào hộp.

20. Tại sao bạn lại có suy nghĩ về việc phẫu thuật chuyển giới vào thời điểm đó? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Do tình trạng trầm cảm, tâm lý chán nản, thất vọng về cơ thể và tình trạng tâm lý kéo dài
    b. Do cảm thấy không thoải mái với cơ thể của mình
    c. Do cảm nhận rõ ràng mình thuộc giới tính trải ngược nên muốn điều chỉnh lại cơ thể cho phù hợp
    d. Do tác động bởi bạn bè
    e. Do đọc được các thông tin, kiến thức về hoóc-môn và phẫu thuật chuyển giới trên mạng
    f. Do biết được đến chủ đề này thông qua hoạt động của các hội nhóm, tổ chức làm về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    g. Khác (Vui lòng ghi rõ)

21. Bạn có chia sẻ với người khác về ý định, suy nghĩ phẫu thuật chuyển giới không?
    a. Không *(chuyển đến câu 25)*
    b. Có *(chuyển đến câu 22)*

22. Bạn chia sẻ với ai về ý định, suy nghĩ phẫu thuật chuyển giới? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Bố
    b. Mẹ
    c. Anh, em trai
    d. Chị, em gái
    e. Họ hàng khác, là nam
    f. Họ hàng khác, là nữ
    g. Bạn thân
    h. Bạn bè, bạn học, đồng nghiệp
    i. Chia sẻ trên mạng (diễn đàn, nhóm online)
    j. Giáo viên
    k. Bác sĩ, bác sĩ tâm lý
    l. Nhóm hỗ trợ người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT), tổ chức phi chính phủ (NGO), tổ chức cộng đồng (CBO)
    m. Khác (Vui lòng ghi rõ)

23. Khi đó, bạn có nhận được sự ủng hộ, chia sẻ của ai không?
    a. Không *(chuyển đến câu 25)*
    b. Có *(chuyển đến câu 24)*

24. Có những ai đã ủng hộ ý định phẫu thuật chuyển giới của bạn? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Bố
    b. Mẹ
    c. Anh, em trai
    d. Chị, em gái
    e. Họ hàng khác, là nam
    f. Họ hàng khác, là nữ
    g. Bạn thân
    h. Bạn bè, bạn học, đồng nghiệp
    i. Chia sẻ trên mạng (diễn đàn, nhóm online)

j. Giáo viên
k. Bác sĩ, bác sĩ tâm lý
l. Nhóm hỗ trợ người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT), tổ chức phi chính phủ (NGO), tổ chức cộng đồng (CBO)
m. Khác (Vui lòng ghi rõ)

25. Bạn biết đến các kỹ thuật chuyển giới từ nguồn nào? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Trên các forum, website, hội nhóm online dành cho người chuyển giới
    b. Tìm các thông tin nước ngoài trên internet, tài liệu bằng tiếng Anh trên internet
    c. Tìm đọc các tài liệu tại các trung tâm, hội nhóm, tổ chức phi chính phủ (NGO) làm việc về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    d. Được tư vấn bởi các tư vấn viên, nhân viên tại các trung tâm, NGO làm việc về LGBT
    e. Được tư vấn bởi bác sĩ, bác sĩ tâm lý, chuyên gia về phẫu thuật chuyển giới
    f. Qua bạn bè
    g. Khác (vui lòng ghi rõ)

26. Trong khoảng thời gian từ lúc có suy nghĩ chuyển giới đến khi quyết định thực hiện phẫu thuật, bạn đã trải qua những chuẩn bị gì? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Tự tìm kiếm thông tin về các phương pháp, các lựa chọn cho việc phẫu thuật
    b. Tìm hiểu về những cơ sở cung cấp dịch vụ phẫu thuật
    c. Tìm kiếm sự đồng thuận của gia đình
    d. Tiết kiệm tiền để chuẩn bị phẫu thuật
    e. Vay mượn tiền để chuẩn bị phẫu thuật
    f. Tìm kiếm hỗ trợ từ các dịch vụ, chuyên gia tư vấn

g. Sống thử trong giới tính mong muốn
h. Khác (Vui lòng ghi rõ)

27. Bạn **quyết định** phẫu thuật chuyển giới từ lúc mấy tuổi? Vui lòng ghi số tuổi vào hộp.

28. Khi đó, điều gì khiến bạn quyết định bắt đầu phẫu thuật chuyển giới? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Do những bức bối về cơ thể và tâm lý đã quá nặng nề khiến bạn không thể trì hoãn việc phẫu thuật
    b. Do bạn tự tin rằng mình đã tìm hiểu đủ, có đủ kiến thức và đi đến quyết định đúng đắn cho bản thân
    c. Do đã chuẩn bị đủ kinh phí cho phẫu thuật
    d. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ gia đình
    e. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ người yêu
    f. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ bạn bè
    g. Do được tư vấn đầy đủ và thấy tự tin
    h. Do sức ép và không còn lựa chọn nào khác
    i. Khác (Vui lòng ghi rõ)

29. Tính đến nay, bạn đã thực hiện những phẫu thuật nào? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Phẫu thuật cắt bỏ hoặc nâng cấy ngực
    b. Phẫu thuật cắt bỏ tử cung/buồng trứng
    c. Phẫu thuật tái tạo niệu đạo, tạo hình dương vật
    d. Phẫu thuật cắt bỏ âm đạo
    e. Phẫu thuật tạo hình bìu
    f. Phẫu thuật cấy ghép mô nhân tạo gây cương cứng
    g. Tinh hoàn nhân tạo
    h. Cắt bỏ dương vật
    i. Cắt bỏ tinh hoàn
    j. Tạo hình âm đạo/âm vật
    k. Phẫu thuật chỉnh yết hầu
    l. Khác (Vui lòng ghi rõ)

30. Bạn biết đến các cơ sở cung cấp dịch vụ phẫu thuật chuyển giới qua nguồn nào? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Bạn bè, người thân giới thiệu
    b. Thông tin từ các tổ chức, hội nhóm cho người chuyển giới
    c. Quảng cáo trên internet
    d. Hội nhóm trên mạng, diễn đàn
    e. Được bạn bè, người quen dẫn đến tận nơi
    f. Khác (Vui lòng ghi rõ)

31. Bạn thực hiện phẫu thuật tại cơ sở cung cấp dịch vụ nào?
    a. Dịch vụ phẫu thuật ở nước ngoài
    b. Cơ sở y tế/bệnh viện tư nhân trong nước
    c. Cơ sở y tế, bệnh viện nhà nước
    d. Cơ sở y tế/bệnh viện quốc tế tại Việt Nam
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ)

32. Bạn có được khám đánh giá trước khi phẫu thuật không?
    a. Không
    b. Tôi được khám đánh giá trước phẫu thuật, tuy nhiên không kỹ càng cẩn thận
    c. Tôi được khám đánh giá một cách toàn diện, kỹ càng trước khi phẫu thuật
33. Bao nhiêu lâu sau khi phẫu thuật hoàn thành thì bạn hoàn toàn hồi phục và có thể sinh hoạt bình thường trở lại? Vui lòng ghi số tuần vào hộp.

34. Bạn có được nhận dịch vụ chăm sóc và tư vấn hậu phẫu không?
    a. Không
    b. Có thăm khám và tư vấn tâm lý hậu phẫu, tuy nhiên tôi thấy không đầy đủ và thỏa mãn
    c. Có thăm khám và tư vấn tâm lý hậu phẫu đầy đủ
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

35. Tính đến nay, tổng chi phí cho **phẫu thuật phần trên** (ngực) là bao nhiêu? Chi phí này bao gồm tổng chi phí dịch vụ, thuốc thang, dụng cụ hỗ trợ, chi phí ăn ở và đi lại nếu có để phục vụ cho việc phẫu thuật. Không tính đến những chi phí thông thường hàng ngày như việc ăn uống, sinh hoạt.
    a. Không thực hiện
    b. Vui lòng ghi rõ số tiền:

36. Tính đến nay, tổng chi phí cho **phẫu thuật phần dưới** (bộ phận sinh dục) là bao nhiêu? Chi phí này bao gồm tổng chi phí dịch vụ, thuốc thang, dụng cụ hỗ trợ, chi phí ăn ở và đi lại nếu có để phục vụ cho việc phẫu thuật. Không tính đến những chi phí thông thường hàng ngày như việc ăn uống, sinh hoạt.
    a. Không thực hiện
    b. Vui lòng ghi rõ số tiền:

37. Tính đến nay, tổng chi phí cho **các phẫu thuật khác** là bao nhiêu? Chi phí này bao gồm tổng chi phí dịch vụ, thuốc thang, dụng cụ hỗ trợ, chi phí ăn ở và đi lại nếu có để phục vụ cho việc phẫu thuật. Không tính đến những chi phí thông thường hàng ngày như việc ăn uống, sinh hoạt.
    a. Không thực hiện
    b. Vui lòng ghi rõ số tiền:

38. Việc chi trả cho phẫu thuật mà bạn đã trải qua được thực hiện như thế nào?
    a. Tôi đủ khả năng tự chi trả hoàn toàn chi phí phẫu thuật của mình bằng tiền/thu nhập của bản thân *(chuyển đến câu 41)*
    b. Tôi đã vay/mượn để chi trả cho phẫu thuật *(chuyển đến câu 39)*
    c. Tôi không thể chi trả cho chi phí này *(chuyển đến câu 39)*
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

39. Nếu không thể chi trả hoặc chỉ có thể chi trả một phần chi phí phẫu thuật, bạn đã làm gì để tiếp nhận dịch vụ phẫu thuật? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Vay tiền bạn bè, người quen
    b. Vay tiền gia đình
    c. Vay nóng, dịch vụ tín dụng
    d. Vay ngân hàng
    e. Ghi nợ, trả dần tại các cơ sở cung cấp dịch vụ phẫu thuật
    f. Được hỗ trợ chi phí bởi bệnh viện/cơ sở phẫu thuật
    g. Khác (Vui lòng ghi rõ)

40. Sau phẫu thuật, bạn đánh giá mức độ hài lòng của mình như thế nào?

	Rất hài lòng	Không hài lòng	Bình thường, không thấy thay đổi	Hài lòng	Rất hài lòng	Không thích hợp/không thực hiện phẫu thuật này
a. Chất lượng cơ sở vật chất tại nơi phẫu thuật						
b. Thái độ của bác sĩ, các nhân viên tại cơ sở dịch vụ						
c. Chất lượng tư vấn tâm lý trước khi phẫu thuật						
d. Trình độ, kỹ năng của bác sĩ phẫu thuật						
e. Cung cấp thông tin, tư vấn, chăm sóc						

trước, trong, và sau phẫu thuật						
f. Kết quả phẫu thuật phần trên (ngực)						
g. Kết quả phẫu phần dưới (bộ phận sinh dục)						
h. Kết quả phẫu thuật thẩm mỹ vùng mặt						
i. Kết quả phẫu thuật thẩ mỹ các phần khác trên cơ thể (đánh tan mỡ, tạo hình cơ, độn hông, mông, v.v.)						
j. Tình trạng tâm lý, tinh thần, biến chuyển sức khỏe tâm thần						
k. Tình trạng sức khỏe, thể trạng, khả năng vận động thể chất						
l. Giọng nói						
m. Đánh giá một cách tổng thể bạn nhận thấy hài lòng ở mức độ nào đối với việc phẫu thuật chuyển giới của mình						

41. Từ sau phẫu thuật đến nay, những vấn đề nào sau đây còn khiến bạn không hài lòng? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Không có vấn đề gì *(chuyển đến câu 43)*
    b. Chưa thích ứng hoàn toàn, hoạt động tự nhiên

c. Sức khỏe giảm sút
d. Tâm lý bị xáo trộn
e. Không được chấp nhận bởi những người xung quanh
f. Khó khăn liên quan đến giấy tờ tùy thân
g. Khó khăn trong việc hòa nhập với xã hội, cộng đồng
h. Khác (Vui lòng ghi rõ)

42. Bạn đã làm gì khi gặp những vấn đề này? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** các lựa chọn.
    a. Không làm gì
    b. Tìm kiếm tư vấn chuyên gia, bác sĩ
    c. Chia sẻ với bạn bè, gia đình
    d. Tìm đến các hội nhóm, tổ chức làm việc về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    e. Chia sẻ trên mạng, forum, nhóm online
    f. Khác (Vui lòng ghi rõ):

43. Trong tương lai, bạn có dự định tiếp tục thực hiện thêm các cuộc phẫu thuật khác không?
    a. Không
    b. Có, phẫu thuật phần trên
    c. Có, phẫu thuật phần dưới
    d. Có, phẫu thuật thẩm mỹ khác

44. Bạn có thấy cần nhận được chăm sóc tâm lý, sức khỏe tâm thần sau phẫu thuật chuyển giới không?
    a. Tôi thấy bản thân không cần đến tư vấn, chăm sóc tâm lý hậu phẫu thuật chuyển giới
    b. Thỉnh thoảng tôi thấy có nhu cầu cần được chăm sóc, tư vấn tâm lý
    c. Tôi thấy cần thường xuyên có sự chăm sóc, tư vấn tâm lý

45. Bạn có thấy cần nhận được hỗ trợ chi phí trong quá trình thực hiện các phẫu thuật từ bảo hiểm y tế không?
    a. Không
    b. Có

46. Bạn có thấy cần nhận được chăm sóc tâm lý, sức khỏe tâm thần sau phẫu thuật chuyển giới không?
    a. Tôi thấy bản thân không cần đến tư vấn, chăm sóc tâm lý hậu phẫu thuật chuyển giới
    b. Thỉnh thoảng tôi thấy có nhu cầu cần được chăm sóc, tư vấn tâm lý
    c. Tôi thấy cần thường xuyên có sự chăm sóc, tư vấn tâm lý

PHẦN C: TRẢI NGHIỆM SỬ DỤNG HOÓC-MÔN

47. Hiện nay bạn có sử dụng hoóc-môn không?
    a. Không *(chuyển đến Phần E, câu 87)*
    b. Có *(chuyển đến câu 48)*

48. Bạn **có ý định** (suy nghĩ về việc) sử dụng hoóc-môn từ lúc mấy tuổi? Vui lòng ghi số tuổi vào hộp.

49. Tại sao bạn lại có suy nghĩ về việc phẫu thuật chuyển giới vào thời điểm đó? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Do tình trạng trầm cảm, tâm lý chán nản, thất vọng về cơ thể và tình trạng tâm lý kéo dài
    b. Do cảm thấy không thoải mái với cơ thể của mình
    c. Do cảm nhận rõ ràng mình thuộc giới tính trái ngược nên muốn điều chỉnh lại cơ thể cho phù hợp
    d. Do tác động bởi bạn bè

e. Do đọc được các thông tin, kiếm thức về hoóc-môn và phẫu thuật chuyển giới trên mạng
f. Do biết được đến chủ đề này thông qua hoạt động của các hội nhóm, tổ chức làm về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
g. Khác (Vui lòng ghi rõ)

50. Bạn có chia sẻ với người khác về ý định, suy nghĩ sử dụng hoóc-môn không?
    a. Không *(chuyển đến câu 54)*
    b. Có *(chuyển đến câu 51)*

51. Bạn chia sẻ với ai về ý định, suy nghĩ sử dụng hoóc-môn? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Bố
    b. Mẹ
    c. Anh, em trai
    d. Chị, em gái
    e. Họ hàng khác, là nam
    f. Họ hàng khác, là nữ
    g. Bạn thân
    h. Bạn bè, bạn học, đồng nghiệp
    i. Chia sẻ trên mạng (diễn đàn, nhóm online)
    j. Giáo viên
    k. Bác sĩ, bác sĩ tâm lý
    l. Nhóm hỗ trợ người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT), tổ chức phi chính phủ (NGO), tổ chức cộng đồng (CBO)
    m. Khác (Vui lòng ghi rõ)

52. Khi đó, bạn có nhận được sự ủng hộ, chia sẻ của ai không?
    a. Không *(chuyển đến câu 54)*
    b. Có *(chuyển đến câu 53)*

53. Có những ai đã ủng hộ ý định sử dụng hoóc-môn của bạn? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Bố
    b. Mẹ
    c. Anh, em trai
    d. Chị, em gái
    e. Họ hàng khác, là nam
    f. Họ hàng khác, là nữ
    g. Bạn thân
    h. Bạn bè, bạn học, đồng nghiệp
    i. Chia sẻ trên mạng (diễn đàn, nhóm online)
    j. Giáo viên
    k. Bác sĩ, bác sĩ tâm lý
    l. Nhóm hỗ trợ người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT), tổ chức phi chính phủ (NGO), tổ chức cộng đồng (CBO)
    m. Khác (Vui lòng ghi rõ)

54. Bạn biết đến các cơ sở dịch vụ và nguồn cung cấp hoóc-môn từ đâu? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Trên các forum, website, hội nhóm online dành cho người chuyển giới
    b. Tìm các thông tin nước ngoài trên internet, tài liệu bằng tiếng Anh trên internet
    c. Tìm đọc các tài liệu tại các trung tâm, hội nhóm, tổ chức phi chính phủ (NGO) làm việc về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    d. Được tư vấn bởi các tư vấn viên, nhân viên tại các trung tâm, NGO làm việc về LGBT
    e. Dược tư vấn bởi bác sĩ, bác sĩ tâm lý, chuyên gia về phẫu thuật chuyển giới
    f. Qua bạn bè

g. Qua quảng cáo từ những người kinh doanh tư nhân, kinh doanh trên mạng
h. Khác (vui lòng ghi rõ)

55. Bạn **quyết định** sử dụng hoóc-môn từ lúc mấy tuổi? Vui lòng ghi số tuổi vào hộp.

56. Khi đó, điều gì khiến bạn quyết định bắt đầu sử dụng hoóc-môn? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Do những bức bối về cơ thể và tâm lý đã quá nặng nề khiến bạn không thể trì hoãn việc phẫu thuật
    b. Do bạn tự tin rằng mình đã tìm hiểu đủ, có đủ kiến thức và đi đến quyết định đúng đắn cho bản thân
    c. Do đã chuẩn bị đủ kinh phí cho phẫu thuật
    d. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ gia đình
    e. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ người yêu
    f. Do được sự ủng hộ, khuyến khích từ bạn bè
    g. Do được tư vấn đầy đủ và thấy tự tin
    h. Do sức ép và không còn lựa chọn nào khác
    i. Sử dụng hoóc-môn để chuẩn bị hoặc hỗ trợ thêm cho kết quả phẫu thuật chuyển giới
    j. Khác (Vui lòng ghi rõ)

57. Bạn có trải qua việc khám, tư vấn trước khi sử dụng hoóc-môn không?
    a. Không *(chuyển đến câu 59)*
    b. Có *(chuyển đến câu 58)*

58. Nếu có trải qua việc khám, tư vấn trước khi sử dụng hoóc-môn, bạn nhận dịch vụ này từ đâu?
    a. Cơ sở dịch vụ y tế, bệnh viện tại nước ngoài
    b. Cơ sở dịch vụ y tế, bệnh viện nhà nước trong nước
    c. Cơ sở dịch vụ y tế, bệnh viện tư nhân trong nước

d. Cơ sở dịch vụ y tế, bệnh viện quốc tế tại Việt Nam
e. Từ cá nhân người kinh doanh, cung cấp hoóc-môn và dụng cụ hỗ trợ
f. Khác (Vui lòng ghi rõ)

59. Dạng hoóc-môn mà bạn hiện đang sử dụng là gì? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Thuốc tiêm
    b. Thuốc uống viên
    c. Thuốc ngậm dưới lưỡi
    d. Thuốc dán
    e. Thuốc bôi

60. Mức độ thường xuyên bạn sử dụng hoóc-môn hàng tháng? Vui lòng ghi rõ số lần bạn sử dụng hoóc-môn mỗi tháng vào hộp bên dưới.

61. Bạn thực hiện việc tiêm hoóc-môn như thế nào? *Nếu bạn không sử dụng hình thức tiêm hoóc-môn, vui lòng bỏ qua câu này và chuyển đến câu 64*.
    a. Tôi tự tiêm *(chuyển đến câu 62)*
    b. Tôi nhờ bạn, người quen, người thân tiêm hộ *(chuyển đến câu 64)*
    c. Người bán hoóc-môn tiêm cho tôi *(chuyển đến câu 64)*
    d. Tôi đến tiêm tại cơ sở y tế chuyên môn *(chuyển đến câu 64)*
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ) *(chuyển đến câu 64)*
62. Bạn đã từng được học, tập huấn kỹ năng tiêm chưa?
    a. Chưa bao giờ, tôi tự tìm hiểu và tự tiêm
    b. Tôi đã từng được tập huấn, dạy cách tiêm

63. Tại sao bạn lại lựa chọn cách tự tiêm cho mình? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:

a. Do tôi không có điều kiện kinh tế đủ để đến tiêm dịch vụ tại các cơ sở y tế
b. Do không có ai giúp tiêm cho tôi
c. Do việc đến các cơ sở dịch vụ không thuận tiện
d. Do lo ngại bị kỳ thị khi nhờ tiêm hoặc đến các cơ sở dịch vụ y tế
e. Khác (Vui lòng ghi rõ)

64. Khi sử dụng hoóc-môn, bạn có thường xuyên bạn gặp phải những trường hợp sau không?

	Không bao giờ	Thỉnh thoảng	Thường xuyên
a. Bị sưng tấy (áp-xe)			
b. Bị sốc thuốc			
c. Bị liệt, tê liệt			
d. Bị căng phồng cơ			
e. Khó khăn trong việc bảo quản thuốc			
f. Bị mua phải thuốc giả, thuốc kém chất lượng			
g. Thuốc hết hạn sử dụng			
h. Phản ứng phụ khác và mức độ thường xuyên			

65. Loại hoóc-môn mà bạn đang sử dụng có xuất xứ từ đâu?
a. Trong nước
b. Không rõ nguồn gốc
c. Ngoại nhập (Vui lòng ghi rõ từ nước)

66. Bạn mua hoóc-môn từ đâu? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
a. Phân phối chính thức tại nhà thuốc

b. Bệnh viện nhà nước
c. Bệnh viện tư
d. Nguồn trôi nổi, bán tư nhân, trên mạng
e. Đặt mua từ nước ngoài
f. Khác (Vui lòng ghi rõ)

67. Bạn có thể ghi lại tên của những loại hoóc-môn hiện nay bạn sử dụng.

68. Theo bạn, nguồn cung cấp hoóc-môn này có an toàn không?
    a. Có, tôi tự tin về sự đảm bảo và đáng tin cậy của nguồn cung cấp này
    b. Tôi không chắc về độ đảm bảo của nguồn cung cấp này
    c. Không biết, không nghĩ tới điều này
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

69. Bạn mua và nhận hoóc-môn bằng những cách thức gì?
    a. Đến mua trực tiếp tại các cơ sở y tế
    b. Nhờ người mua hộ mỗi khi hết thuốc
    c. Đặt mua trên mạng thông qua những người kinh doanh online
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

70. Việc mua, có được hoóc-môn có dễ dàng không?
    a. Rất dễ dàng, có thể tiếp cận và mua bất cứ khi nào có nhu cầu
    b. Có thể tiếp cận, tuy nhiên phải thông qua nhiều thủ tục phức tạp
    c. Không có nguồn cung cấp đầy đủ và thường xuyên
    d. Rất khó khăn và tốn kém
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ)

71. Chi phí mỗi tháng bạn dành cho việc sử dụng hoóc-môn là bao nhiêu? Vui lòng ghi rõ tổng số tiền bạn chi trả cho cả thuốc và dụng cụ hỗ trợ hàng tháng, tính theo VND.

72. Bạn có khả năng tự trang trải cho chi phí sử dụng hoóc-môn không?
    a. Tôi đủ khả năng chi trả cho việc sử dụng hoóc-môn bằng tiền/thu nhập của bản thân *(chuyển đến câu 74)*
    b. Tôi phải vay/mượn tiền để chi trả cho việc sử dụng hoóc-môn *(chuyển đến câu 73)*
    c. Tôi không thể chi trả cho việc sử dụng hoóc-môn *(chuyển đến câu 73)*
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ) *(chuyển đến câu 73)*

73. Nếu không thể chi trả hoặc chỉ có thể chi trả một phần chi phí, bạn đã làm gì để tiếp tục sử dụng hoóc-môn? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Vay tiền bạn bè, người quen
    b. Vay tiền gia đình
    c. Vay nóng, dịch vụ tín dụng
    d. Vay ngân hàng
    e. Ghi nợ, trả dần tại các cơ sở cung cấp dịch vụ phẫu thuật
    f. Được hỗ trợ chi phí bởi bệnh viện/cơ sở phẫu thuật
    g. Khác (Vui lòng ghi rõ)

74. Khi sử dụng hoóc-môn, bạn có gặp phải những tác dụng phụ hay vấn đề nào không? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** lựa chọn dưới đây:
    a. Không gặp tác dụng nào *(chuyển đến câu 76)*
    b. Nổi mụn nhiều
    c. Rụng tóc
    d. Tăng kích cỡ âm vật
    e. Tăng ham muốn tình dục

f. Tăng cân
g. Mắc bệnh đái tháo đường
h. Tăng huyết áp
i. Rối loạn tâm lý
j. Rối loạn chức năng gan, tăng men gan
k. Bệnh lý đa hồng cầu
l. Giảm ham muốn tình dục
m. Rối loạn cương dương
n. Khác (Vui lòng ghi rõ)

75. Khi gặp những vấn đề này, bạn đã làm gì?
    a. Không làm gì, tiếp tục sử dụng hoóc-môn
    b. Ngừng sử dụng hoóc-môn
    c. Tìm kiếm tư vấn, hỗ trợ của chuyên gia/bác sĩ và tiếp tục sử dụng hoóc-môn
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ)

76. Bạn đánh giá mức độ hài lòng về việc sử dụng hoóc-môn như thế nào?

	Rất không hài lòng	Không hài lòng	Bình thường	Hài lòng	Rất hài lòng
a. Hình thức sử dụng hoóc-môn hiện nay của bạn					
b. Chi phí sử dụng hoóc-môn như hiện nay của bạn					
c. Mức độ sẵn có, khả năng tiếp cận đến dịch vụ hoóc-môn hiện nay					
d. Nhìn chung, bạn đánh giá mức độ hài lòng với kết quả của việc sử dụng hoóc-môn hiện nay như thế nào?					

77. Bạn có thấy cần thiết nhận được chăm sóc tâm lý, sức khỏe tâm thần khi sử dụng hoóc-môn không?
    a. Tôi thấy bản thân không cần đến tư vấn, chăm sóc tâm lý
    b. Thỉnh thoảng tôi thấy có nhu cầu cần được chăm sóc, tư vấn tâm lý
    c. Tôi thấy cần thường xuyên có sự chăm sóc, tư vấn tâm lý

PHẦN D: QUAN ĐIỂM VÀ NHU CẦU CHUYỂN GIỚI/SỬ DỤNG HOÓC-MÔN

Nếu bạn đã phẫu thuật và/hoặc đang sử dụng hoóc-môn, vui lòng không trả lời phần này và chuyển đến ***Phần E: Trải nghiệm dịch vụ y tế, tư vấn tâm lý và bảo hiểm y tế***

78. Bạn đã bao giờ có ý định sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới hay không?
    a. Có, tôi đã từng nghĩ đến việc này nhưng chưa có quyết định *(chuyển đến câu 80)*
    b. Có, tôi đã nghĩ đến việc này và sẽ sử dụng hoóc-môn trong tương lai *(chuyển đến câu 80)*
    c. Có, tôi đã nghĩ đến và sẽ thực hiện phẫu thuật *(chuyển đến câu 80)*
    d. Có, tôi đã nghĩ đến và sẽ thực hiện phẫu thuật và sử dụng hoóc-môn *(chuyển đến câu 80)*
    e. Tôi đã nghĩ đến việc này và quyết định không sử dụng hoóc-môn hay phẫu thuật *(chuyển đến câu 80)*
    f. Tôi chưa từng nghĩ đến vấn đề này *(chuyển đến câu 79)*
    g. Khác (Vui lòng ghi rõ) *(chuyển đến câu 80)*

79. Tại sao bạn lại quyết định không sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** các lựa chọn.
    a. Do tôi thấy những can thiệp này là không cần thiết với bản thân
    b. Do tôi không đủ tự tin, dũng khí để thực hiện
    c. Do tôi không đủ điều kiện kinh tế
    d. Do tôi không được sự cho phép của gia đình
    e. Do tôi lo sợ những tác dụng phụ, những rủi ro có thể xảy ra khi sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật
    f. Do tôi không tin tưởng vào chất lượng dịch vụ hoóc-môn mà tôi có thể tiếp cận
    g. Do tôi lo ngại về những vấn đề pháp lý, giấy tờ tùy thân
    h. Khác (Vui lòng ghi rõ):

Sau khi bạn trả lời câu 79, vui lòng chuyển đến ***Phần F: Hiểu biết và nhu cầu về quyền của người chuyển giới***

80. Điều gì khiến bạn cân nhắc việc sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới?
    a. Do bị phân biệt đối xử, kỳ thị nên mong muốn thay đổi
    b. Do tác động bởi bạn bè
    c. Do đọc được các thông tin, kiến thức về hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới trên mạng
    d. Do biết được đến chủ đề này thông qua hoạt động của các hội nhóm, tổ chức phi chính phủ (NGO) làm việc về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ)

81. Bạn bắt đầu có những suy nghĩ, cân nhắc về việc sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới từ lúc mấy tuổi? Vui lòng ghi rõ số tuổi vào hộp.

82. Bạn dự định thực hiện những gì trong tương lai? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** các lựa chọn.
    a. Sử dụng hoóc-môn
    b. Phẫu thuật phần trên (ngực)
    c. Phẫu thuật tạo hình bộ phận sinh dục
    d. Phẫu thuật thẩm mỹ trên mặt
    e. Phẫu thuật thẩm mỹ khác
    f. Phẫu thuật cắt bỏ tử cung
    g. Phẫu thuật cắt bỏ tinh hoàn
    h. Phẫu thuật chỉnh yết hầu
    i. Khác (Vui lòng ghi rõ)

83. Bạn có thể dễ dàng tìm kiếm thông tin về việc sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật chuyển giới từ những nguồn nào? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** các lựa chọn.
    a. Tìm kiếm trên các trang web
    b. Tư vấn tại các hội nhóm, tổ chức làm việc về người đồng tính, song tính và chuyển giới (LGBT)
    c. Hỏi đáp trên các nhóm LGBT trên mạng xã hội, forum
    d. Qua bạn bè
    e. Tư vấn tại các cơ sở cung cấp dịch vụ y tế tư nhân
    f. Tư vấn tại các bệnh viện công
    g. Các cơ sở y tế trong và ngoài nước tự liên hệ tới bạn
    h. Khác (Vui lòng ghi rõ)

84. Nếu quyết định phẫu thuật, bạn sẽ lựa chọn thực hiện ở đâu?
    a. Ra nước ngoài làm phẫu thuật
    b. Cơ sở y tế, bệnh viện tư trong nước
    c. Cơ sở y tế, bệnh viện công trong nước
    d. Bệnh viện quốc tế tại Việt Nam
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ)

85. Nếu quyết định sử dụng hoóc-môn, bạn dự định mua hoóc-môn và các dụng cụ hỗ trợ từ đâu?
    a. Tại các hiệu thuốc
    b. Tại các cơ sở y tế tư nhân
    c. Tại các bệnh viện công
    d. Đặt hàng, mua từ những người kinh doanh trên mạng
    e. Mua/gửi về từ nước ngoài
    f. Khác (Vui lòng ghi rõ)

86. Những vấn đề nào sau đây khiến bạn lo ngại về quyết định sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật?

	Rất lo ngại	Lo ngại	Bình thường	Yên tâm	Rất yên tâm	Không thích hợp/không có ý định sử dụng dịch vụ này
a. Cơ sở vật chất tại nơi cung cấp dịch vụ						
b. Thái độ của nhân viên, bác sĩ với người chuyển giới						
c. Khác/tư vấn trước khi sử dụng hoóc-môn và/hoặc phẫu thuật						
d. Cung cấp thông tin trong suốt quá trình trước, trong và sau khi sử dụng hoóc-môn/phẫu thuật						
e. Cung cấp hỗ trợ cho việc tiêm hoóc-môn						

f. Giá cả dịch vụ phẫu thuật và cách chăm sóc đi kèm						
g. Giá thuốc/hoóc-môn						
h. Nguồn gốc, chất lượng thuốc/hoóc-môn						
i. Sự sẵn có, nguồn cung ổn định cho thuốc/hoóc-môn						

PHẦN E: TRẢI NGHIỆM DỊCH VỤ Y TẾ, TƯ VẤN TÂM LÝ VÀ BẢO HIỂM Y TẾ

87. Bạn có thẻ bảo hiểm y tế không?
    a. Không có thẻ bảo hiểm y tế *(chuyển đến câu 88)*
    b. Có thẻ bảo hiểm y tế xã hội (bảo hiểm y tế nhà nước) *(chuyển đến câu 89)*
    c. Bảo hiểm y tế thương mại (của các công ty bảo hiểm) *(chuyển đến câu 89)*

88. Tại sao bạn không có thẻ bảo hiểm y tế? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** trong các lựa chọn sau.
    a. Tôi không có đủ tiền để mua BHYT
    b. Khó khăn trong việc tiếp cận BHYT
    c. Tôi không thấy cần thiết phải mua BHYT
    d. Khác (Vui lòng ghi rõ):

89. Bạn đã bao giờ sử dụng thẻ bảo hiểm y tế để khám/chữa bệnh chưa?
    a. Chưa bao giờ *(chuyển đến câu 91)*
    b. Đã từng *(chuyển đến câu 90)*

90. Khi sử dụng thẻ bảo hiểm y tế, bạn có gặp khó khăn gì không?
    a. Không gặp khó khăn gì
    b. Ảnh trên thẻ BHYT không giống với người thật
    c. Nhân viên y tế kỳ thị người chuyển giới
    d. BHYT không thanh toán cho loại dịch vụ y tế mà tôi sử dụng
    e. Khác (Vui lòng ghi rõ):

91. Bạn đã bao giờ sử dụng dịch vụ tư vấn tâm lý, khám sức khỏe tâm trí chưa?
    a. Chưa bao giờ *(chuyển đến câu 94)*
    b. Đã từng *(chuyển đến câu 92)*

92. Bạn đã sử dụng dịch vụ tư vấn tâm lý, khám sức khỏe tâm trí ở đâu?
    a. Phòng khám, bệnh viện tư nhân
    b. Phòng khám, bệnh viện công
    c. Phòng khám, bệnh viện quốc tế tại Việt Nam
    d. Dịch vụ ở nước ngoài (Vui lòng ghi rõ nước nào)

93. Bạn đánh giá mức độ hài lòng của mình đối với trải nghiệm tư vấn, khám sức khỏe tâm lý như thế nào?

	Rất không hài lòng	Không hài lòng	Bình thường	Hài lòng	Rất không hài lòng	Không thích hợp /không trải nghiệm
a. Thái độ của nhân viên, bác sĩ đối với bệnh nhân là người chuyển giới						

b. Năng lực đáp ứng nhu cầu tư vấn tâm lý, khám sức khỏe tâm lý của bác sĩ, chuyên gia tại cơ sở đó						
c. Cơ sở vật chất, trang thiết bị						
d. Chất lượng tư vấn, theo dõi quá trình điều trị						
e. Hướng dẫn cách sử dụng thuốc và điều trị						
f. Chi phí						

94. Bạn đã từng sử dụng dịch vụ y tế, khám/chữa bệnh tại các phòng khám/bệnh viện chưa?
    a. Chưa bao giờ *(chuyển đến câu 97)*
    b. Đã từng *(chuyển đến câu 95)*

95. Bạn đi khám/chữa bệnh ở đâu?
    a. Phòng khám/bệnh viện tư nhân
    b. Phòng khám/bệnh viện công
    c. Phòng khám/bệnh viện quốc tế tại Việt Nam
    d. Dịch vụ ở nước ngoài (Vui lòng ghi rõ nước nào)

96. Bạn đánh giá mức độ hài lòng đối với trải nghiệm khám/chữa bệnh như thế nào?

	Rất không hài lòng	Không hài lòng	Bình thường	Hài lòng	Rất không hài lòng	Không thích hợp /không trải nghiệm
a. Thái độ của nhân viên, bác sĩ đối với bệnh nhân là người chuyển giới						
b. Năng lực của các bác sĩ, chuyên gia đáp ứng nhu cầu khám/chữa bệnh của người chuyển giới						
c. Cơ sở vật chất, trang thiết bị						
d. Chất lượng tư vấn, theo dõi quá trình điều trị						
e. Hướng dẫn cách sử dụng thuốc và điều trị						
f. Chăm sóc sau khi khám/chữa bệnh						
g. Chi phí						

PHẦN F: HIỂU BIẾT VÀ NHU CẦU VỀ QUYỀN CỦA NGƯỜI CHUYỂN GIỚI

97. Bạn có biết đến những quy định pháp lý liên quan đến người chuyển giới không?
    a. Không *(chuyển đến câu 100)*
    b. Có *(chuyển đến câu 98)*

98. Theo hiểu biết của bạn, hiện nay pháp luật Việt Nam đã công nhận quyền của người chuyển giới chưa?
    a. Đã công nhận
    b. Chưa công nhận

99. Theo hiểu biết của bạn, hiện nay pháp luật Việt Nam công nhận những người như thế nào là người chuyển giới
    a. Những người đã phẫu thuật cả phần trên và dưới
    b. Những người đã phẫu thuật phần trên hoặc dưới
    c. Những người đã sử dụng hoóc-môn
    d. Những người tự nhận định mình là người chuyển giới
    e. Pháp luật Việt Nam chưa có hướng dẫn cụ thể về những trường hợp nào được công nhận là người chuyển giới
    f. Khác (Vui lòng ghi rõ):

100. Theo bạn nghĩ, pháp luật Việt Nam nên công nhận những ai sau đây là người chuyển giới? Chọn **MỘT** hoặc **NHIỀU** trong các lựa chọn sau.
    a. Người liên giới tính bẩm sinh, đã trải qua phẫu thuật để đưa về một giới tính
    b. Người liên giới tính bẩm sinh, chưa trải qua phẫu thuật điều chỉnh giới tính
    c. Người đã thực hiện phẫu thuật chuyển đổi giới tính hoàn toàn (cả phần trên và dưới)

d. Người đã thực hiện phẫu thuật chuyển đổi giới tính một phần (phần trên hoặc phần dưới)
e. Người chưa qua bất kỳ can thiệp phẫu thuật chuyển giới đang sử dụng hoóc-môn
f. Người tự nhận dạng là người chuyển giới, thể hiện giới ngược với giới tính sinh học, tuy nhiên không phẫu thuật chuyển giới hay sử dụng hoóc-môn

Chúng tôi cảm ơn bạn rất nhiều vì đã dành thời gian hoàn thành phiếu khảo sát. Những chia sẻ về suy nghĩ và trải nghiệm của bạn rất quan trọng và là đóng góp tích cực cho Ban soạn thảo trong quá trình xây dựng Luật Chuyển đổi giới tính sắp tới.

Sau khi hoàn thành khảo sát, bạn vui lòng gửi lại cho chúng tôi qua email hnan@isee.org.vn hoặc đường bưu điện đến địa chỉ:

Viện Nghiên cứu Xã hội, Kinh tế và Môi trường (iSEE)
Phòng 203, Tòa nhà D10 Giảng Võ, phường Giảng Võ, quận Ba Đình, Thành phố Hà Nội

Hỗ trợ in ấn

VIỆN NGHIÊN CỨU
XÃ HỘI, KINH TẾ VÀ MÔI TRƯỜNG
INSTITUTE FOR STUDIES OF SOCIETY,
ECONOMY AND ENVIRONMENT
isee.org.vn | fb.com/iseevn

Sách không bán